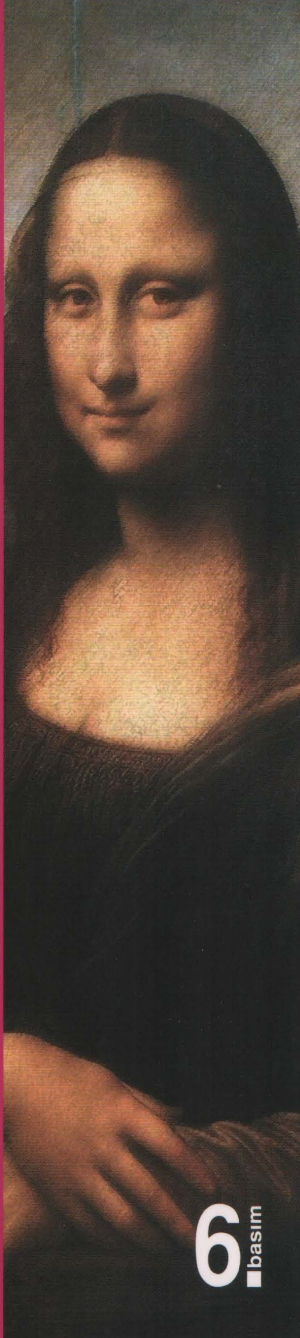
Mutluluğun En Güzel Tarihi

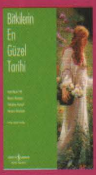
André Comte-Sponville
Jean Delumeau
Arlette Farge

Çeviren: Saadet Özen

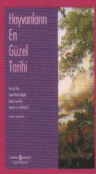

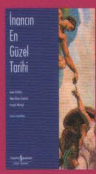
TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

6. basım

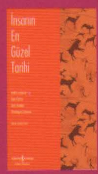

Mutluluk nedir? Mutlu olmak için yüzde yüz garantili yollar, reçeteler var mıdır?
Günümüzde mutluluk adeta bir zorunluluk haline mi geldi? Artık mutsuz olma özgürlüğünden mi söz etmek gerekiyor? Ahlaka aykırı mutluluk olur mu; kötülük ve erdemsizlik gerçek bir mutluluk sağlar mı? İnsanı mutlu eden özgürlük müdür, sınırlar mı? Mutlu olmak için gerçeklikten vaz mı geçilmeli? İnsan mutlu olmayı mı ister, mutluluğun sonsuz olmasını mı?..

"En Güzel Tarihler" dizimizin bu kitabında mutluluğun peşine düşüyoruz. "Hayattan mutluluk istiyoruz, öyle ki bazen bütün ömrümüzü onu beklemekle geçiriyoruz," diyor röportajları yapan Alice Germain. Mutluluk hakkında bilmek istediğiniz her şey *Mutluluğun En Güzel Tarihi*'nde.

André Comte-Sponville: Mutluluk felsefesi üzerine pek çok yapıtı olan eğitimci ve düşünür; antikçağdan itibaren bu kavramın yazgısının felsefeninkine ne şekilde bağlandığını anlatıyor.
Jean Delumeau: Collège de France'ın onursal profesörlerinden. Dinsel düşünceler tarihi uzmanı.
Arlette Farge: CNRS'te araştırma sorumlusu ve XVIII. yüzyılda halk hareketleri uzmanı tarihçi.

Kapak resmi:
Leonardo da Vinci'nin
Mona Lisa tablosundan ayrıntı.

Genel Yayın: 879

TARİH

ANDRÉ COMTE-SPONVILLE
JEAN DELUMEAU, ARLETTE FARGE
MUTLULUĞUN EN GÜZEL TARİHİ

ÖZGÜN ADI
LA PLUS BELLE HISTOIRE DU BONHEUR
COPYRIGHT © EDITIONS DU SEUIL, 2004

ÇEVİREN
SAADET ÖZEN

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2012
Sertifika No: 40077

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

REDAKSİYON
ALEV ÖZGÜNER

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM, NİSAN 2005, İSTANBUL
VI. BASIM, MART 2020, İSTANBUL

ISBN 978-975-458-642-8

BASKI
AYHAN MATBAASI
MAHMUTBEY MAH. 2622. SOK. NO: 6 / 31
BAĞCILAR İSTANBUL
Tel: (0212) 445 32 38 Faks: (0212) 445 05 63
Sertifika No: 44871

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Tarih

mutluluğun en güzel tarihi

André Comte-Sponville,
Jean Delumeau, Arlette Farge

Çeviren
Saadet Özen

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Giriş 7

PERDE 1
BİLGELİĞİN KÖKENLERİNE DOĞRU 15
Sahne 1. Eski Bir Arayış 17
Sahne 2. Barok Arzu 39
Sahne 3. Filozofların Çelişkisi 47

PERDE 2
CENNETİN KEŞFİ 57
Sahne 1. Kayıp Cennet 59
Sahne 2. Yenilenmiş Cennet 65
Sahne 3. Kavuştuğumuz Cennet 71

PERDE 3
MODERN İNSANIN HAYALİ 87
Sahne 1. Aydınlanma Çağı'nın Şehveti 89
Sahne 2. Materyalizmin Doğuşu 105
Sahne 3. Avrupa'da Yeni Bir Düşünce 113

SONSÖZ
BUGÜNÜN MUTLULUĞU 121

GİRİŞ

Yaşamak tek başına yeterli olmuyor, üstüne bir de mutlu yaşamak gerekiyor. Hayat, ancak ve ancak, mutluluğa ait bir alan, bir zaman dilimi haline geldiğinde anlam ve tat kazanıyor. Hayattan mutluluk istiyoruz, öyle ki bazen bütün ömrümüzü onu beklemekle geçiriyoruz. Varlığımız adeta mutlulukla doldurulması gereken boş bir sandık, bembeyaz bir sayfa. Neşemizi daim kılacağı varsayılan bu Kutsal Kâse'yi elde etmek için didinip durmaya mahkûmuz hepimiz.

İyi ama nedir söz konusu olan? Nedir mutluluğu yaratan? Bir nesne mi (para?), bir yer mi (cennet?), bir zaman mı (umut vaat eden yarınlar?), bir kişi mi (Tanrı, başkaları, insanın kendisi?). Başarı mı, aşk mı, sağlık mı, haz mı, yoksa güzellik mi?

Filozoflar çok erken bir çağda, mutluluğu bulma işinin rakipsiz ustaları olarak kabul edildiler. Düşüncelerin, soyutun uzmanı olan filozofların, mutluluk gibi son derece somut bir şey hakkında görüş bildirmesi gene de şaşırtıcı gelebilir kimilerine: (Mutluluk üzerine) düşünmek, (mutlu) yaşamaya nasıl bir katkı sağlayabilir? "Felsefe, hayatı mutlu kılan bir etkinliktir," diye belirtir Epikuros, İÖ III. yüzyılda. Felsefe salt bir söylem değildir, aynı zamanda bir uygulamadır, ortak olarak bilgelik diye adlandırdığımız bir eylemdir. Bilgelik ise, ona sahip olanı kaçınılmaz olarak mutlu eder; bu durumda mutluluğu, dolayısıyla hayatın anlamını ve değerini tanımlamak da filozoflara düşer. Felsefede amaç, insanı tanımak ve insanları

da kendi kendilerini tanımaya yöneltmektir. Sokrates'in ünlü sözünün anlamı budur işte: "Kendini tanı." İnsanı tanımak, ona kendi ölçüsünde, ona uyan ve kimsenin yardımı olmadan ulaşabileceği bir mutluluk sunmak demektir. Epikuros da bu doğrultuda, mutlu bir hayata ulaşmak için bir bakıma bir sevinç perhizi, bir hazlar rejimi salık veriyordu. Epikuros'un doktrini sonradan karikatürize edilerek dünyadaki bütün zevk düşkünlerinin ortak parolası haline geldi.

Bu haz felsefesine, hatta Epikuros'un savunduğu türden kontrollü bir zevke karşı olan stoacılar ise ahlaki mutluluğu ya da mutluluğu ahlakta bulmayı salık verdiler: Hayır işlediğimiz, erdemli davrandığımız zamanki mutluluğumuzu, başka hiçbir zaman yaşayamayız. Dolayısıyla hazları ölçülü hale getirmek değil ortadan kaldırmak, basit keyifler peşinde koşmak yerine bütün zevklerden kaçmak gerekir, ki zaten istisnasız hepsi zararlıdır. Neron'un hocası olan siyaset adamı ve filozof Seneca, zevkin sadece "eğlence mekânlarında" yuvalanan, "aşağılık, kölelere layık, zayıf, dayanıksız bir şey" olduğunu söylüyordu; ona kalırsa tercih edilmesi gereken, "yüce, krallara layık, yenilmez, yıpranmaz" olan erdem ile, ahlaka uygun, saygın, doğru bir davranış tarzıdır. Sadece doğru bir tavırdan doğan mutluluk kalıcı olabilir; zevklerden ibaret bir mutluluk ise "gelir geçer", daha hissedildiği anda ölür.

Sokrates'in sıkı rakibi Kallikles'in doktrini ilk bakışta daha çekici görünür: O tam tersine, mutlu olmanın yolunun en güçlü tutkuları doyurmaktan, en çılgınca arzuları bile gidermekten geçtiğini söyler. Böyle dolu dolu yaşamayı seçmiş adamları taklit edemediğimiz için onları kınar, zayıflığımızı saklamak için de tumturaklı ahlakçı nutuklar atarız. Sokrates ona radikal bir karşılık verir: Tutkulardan ve zevklerden örülü bu hayat bir hayat değil, bir tür ölümdür, çünkü arzularını gidermek için yaşayan bir adam "dipsiz bir fıçı" gibidir; zevkler onu tatmin etmek yerine doyumsuz, açgözlü, mahrumiyet çeken biri haline getirir. Onu kısır kalmaya mahkûm bir döngünün içine sürükler: "Sahip olmak", hep daha fazlasına sahip olmayı gerektirir, arzulamaksa hep daha fazlasını arzula-

mayı. Bir araba tek başına işe yaramaz, aynı zamanda her tür donanımı olmalıdır; konfor yeterli gelmez, lüks de lazımdır. Ne var ki "hep daha fazlası", mutluluğu arayan bir insanın benimseyeceği bir ilke olamaz.

Ama mutluluğa sırt çevirmek, diye belirtti daha sonra, Aydınlanma filozoflarının başını çeken Kant, insan olmaya sırt çevirmeye benzer. Peki öyleyse nedir mutlu olmak? Tam olarak ne arzuladığımızı söyleyemezken mutluluğu nasıl tanımlayabiliriz? Güzel bir manzara seyretmek, dostlarla görüşmek, iyi bir polisiye okumak gibi küçük mutluluklar sayabilirsiniz... İşe yaramaz. Ancak ve ancak mutluluk başımıza gelince söyleyebiliriz onun ne olduğunu, ve her mutluluk deneyimi hem çok özeldir hem de beklenmedik. Bu yüzden, insanı mutlu edenin ne olduğunu kesin olarak söyleme, mutluluğu bir kurala bağlama yeteneğinden de yoksunuz. Kimileri için aile hayatı olacaktır bu, daha başkaları ise yalnızlığın lütuflarını keşfedeceklerdir. Dolayısıyla bütün mutluluklar doğal, ve herkesin mutluluğu kendine. Mutluluk, reçetesi olmayan bir "ideal"dir. Onun hakkında öğütler vermekten ötesi gelmez elimizden.

Mutluluk, kişinin iradesinden çok şansa bağlıdır. Zaten, etimolojisi içinde ele alırsak, sözcük öncelikle "iyi vakit",* iyi anı anlamı taşır. Mutluluk sadece "iyi vakit geçirmek"ten, şansın ayağımıza getirdiklerini yakalamaktan ibaret olmasın sakın?

Dolayısıyla mutluluk isteğimizin hep kursağımızda kalması tehlikesi var hayatta: Genellikle tam tersi deneyimler yaşamaz mıyız – ölümler; aşk ya da dostluk hikâyeleri gibi güzel şeylerin bitmesi... Bütün ayrılıklarımızda, bütün hayal kırıklıklarımızda ve umutsuzluklarımızda, mutluluğun sağlam olmadığı gerçeğinin damgası vardır. Mutluluk olarak adlandırdığımız şey, genellikle sadece, umarsızca mutsuz olduğumuzu ve sevincin imkânsız olduğunu unutmak için icat ettiğimiz bahanelerle, eğlencelerle, etkinliklerle özetlenir. Hüz-

* "Mutluluk"un Fransızca karşılığı *bonheur*'dür. Etimolojik kökenine bakıldığında, *bonne heure* "iyi vakit" anlamına gelir. – ç.n.

nümüzü, günlerimizin boşluğunu, hayatımızın hiçliğini görmek istemeyiz, ve vaktimizi gürültünün, öfkenin içinde kendi kendimizden vazgeçmeye uğraşmakla geçiririz. XVII. yüzyılda Pascal'ın Aziz Augustinus'tan alıp yorumladığı öğreti böyle söyler. İnsanın mutluluğunu "dışarıdan", dış şeylerden (mesleğinde başarılı olma, toplum içinde bir yer edinme, gönül ilişkisi) beklemesi, mutluluğun "binlerce kazaya" kurban gitmesi korkusu içinde yaşamak demektir, ve talihin gözü kör olduğundan bu kazalar mutlaka gelir bir gün başımıza. Zevk aldığımız ne varsa; para, oyun, aşk, iktidar, hepsi tek bir işe yarar: Bize mutsuzluğumuzu unutturmaya, ölümün kaçınılmazlığı ve asla mutlu olamayacağımız düşüncesinden bizi "uzaklaştırmaya".

Her tür hazzın peşinden koşarız, hem de en "şiddetli" olanlarının (alkol, hız, aşk sarhoşluğu), sırf kendi hakkımızda kafa yormak zorunda kalmayalım diye: Hiç evde oturmaz, sürekli fazla mesaiye kalır, kendimizi iyice unutabilmek için radyonun sesini açarız. Daha çocukluktan itibaren, diye belirtir Pascal, insanlardan mutlulukları için titizlenmeleri istenir, "iş güçle, dil öğrenmekle ve egzersizlerle bunaltılırlar; sağlık, onur, servet olmadan mutlu olamayacakları kafalarına sokulur", bunlardan birinin eksikliği mutsuz olmaları için yeterlidir. Güneş doğduğu andan itibaren "can sıkıcı sorumluluklar ve işler verilir onlara: Diyeceksiniz ki, onları mutlu etmek için ne tuhaf bir yöntem bu!" Zevklerden geri kalmaktan korkarak mutluluğa doğru koşarken, insanlar en temel olanı unutacak hale gelirler: Kendilerini.

Mutluluğa kavuşmak şartıyla yaşamak, yaşamayı unutmak demektir. Neden mutluluğu böyle bir zorunluluk haline getiririz? Neden, diye sorar Nietzsche, mutsuzluğu, "korkuları, mahrumiyetleri, kısırlaşmayı, ruhun gömüldüğü gece yarısı karanlıklarını (...), kaçırılmış fırsatları" hayatımızdan tamamen çıkarmayız? "Kişisel mutsuzluk ihtiyacı" diye bir şey vardır, üstelik bizi bundan korumak isteyenler de mutluluk veremeyebilirler. Felsefenin en büyük meselesi, bizi mutluluğun imkânsız olduğuna ikna etmek, böylece Kitab-ı Mukad-

des'in meşhur bedbahtı, avutulmaz Eyüp'ün sezgisini tekrar gündeme getirmektir: "Ben iyilik beklerken kötülük geldi. / Ben ışık umarken karanlık geldi" (Eyüp, 30, 26). Eğer Tanrı varsa, yaşamanın kimi zaman verdiği acıdan dolayı bizi teselli etmek için var. Bu da inanan insanın, kimi zaman Gökyüzü'nü sonsuz bir mutluluk mekânı olarak görmesine yol açar.

Dolayısıyla din de, mutluluğu en temel meselesi olarak kabul ederek, çorbaya tuzunu katmış oldu. Hıristiyanlık, mutluluğa bütün öbür dinlerden daha geniş bir yer vererek onu bir zevkler bahçesi, muhteşem bir cennet olarak tasvir etti; tek bir kişinin, atamız Âdem'in hatası yüzünden kaybettiğimiz, ama eninde sonunda sevinç ve aşk içinde Tanrı'yla yüz yüze gelip onu seyre dalmayı bekleyenler tarafından umut edilen bir yer. Mutluluk bir umut nesnesidir – Tanrı'nın hayatıyla, nihayet onun aşkıyla yaşamak umudunun. Öte yandan bu cennet anlayışı zamanla değişti. Belli bir yere, göklerdeki bir krallığa olan inanç giderek silindi, cennet her tür acının teselli bulacağı, bütün susuzlukların dile getirileceği, bütün açlıkların giderileceği bir durum olarak görülmeye başlandı. İsa, "Ahiret Mutlulukları" arasında, bir bakıma taşkın bir sevinç, umut dolu yarınların müjdelenmesi olarak tarif eder bunu: "Ne mutlu yaslı olanlara; çünkü onlar teselli edilecekler. / Ne mutlu salaha acıkıp susayanlara; çünkü onlar doyurulacaklar (...). Ne mutlu yüreği temiz olanlara; çünkü onlar Tanrı'yı görecekler" (Matta, 5, 3-8). Peki günümüzde, hayal kırıklığı içindeki dünyamızda ne noktada bu mutluluk cenneti inancı? Tanrı'ya inanan ya da inanmayan herkeste, sevdiğimiz ve bizi sevmiş olan insanlara kavuşmakla elde edeceğimiz bir mutluluk arzusu var hâlâ. Cehennem ötekiler değil; tam tersine: Cennet, insanların birbiriyle tekrar buluşması.

Öte yandan tarih boyunca, mutluluk ve mutluluğa erişilmesi meselesini sadece inançla sınırlamanın tehlikeli bulunduğu zamanlar oldu: İşte bu nedenle XVIII. yüzyılın insanları Devrim sırasında bir Yeryüzü mutluluğuna, herkesin sevinç

içinde yaşamak, yani özgürce düşünüp kendini ifade etmek için eşit haklara sahip olacağı şekilde mutluluğun politik olarak örgütlenmesine özlem duydular. O noktadan itibaren bu kavram, konuşmanın, başkalarıyla karşılıklı ilişkiler kurmanın, keşfetmenin, tartışmanın zevkini barındıran bir yaşama sanatı haline geldi. Çikolatanın yepyeni kokusunu, bazen de uçarılığın ve tehlikeli aşk oyunlarının daha keskin kokusunu yayıyordu etrafa. Aydınlanma Çağı bu bakımdan aynı zamanda bir zevkler devriydi; ve Jakobenlerle Jirondenler 1789'da politik mutluluğun I. yılını ilan edene kadar erkekler ve kadınlar tensel eğlencelerle entelektüel merakı kendinde birleştirecek, gündelik hayatta var olacak bir mutluluğu tanımlamaya çalıştılar. Hıristiyanlık, Gökyüzü'ndeki meleklerine ve sonsuz mutluluk vaadine rağmen, aslında insanoğlunun bir yönünü ihmal etmişti görünüşe bakılırsa: Keyif alma özelliğini.

Kısacası, mutluluğun bir tarihi var: Baştan beri varoluşun amacı ya da hayatın bir ideali olarak görülmüş değil; bilgelik ya da aşkı ona tercih edenler de oldu. Ayrıca, çağlar boyunca hep farklı tarif edildi: Önce bir cennet; ardından İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi zamanında özgür ve eşit insanlardan kurulu bir toplum olarak. Filozofların, inananların ve tarihçilerin söylediklerini karşılaştırarak yeni baştan çizmeye karar verdiğimiz tarih de bu işte. Ne şekilde mutlu olmayı bekleyebiliriz? Zevkleri çoğaltarak hayattan ve her andan yararlanmak mı gerekir? Yoksa başarı peşinde koşmak, en çılgınca tutkularla sarhoş olmak mı?.. Kendimizi nasıl "anlayabilir", hazza ulaşabiliriz? Mutlu olmak için yüzde yüz garantili yollar var mı? Bu duygunun peşinde koşmak, bizi sürekli olarak karamsarlıkla iyimserlik, sevinç umudu ve boşa çıkmış beklentiler arasında gidip gelmeye mahkûm eder mi? Mutluluğumuzu sağlam bir zemine nasıl oturtabiliriz?

Bu üç sesli konuşmada, mutluluk, eski Yunanistan felsefesinde doğuşundan başlayıp, Hıristiyan inancında cennetle tasvir edilmesinden 1789'da politik olarak başa geçmesine dek,

kendi tarihi anlatıyor. Felsefe bizi mutluluk hakkında düşünmeye sevk ederken, tarih onun gelişimini, giderek "dinden bağımsızlaşmasını" ve çağdaş toplumumuzda sürekli büyüyen rolünü ortaya koyuyor. Mutluluk düşüncesi üzerine pek çok yapıtı olan André Comte-Sponville, antikçağdan itibaren bu kavramın yazgısının felsefeninkine ne şekilde bağlandığını anlatıyor. Collège de France'ın onursal profesörlerinden, dinsel düşünceler tarihi uzmanı Jean Delumeau mutluluğun Hıristiyan Batı'da nasıl olup da şimdiki acılarımızı dindiren, bize sonsuz sevinç umutları veren bir cennet kılığına büründüğünü gösteriyor. CNRS'te* araştırma sorumlusu olarak çalışan, XVIII. yüzyılda halk hareketleri konusunda uzman olan Arlette Farge, şehvetin çağı olan Aydınlanma Çağı'nın zevklerini tarif ediyor ve mutluluğun nasıl politik bir amaç, aydınlanmış vatandaşların cumhuriyetinde nasıl toplu bir arayış haline geldiğini açıklıyor.

Ya bugün? Günümüzde mutluluk artık ne bir vaat ne de politik bir düşünce. O bir hak, hatta bir görev haline gelmiş durumda: Olmak, mutluluğa erişebilmek demek; var olmak ise, mutluluğu ödev bellemek. Ünlü bir seyahat acentesinin bir reklamında, hem kelimelerle, hem de daha önemlisi anlamla oynanan bir slogan vardı: "Yeniden-olmak." Daha fazla olmak, mutlu olmak demek. Mutluluk, ömrümüze ek bir oluş, yeni bir boyut kazandıran şeydir: Hayat sadece yaşanmaya değdiğinde, yani mutlulukla dolduğunda hayattır. Şu an, mutluluğun bir ihtiyaç olduğu çağa girmiş bulunuyoruz: *Mutlu* değilsek, *yokuz*. 1980'li yıllarda "biri olmak", –özellikle iş hayatında– başarıya ulaşmaktı gerekli olan. Henüz emekleme çağındaki XXI. yüzyılda ise, mesele sadece var olmak. Bu durumda huzur, mutluluk yolundaki ilk ve kuşkusuz nihai evre. Olmak'ın ötesine, daha zengin bir varoluşa ulaşmak lazım: Kitlesel tüketimin hâkim olduğu toplumumuzda mutluluk sıradanlıktan, kalabalıktan, gündelik hayattan ve

* CNRS (Centre National des Recherches Scientifiques): Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi. – ç.n.

demokratik eşitlikten sıyrılmamızı sağlayacak şeylerde yatıyor. Bunun sonucunda şöhret mutluluğun paradigması ve en üst basamağı haline geliyor; çünkü ün kazanmak daha fazla olmak, fazladan bir hayata kavuşmak demek: Görülebilen, dikkat çeken, tanınan ("televizyona çıkmış") bir hayat.

Mutluluğun "demokratikleşmesinin" bedeli özgünleşmeye, sıradanlığın reddedilmesine duyulan ve giderek güçlenen bir özlem. Mutluluk artık bir zorunluluk; bundan böyle "olmak", "daha fazla" olmak gerekiyor. Bu "daha fazla", günü yaşamak adına zevklerin çoğalmasıyla da gerçekleşebiliyor: Yaşanan her günden, burada ve hemen şimdi yararlanalım; ahlakın ya da dinin dayattığı herhangi bir talimat mutlulukla aramıza girmesin. Çağımızın "günü yaşa" anlayışı, gerçekleştirilmesi gereken bir amaç ya da sadık kalınacak bir geçmiş olmaksızın, sadece ve sadece kişinin kendini ifade etmesi demek. Bugünün mutluluğu, (kendi) olmaktan başka bir şey değil: Ünlü bir spor markasına uyup, *"Just do it,"* diyesi geliyor insanın. Bu durumda olmak'ın sahip olmak'a karşı verdiği savaşı nihayet kazandığı, mutluluğun artık sahip olunanlarda değil (başarı, para, güzellik), niteliklerde (huzur, dinginlik, uyum) olduğunu düşünebiliriz. Modern zamanların bütün paradoksu, bir "içsel" mutluluk yaratıp, ardından tüketilecek hep daha fazla mutluluk, bu duyguyu vereceği düşünülen hep daha fazla ürün sunmasında. Var olmak ve sahip olmak, iç içe geçmiş durumda... Şu anki reçetemiz bu. Ama, insan insan olalı peşinden koştuğumuz, adına mutluluk denen bu gizemli Kutsal Kâse, hâlâ saklandığı yerde duruyor.

Alice Germain

PERDE 1

BİLGELİĞİN KÖKENLERİNE DOĞRU

SAHNE I

ESKİ BİR ARAYIŞ

Başlangıçta Sokrates vardı ve onunla birlikte de ilk adımlarını atan felsefe. Felsefenin tek ilgi alanı, biricik nesnesi insan, insanın hayatı, kökeni, gittiği yer ve... mutluluğuydu.

VE SOKRATES GELDİ...

— ALICE GERMAIN: *Eğer mutluluk tarihinin başlangıcı diye bir şey varsa, görünüşe göre İÖ VI. ve V. yüzyıllar arasında Yunanistan'da, felsefenin doğuşuyla çakışıyor bu. Zihinsel bir etkinlik olan felsefe, nasıl olur da yaşananlarla ilgili olan mutluluk hakkında herhangi bir söz söyleyebilir? Niye filozof mutluluk hakkında başkalarından daha fazla bilgiye sahip olsun?*

— ANDRÉ COMTE-SPONVILLE: Mutluluk, felsefeyle aynı anda başlamadı: Filozofların bu konuda kafa yormasından önce de mutlu ve mutsuz insanlar vardı! Felsefeyle birlikte doğan mutluluk değil, onu düşünmekle, dolayısıyla aramakla ilgili belli bir tarz. Peki nasıl? Soyutlama, mantık, düşünme, kanıtlama yoluyla... Mutluluk hakkında düşünmeye çabaladığımız andan itibaren (örneğin, "Mutlu olmak nedir?", "Mutluluğu yaratabilen nedir?" diye kendi kendimize sorarak) ve akla yatkın bir yol izlememiz koşuluyla, felsefe yapıyoruz demektir. Öte yandan, İÖ V. yüzyılın, Yunanistan gibi

özel bir yerde, "Sokrates devrimi" gibi bir olayın yaşandığı özel bir zaman olduğu doğrudur.

— *"Sokrates devrimi" ne demek?*

— Presokratikler denilen ilk Yunan filozofları –Anaksimandros, Herakleides, Parmenides vb.– mutluluk üzerine değil, doğa ya da varlık üzerine düşünürlerdi. Sokrates entelektüel bir devrim gerçekleştirerek, felsefi sorgulamayı, "Varlık nedir?", "Doğa nedir?" şeklindeki ilkel sorudan, tarihsel olarak ikinci sırada gelen soruya taşıdı: "İnsan nedir?", hatta, "Ben kimim?" Yani şu meşhur, "Kendini tanı." Bu, felsefenin merkezini insan sorununa, dolayısıyla mutluluk hedefine kaydırmak demekti. Kendini tanımak, hayran hayran kendini seyretmek demek değildir. İnsanın hem ne olduğunu, hem de ne olması gerektiğini araştırmasıdır; nasıl düşüneceğini, nasıl yaşayacağını, nasıl mutlu olacağını kendine sormasıdır. Nitekim, Sokrates'ten itibaren Yunanistan'da yeşeren felsefelerin pek çoğu birer mutluluk felsefesi, birer *eudaimonia* (Yunancada "mutluluk" demektir), yani mutluluğu "en yüksek iyi" olarak kabul eden öğretiler oldular.

— *Peki, mutluluk hakkında düşünmek neden gerekli olsun?*

— Çünkü her şey hakkında düşünmek gerek! Felsefenin iddiası da budur: Düşünceyle yaşamak, hayatını düşünmek, düşüncesini yaşamak... Bu sadece mutluluk için değil, (Bütün'ün kendisinden, yani evrenden başlayarak) var olan her şey için, özellikle de insanoğlunun etkinlikleri için geçerlidir. Örneğin Yunanlılar matematiği icat ettiler; ama bu disiplin hakkında kafa yormaya, matematiksel bir gerçekliğin ne olduğunu kendilerine sormaya başladıkları anda, artık matematikçi değil, filozoftular. Felsefe, fazladan bir bilgi değildir; örneğin matematik gibi yararlı bilgiler ve mutluluk ya da mutsuzluk gibi yaşanmış deneyimler hakkında fikir yürütmek demektir.

— *Mutluluğu ararken felsefe gerçekten işe yarıyor mu?*

— Pek çok filozof size, evet, diyeceklerdir, ama işin özü bu değil, diye de ekleyeceklerdir. Filozof, yönelimi itibariyle, gerçeği yararlılıktan, dolayısıyla mutluluktan üstün tutar. Mutlu-

luk hakkında düşünmek ona ulaşmayı kolaylaştıracak değilse de, aptallıktan ya da körleşmekten iyidir. Öte yandan, Yunanlılardan başlayarak filozofların hemen hepsi, felsefenin daha mutlu olmaya yardımcı olduğunu öğrettiler. Daha iyi düşünmek, daha iyi yaşamayı kolaylaştırır!

— *Söylediklerinizden çıkan sonuç, felsefenin mutluluğa olan ilgisinin, insana duyduğu birinci dereceden ilgiye bağlı olduğu. İnsanı düşünmek, ona eğilmek söz konusu olduğunda, derhal kapıyı çalan kavramın mutluluk olduğu anlamına mı gelir bu? Bunun tersine, insan hakkında konuşmanın, ölümden ya da hatta Tanrı'dan bahsetmek demek olduğunu iddia edemez miyiz?*

— Felsefe ölümle ve Tanrı'yla da uğraşır! Günün birinde öleceğimizi öğrendiğimiz anda, ölümü düşünmeden edemez hale geliriz. Ya da düşünmekten vazgeçmek gerekir, ama bu da felsefeye sırt çevirmek demektir... Aynı şekilde, kimilerinin Tanrı'ya inandığını, kimilerininse inanmadığını saptadığımız anda, Tanrı var mıdır yok mudur diye kafa yormak şart olur. Bu durumların hepsinde de felsefe vardır, yani hem teorik (soyut, mantıksal, kavramsal), hem de pratik (belli bir yaşama ve eyleme biçimine varması zorunlu olduğu için) bir düşünce. Mutluluk için de geçerlidir bu; daha iyi yaşamak için çabalamaya başladığımız anda, mümkün olan en iyi hayatı, hatta bütün istekleri doyuracak bir hayatı düşünmememiz imkânsızdır: Geleneksel olarak mutluluk diye adlandırılan şey de budur. Mutluluk felsefenin ana konusu olmadı her zaman (filozofuna göre değişir bu); ama şöyle ya da böyle, eksiksiz ve tutarlı olması istenen her felsefi düşünce için kaçınılmaz bir konudur.

— *Eğer sizi doğru anladıysak, Sokrates'e göre felsefe, bir hayata hangi koşullarda mutlu denebileceğinin belirlenmesini sağlayabilirdi, öyle mi?*

— Sokrates'le birlikte, felsefenin belli başlı amaçlarından biri, "iyi hayat"ın ne olduğunu tespit etmek oldu. En mutlu, en hoş hayat; en fazla zevki, neşeyi, tatmini barındıran hayat mıydı? Yoksa en doğru, en bilge, en erdemli insanın sürdüğü, ahlaki açıdan en saygın hayat mı? Sokrates'in ve onunla bir-

likte bütün klasik Yunan felsefesinin verdiği yanıtta ikisi de vardır: İyi hayat, hem en mutlu, hem de en erdemli olandır. "En yüksek iyi"dir bu, yani azami mutluluk *ve* azami erdem. Mutlu ve kötü yürekli biri "en yüksek iyi" olmaz, çünkü mutlu ve erdemli olmak bundan daha iyidir. Yüksek ahlaklı, evliya gibi, ama mutlu olmayan bir adam da "en yüksek iyi" değildir, çünkü erdemli ve mutlu olmak böylesinden üstündür. En büyük iyilik ne sadece mutlulukta, ne sadece erdemlilikte; ikisine birden sahip olmaktadır. Bütün klasik Yunan düşüncesi, en büyük mutlulukla azami erdemi bağdaştıran bu "en yüksek iyi" kuramının içinde döner.

— *Yani ahlaka aykırı mutluluk olmaz mı, kötülük ve erdemsizlik mutluluk veremez mi?*

— Klasik Yunan felsefesi için bu imkânsızdır sonuç olarak. Kötü yürekli bir insan zevk duyabilir, ama mutlu olamaz. Önde gelen Yunan filozofları bu konuda aynı görüştedirler. Tabii haklı olup olmadıkları ayrı konu... Serserinin teki mutlu olabilir mi? İyi ahlaklı bir adam, bir bilge mutsuz olabilir mi? Eskilerin büyük bir çoğunluğunun bu iki soruya yanıtı hayır olurdu, oysa biz modernler daha ziyade evet, diye karşılık verirdik: Bizde, erdemin mutlu olmaya, mutluluğun erdemli olmaya yetmediği duygusu var. Başka bir deyişle, felsefede Kant'ın gerçekleştirdiği ve modernizme girmemizi sağlayan ikinci devrimden beri (ilk devrim Sokrates'le olmuştu), "en yüksek iyi"ye inanmıyoruz.

EPİKUROS, EPİKUROSÇU DEĞİLDİ

— *Yunan düşüncesinin eleştirisine geçmeden, onu karakterize eden belli başlı iki akıma, yani Epikurosçulukla stoacılığa bir göz atalım.*

— Sokrates-sonrası çizgide, Sokrates'in felsefe tarihinde açtığı bu yeni evrede birtakım felsefi akımlar ortaya çıktı: İdealizmin (Platon, Aristoteles ve Plotinos'un), ama bunun yanında her ikisi de materyalist olan (farklı bir anlamda olsa da)

biraz daha geç tarihli iki okulun, Epikurosçulukla stoacılığın altın çağı.

Önce Aristoteles'ten bahsedelim. Her varlık kendi iyiliğine yönelir, diye anlatır *Nikomakhos'a Etik*'te, ve mutluluk insanın iyiliğidir. O mutlak arzulanan, "en yüksek iyi"dir, yani hem en büyük, hem de en yüce iyi. İnsan her ne yaparsa yapsın, nihayetinde derdi mutlu olmak ya da mutluluğa yaklaşmaktır: O, önümüze koyduğumuz hedeftir, bütün öbür amaçlarımız (örneğin para ya da iktidar) sadece onun uğrunda birer araçtır. Mutluluk ise, hiçbir amacın aracı değildir. İçeriğini nasıl tanımlayabiliriz? İki ayrı şekilde: Erdemin gereklerine uygun bir hayat sayesinde (namuslu insanların sıradan mutluluğudur böylesi) ya da tefekkürle (bilgelerin ya da mistiklerin mutluluğu); tabii bu ikisi birbirini ortadan kaldırmaz, daha ziyade mutluluğun biri fani, öteki ebedi iki boyutunu dile getirirler. Öte yandan Aristoteles'in hakkını vermeliyiz, çünkü gerçekten önemlidir, mutluluğun her iki boyutta da biraz şans olmadan gelmediğini gören o olmuştur: Birtakım elverişli koşulların –hem toplumsal, hem bireysel– gerekli olduğunu söyler. Alçakgönüllülükle bilinçliliğin böyle bir araya gelmesi bana, Aristoteles'in her zerresi insanlıkla dopdolu olan dehasının ayırt edici bir özelliği gibi geliyor. Doğruya doğru, Epikurosçular ile stoacılar daha karışık bir tarihsel dönemle karşı karşıyaydılar ve en azından görünüşte daha yükseğini hedeflediler. Felaket günleri için bir bilgelik kurmaya çalıştılar, müritler talihten ve kaderden, felsefe yapabilecek kadar akla sahip olmaktan başka bir şey dilemeyecekti... Aristoteles o kadar hırslı gözükmeyebilir. Belki de daha bilinçli olduğu için.

— *Günümüzde Epikurosçuluktan anlaşılan şeyin, antikçağda Epikuros'un kurduğu felsefeyle pek bir ilgisi yok: Bugün Epikurosçuluk denince dizginsiz zevkler üzerine kurulu bir öğreti aklımıza geliyor, oysa Epikuros kanaatkârlığı salık verirdi...*

— Yerden göğe kadar haklısınız: Epikurosçuluk, ne sefahat demektir ne de pisboğazlık. Gene de Epikurosçuluk, teri-

min felsefi anlamına bakacak olursak, bir zevk öğretisine gönderme yaptığına göre, gerçekten de kelimenin kaba ve modern anlamıyla da ilişkilidir. Şu farkla ki, kelimenin yaygın anlamına göre, bir Epikurosçu zevk nesnelerini çoğaltmak isteyen biri, bir zevk düşkünüdür. Epikuros'a göre ise iş böyle değildir, hatta tam tersidir. Aslına bakılacak olursa, Epikurosçuluk, hem bir hedonizm (Yunanca zevk demek olan *hedone*'den), hem de bir çilecilik öğretisi olması nedeniyle, bir paradokstur. Ama bunda bir çelişki yok: Epikuros'a göre insan kesinlikle azami zevk almalı, asgari acı çekmelidir, ama bunun için arzularını sınırlamayı öğrenmelidir. Zevkleri artırmaktır söz konusu olan, ama zevk nesnelerini azaltarak: Arzuları asgaride tutarak, zevki azamiye çıkarmak! Epikuros etiği, arzunun kendisi üzerine bir çalışma; arzular arasından mutluluğa götürebilecek olanları seçme ve tam tersine bizi belirsiz bir arayışa, dolayısıyla doyumsuzluğa ve mutsuzluğa mahkûm edebilecek olanları reddetme isteğidir.

— *Dolayısıyla Epikurosçuluk, bütün zevklerin değerli olmadığını, zevkin başlı başına bir ölçü olmadığını öne sürüyor...*

— Her zevk kendi içinde bir iyiliktir, diye belirtir Epikuros, ama bütün zevkler değerli değildir, çünkü sonu doyumlardan çok acılara çıkanlar da vardır içlerinde. Örneğin alkol bağımlısınınki, tabii ki bir zevktir (içtiği içkiden tat alır); ama alkol bağımlılığı, peşinde hazdan çok acı getirir. Öte yandan her acı kendi içinde bir kötülüktür, ama hepsinden kaçmak gerekmez: Sonradan zevkler doğurabilen ya da daha büyük acıları engelleyebilenleri de vardır. Diş tedavisi genellikle sevimsiz bir iştir; ama yıllar boyunca canımızı yakabilecek çürük bir dişle dolaşmaya kıyasla acısı kısa sürer.

— *"Güzel olmanın yolu acı çekmekten geçer," sözünü de Epikurosçular mı söylemiş?*

— Hayır, çünkü bir Epikurosçu için güzellik, zevk ve acı kadar önemli değildir. Bilge kişinin, haz duymak için güzel olmaya ihtiyacı yoktur. Yani Epikurosçuluk, bir tür estetizm değildir. Tutarlı bir hedonizm, dolayısıyla bir mutluluk felsefesi-

dir: Aslolan mümkün olduğu kadar çok zevk almaktır, ama bunun için zevkler arasından mutlulukla bağdaşanları seçmek, peşine düştüğümüzde bizi mutsuzluğa ya da sonsuz doyumsuzluğa mahkûm edebilecek olanlardan kaçınmak gerekir.

AMAN HA, İHTİYATLI OLALIM...

— *Felsefenin gerekliliği de buradan geliyor, çünkü seçim yapmak için hem insanı hem de zevklerin doğasını tanımak lazım...*

— Öncelikle ihtiyatlı olmak gereği buradan geliyor (Yunancada *phronesis*). Sadece tehlikeden kaçınmaktan çok daha ötedir bu; bir tür pratik bilgeliktir: Uğursuz zevkler ve yararlı acılar olduğunu herkes bilir. Bu bilgi felsefeden önce bile mevcuttur ve felsefeyi akla yatkın hale getirir. Felsefe, Epikuros'a göre bir bakıma ihtiyatın akıl çizgisine oturtulmuş bir hali gibidir. En iyi şekilde zevk almak için, en akıllıca şekilde yaşamak gerekir. Bu doğrultuda Epikuros arzuların üç kategori halinde sınıflandırılmasını önerir: Bazı arzular doğal ve gereklidir, bazıları gerekli değildir ama doğaldır, geri kalanlar da ne doğaldır ne de gerekli.

— *Bunu biraz açar mısınız?*

— Ne doğal ne de gerekli olan arzular –şan şöhret, para, iktidar vb. arzuları– sınırsız ve anlamsızdır. Bizi onulmaz bir doyumsuzluğa mahkûm ederler: Paranız, iktidarınız ya da şanınız size asla yeterli gelmez. Öyle ki, eğer para, iktidar ya da şöhreti arzularsanız, kendi kendinizi doyumsuzluğa zincirlemiş olursunuz. Epikurosçuluk, daha önce de söylediğim gibi hem bir hedonizm hem de bir *eudaimonia*'dır: Zevk, her iyinin ana ilkesidir, ama en çok aradığımız şey mutluluktur (ruhun huzurundan zevk almak). Dolayısıyla doğal ve gerekli olmayan zevklere sırt çevirmek gerekir. Gerekli olmadığı halde doğal olan arzulara gelince, örneğin cinsel arzudan, estetik ya da yemeklerle ilgili isteklerden tamamen vazgeçmeye gerek yoktur; ama bunların kölesi olmamaya da dikkat edilmelidir.

Var oldukları sürece, bu zevk nesnelerinin tadını çıkarmak gerekir, ama mutlu olmak için bunlara ihtiyaç duyulmamalıdır. Bir kadın ya da erkek kendini size sunuyorsa ya da birileri sizi güzel bir yemeğe çağırıyorsa, hayır demek için bir neden yoktur. Aslolan, bu arzular tatmin edilmeden de mutlu olmayı bilmektir; çünkü her zaman sizi tatmin edilmeden bir kadın ya da erkeğin olacağı ya da güzel yemekler yapabileceğiniz kesin değildir.

— *Bu durumda, elde edebileceğimize kesin emin olduğumuz şeyleri mi arzulamalıyız sadece?*

— Kesinlikle iyi olan yegâne arzular, doğal ve gerekli olanlardır, ister hayatın kendisi (yemek, içmek), ister bedenin rahatı (giysilere ve başını sokacak bir çatıya sahip olmak), ister ruhun rahatı, yani mutluluk için (arkadaşlık ve felsefe bu sınıfa girer) gerekli olsunlar. Açlıktan ya da susuzluktan ölmemekten, bir eve ve giysilere sahip olmaktan, felsefe yapıp arkadaş edinmekten başka arzunuz yoksa, isteklerinizi barış ortamında ve dengeli bir toplumun içinde hemen her zaman kolayca elde edersiniz. Felsefe yapmak mı? Bir başlayın yeter, hem bu sayede arkadaş da bulursunuz. Yiyip içmek mi? Bunu yapamamanız zordur. Ama tutun ki engellendiniz, o kadar da önemli olmaz: Ölür gidersiniz, böylece sorun da kendiliğinden ortadan kalkmış olur. Dolayısıyla bir bilge için iki seçenek vardır, ya mutluluk ya ölüm. Ama uzaktan bakıldığında mutluluk daha mümkün görünüyor: Epikuros'un zamanında Yunanistan'da insanın açlıktan ya da susuzluktan can vermesi çok nadirdi. Fransa gibi günümüzün zengin ülkelerinde de insanlar açlıktan ölmüyor, Epikuros olsa, "Ama mutlu değiller," derdi, "çünkü vakitlerini doğal ve gerekli olanın, hatta doğal ve gerekli olmayanın değil; ne doğal ne de gerekli olanın, yani zenginlik, iktidar, şan şöhretin peşinde koşarak geçiriyorlar..." Arzuları giderilemeyeceğine göre, nasıl mutlu olabilirler ki?

— *Bu anlayışa göre, insan hayal kırıklığına uğrama ve mutsuz olma tehlikesiyle yüz yüze gelmemek için arzularını sınırlamalıdır. Çok hüzün verici, öyle değil mi?*

— Arzuların bu şekilde sınıflandırılmasındaki amaç kesinlikle nefsi köreltmek değildir, tam tersine! Epikurosçuluk, bir zevk alma sanatıdır. Ama tam da bu nedenle, bir mutluluk sanatıdır da. Epikurosçuluğun bir çilecilik öğretisi sayılmamasının tek nedeni, öncelikle bir hedonizm (zevk, her iyinin ilkesidir) ve *eudaimonia* (mutluluk "en yüksek iyi"dir) olmasıdır. Çilecilik bir amaç değil, sadece bir araçtır. Doğrudur, mümkün olduğu kadar çok zevk almak, insanın arzularını bir çerçeveyle sınırlamasını gerektirir; ama güzel olan zevktir, sınırlama değil! Sadece doğal ve gerekli olanı arzuladığınız taktirde, azami zevke kavuşursunuz. Epikurosçu, bir parça ekmekten ve bir bardak sudan azami haz duyar, oysa Epikuros'un dediği gibi sefih insan, şölenlerden çıkmasa bile bir türlü kendini tatmin edemez: Sıkıntıya, bıkkınlığa, iç daralmasına, doyumsuzluğa mahkûmdur o... Epikuros'un büyük Latin müridi Lucretius, bunu hayranlık uyandırıcı bir biçimde dile getirmişti: "Arzularımızın nesnesi uzakta kaldığı sürece, geri kalan her şeyden üstün gelir bize; olur da biz başka şey arzularsak, hayata duyulan aynı susuzluk bizi gene diri tutar..."

— *İyi ama, bu gerçek mutluluk yöntemini benimsemeyi başarsak bile, sürekli içimizi kemiren ve sahiden gideremediğimiz bir arzu yok mu: Ölmeme arzusu?*

— Epikuros olsa, bunu kesinlikle ne doğal ne de gerekli olan bir arzu olarak görürdü! Değil mi ki hayat sonsuz değildir, mutlu olmanın biricik yolu, onun sonlu olduğunu kabul etmektir. Epikuros'un ölüm karşısındaki duruşu şu cümleyle özetlenebilir: "Ölüm bizim için bir hiçtir." Neden? Çünkü duyumun dışında bizim için hiçbir şey var olamaz ve ölmüş biri artık hiçbir şey hissetmez. Ölümüm ve ben, asla bir araya gelmeyeceğiz. Neden korkayım ki ondan? Hayatta olduğum sürece, tanım gereği ölüm yoktur; ve ölüm var olduğunda, bu kez ben yokum... Epikuros'un öğretisi, ölümün hiçlikten ibaret olduğuna dair basit ve güçlü düşüncenin üzerine kurulmuş bir hayat bilgeliğidir. Ölümden korkmak, hiç'ten korkmak demektir, ve Epikuros için bu saçmalığın daniskasıdır. Biz modernler için, "hiç'ten korkmak", daha ziyade

kaygının tanımıdır (bir şey karşısında duyulan korkudan farklıdır bu bakımdan). Ama Epikurosçuluk aynı zamanda sıkıntıya karşı, dolayısıyla ölüm korkusuna karşı bir terapi olarak da ele alınabilir. Lucretius, tutkularımızın çoğunu ölüm korkusuna bağlamıştı: Bunlar, diye anlatır, ölüm korkusundan kaçma çabalarıdır sadece. Bu korkuyu yenemediğimiz sürece mutlu olamayız; ne var ki onu alt etmenin tek yolu, ölümün bizim için hiç olduğunu ve bundan öte korkacak hiçbir şey bulunmadığını idrak etmemizdir. Kısacası, az önce söylediğiniz gibi ölmeme arzusunun yerine, son derece doğal ve gerekli olan yaşama arzusunu koymaktır yapılması gereken. Epikuros, bir nihilistin tam tersidir. *Menoikeus'a Mektup*'ta, "Hayatı severiz," diye kaydeder, "keşke ölsem ya da hiç doğmamış olsaydım diyen, intihar etmediği sürece kendi söylediğini çürütmüş olur." Epikurosçuluk bir zevk sanatıdır, bir mutluluk sanatıdır, ama öncelikle ve en önemlisi bir yaşama sanatıdır.

"DAYAN VE NEFSİNE HÂKİM OL!"

— Epikurosçuların karşısında da, rakipleri stoacılar var. Epikurosçular zevkin içinde çileciliği savunurken, görünüşe bakılırsa onlar, zevkin olmadığı bir çilecilikten yana...

— Sakın çileciliğin verdiği zevk olmasın? Epikurosçuluk hedonist bir çileci öğretidir; stoacılık ise kesinlikle öyle değil: Ahlakçı ve iradeci bir çileciliği savunur o. Ama bu, onun bir *eudaimonia* olmasını engellemez: Stoacı çilecilikten de bizi mutluluğa götürmesini bekleriz. Ancak, bu mutluluk erdemle tarif edilir, zevkle değil. Her zamanki şaşırtıcı açıklığı ve kavrayışıyla Kant, Epikurosçuluğun ve stoacılığın "en yüksek iyi"ye, yani mutlulukla erdemin uyumuna dayanan, ama iki farklı hiyerarşiye ya da oluşa sahip kuramlar olduğunu gayet iyi görmüştü: Epikurosçulara göre için mutluluk erdemi; stoacılara göre ise, erdem mutluluğu yaratır.

— Durun biraz! Erdem mutluluğu nasıl yaratabilir?

— Öncelikle getirdiği –benim çileciliğin verdiği zevk dediğim– ahlaki tatminle ("Erdeminin bilincinde olmak, işte mutluluk budur," diye yazar Kant stoacılardan bahsederken). Ama daha temelde, mutlu olmak iyi yaşamak anlamına geldiğinden. Ne var ki, Epikuros'a göre iyi yaşamak zevkle yaşamak anlamına gelirken, stoacılar açısından (örneğin Epiktetos ya da Marcus Aurelius), bunun anlamı erdemli bir ömür sürmektir: Stoacı iyi, ahlakidir. Burada da bir tipolojiye, arzuların sınıflandırılmasına rastlarız, ama Epikuros'unkinden farklıdır. Stoacılıktaki büyük dikotomidir bu: İster size bağlı olanı arzularsınız, ister olmayanı. Size bağlı olmayanı arzuluyorsanız (örneğin sağlıklı, güzel ya da zengin olmayı), mutluluğunuzu tesadüfe bırakmışsınız, avcunuzda tutamayacağınız şeyin, bir virüsün, bir ekonomik krizin, bir kazanın kölesi olmuşsunuz demektir... Tersine, sadece size bağlı olanı arzularsanız, daima tatmin olursunuz – çünkü tanım gereği, arzuyu tatmin etmek elinizdedir! Diyelim ki hastayım... Sağlıklı olmayı istersem, dileğim yerine gelmediği için mutsuz olurum; buna karşılık, eğer sadece tedavi olmayı arzularsam, bunu gerçekleştiririm: Dolayısıyla arzuladığım şeyi yapmış, yaptığım şeyi arzulamış, hem özgür hem de tatmin olmuş olurum. Tedavi işe yaramayacak mı? Ölecek miyim? Bu bana bağlı değildir; bana düşen bunu kabul edip serinkanlılıkla ölmektir.

— *"Dayan ve nefsine hâkim ol..." Stoacıların ünlü özdeyişi. Söylemesi kolay...*

— Bunu tembelliğe ya da uyuşukluğa bir övgü olarak anlamamaya dikkat edelim! Stoacı bilgelik, kabullenme üzerine kuruludur: Bilge, olup biten her şeye razı olur, çünkü bütün bunlar ona bağlı değildir. Ama etkin olmaktan kesinlikle vazgeçmez. Tam tersine: Bilgeliği aynı zamanda eylem üzerine kuruludur. Müdahale edebileceği şeyler söz konusu olduğunda, bilge sadece kötü olandan, ona yakışmayandan ya da özgürlüğüyle bağdaşmayandan uzak durur. Geri kalanı için, elinden geleni yapar. Epikurosçuluk bir zevk sanatıysa, stoacılık bir irade sanatıdır. Epikuros'a göre giderilebileceği hemen hemen kesin olan arzulara, yani doğal ve gerekli olanlara ay-

rıcalık tanımak gerekir. Stoacılar da, bir bakıma tatmin edilmesi hemen hemen kesin olan arzuları üstün tutarlar. Ama bunlar, doğal ve gerekli arzular değildir: Zorbanın teki gelip pekâlâ yiyip içmemi engelleyebilir.. Yüzde yüz tatmin edilebilen yegâne arzular, tatmini bize bağlı olanlardır, yani bir iradenin nesnesi olanlar. Suyunuz mu var? İçmek isteyebilirsiniz. Ama ya su yoksa? O zaman içmeyi *umut edebilirsiniz* (yani size bağlı olmayanı arzulamış olursunuz; işte bu nedenle bilge kişi hiçbir umut beslemez), ama kesinlikle *isteyemezsiniz*. Bu rahatsız durumda bilge, bazen zannedildiği gibi susuzluğu istemez (susuzluk ona bağlı değildir), ama susuzluğa ağırbaşlılıkla katlanmaya bakar, böyle de yapar zaten. Daha pek çok örnek verebiliriz. Hastayken keşke sağlıklı olsam, demeniz, bir istek değil –bu size bağlı değildir–, bir umuttur. Ne var ki umut, doyurulması sizin elinizde olmayan bir arzudur. Mümkünse tedavi olmayı istemek ya da kaçınılmazsa ölümü serinkanlılıkla kabul etmek daha iyidir. Bize bağlı olmayanı kabul etmek bize bağlıdır!

— *Yani, mümkün olduğu kadar azını umut edeceğiz...*

— Mümkün olduğu kadar çoğunu isteyebilmek için! Bilge, hiçbir umut taşımamasından belli olur: O artık salt irade, yani kabulleniş (kendine bağlı olmayan her şey için) ve eylemdir (kendine bağlı her şey için). İşte bu nedenle özgürdür (canı ne çekerse yapar); işte bu nedenle mutludur (bütün dilekleri olur, çünkü sadece olan ya da kendi yaptığı şeyleri ister). İstemeyi öğrenmek için, umuttan kendini kurtarmaktır söz konusu olan. Seneca'nın Lucilius'a yazdığı mektupta geçen bir cümlenin anlamı da budur: "Umut etmeyi unuttuğunda, sana istemeyi öğreteceğim." Sana bağlı olmayanı arzulamayı unuttuğunda, ki bu seni köleliğe ve mutsuzluğa mahkûm eder, sana bağlı olanı arzulamayı öğreteceğim, bu seni özgürlüğe ve mutluluğa götürür.

AŞIRILIKÇI BİLGELER

— Bize en fazla bağlı olan şey, sonuç olarak istek değil midir?

— İstek dışında bize bağlı olan herhangi bir şey yoktur ki! Bilge özgürse, kelimenin yaygın anlamında arzu duymaya sırt çevirdiği için öyle değildir; tatmin edilmesi kendine bağlı olanlar dışında arzusu bulunmadığındandır: O, sadece iradesini kullanabileceği şeyleri arzular. Umutları olmadığından korkusu da yoktur; dolayısıyla son derece dingindir (stoacıların ataraksiyasıdır bu: huzursuzluk olmaması); ve istekleri de tanım gereği gerçekleştiğinden (çünkü bunu yapmak kendi elindedir), alabildiğine mutludur. Stoacı ahlakçılık, işte bu şekilde aynı zamanda bir *eudaimonia*'cılık haline gelmiştir: Sadece size bağlı olan şeyleri arzularsanız, kelimenin ahlaki anlamında iyi (stoacılara göre, insanlar sırf kendilerine bağlı olmayanları; örneğin parayı ya da iktidarı arzuladıkları için kötülük yaparlar) ve katıksız bir mutluluk içinde yaşarsınız.

— Bu da demek oluyor ki, bize bağlı olmayanı arzulamamıza neden olan, şans yoluyla sahip olabileceğimiz mutlulukla, sadece bize bağlı olanı isteyerek irade yoluyla elde edebileceğimiz mutluluğun arasından, daima ikincisini seçmeli, birincisini reddetmeliyiz...

— Stoacılar için, evet, öyle. Epikurosçular gibi onlar da şansın payını elemekten yanadırlar. Her iki tarafın öğretisini de biraz insanlık dışı ya da şüpheli hale getiren de budur. Sadece doğal ve gerekli olanı arzularsanız, derdi bir Epikurosçu olsa, tesadüf size hiçbir şey yapamaz, sizi öldürmek dışında. Ama ölüm bir hiç olduğundan, tesadüfün size karşı elindeki tek silah, ölüm denen *hiçlik*'tir sadece. Bir stoacı ise, yalnızca size bağlı olanı arzularsanız, derdi, kader size hiçbir şey yapamaz, gene sizi öldürmek dışında. Ama ölmek ahlaki bir kusur olmadığından ve kötülükler sadece ahlakla ilgili olduğundan, ölüm bir kötülük sayılmaz. Dolayısıyla sakince, şerefinizle ölünüz...

— Gene de tuhaf bir mutluluk bu...

— Evet! Epikurosçular ve stoacılar yenilmez, yok edilemez, zorla ele geçirilemez olan karşısında tesadüfün çaresiz kaldığı iki mutluluk imgesi sunarlar. Bence bunda zayıflığın ve gerçekdışılığın da payı var. Demin işaret ettiğim gibi, Aristoteles'in ya da daha sonra Montaigne'in düşüncesindeki daha ince, daha insani taraf beni daha çok etkiliyor. Epikurosçular ve stoacılar, oldukça önemli olmalarına karşın, bana biraz dogmatik, biraz aşırı geliyorlar. Hayatı aşırı basitleştirdiklerini söyleyebiliriz. Kuşkusuz bilgeliğin iki gerçek boyutuna dikkat çekiyorlar: Bilgelik tabii ki bir zevk alma sanatıdır, ancak aynı zamanda bir irade sanatıdır da. Ama ne bu zevk alma sanatı ne de bu irade mutlu olmamızı garantileyebilir, çünkü kelimenin etimolojik kökenine bakacak olursak, mutluluk aynı zamanda bir "iyi vakit"tir, yani güzel bir olay, düzgün bir kader, kısacası bir şans meselesidir. Çocuklarımdan birisi ölümcül, devasız bir hastalığa yakalansa nasıl mutlu olabilirim? Stoacı karşılık olarak bana derdi ki, eğer sağlığına kavuşmasını değil de sadece bana bağlı olanları (ona bakmak, onunla ilgilenmek, ölümüne yiğitçe katlanmak...), arzularsam, mutlu olmaktan beni hiçbir şey alıkoyamaz... Söylemesi kolay!

— *Doğru söze ne denir...*

— Adım gibi biliyorum ki, çocuğumun yaşamasını istemeden yapamam, dolayısıyla stoacı olamam. Bu stoacılığı reddetmek demek değil; stoacılık, bu söylediklerimi zayıflığımın itirafı olarak görürdü. Ama bu zayıflık gerçek bir olgu olduğuna göre, hesaba katılması gerekir. Aynı şey Epikurosçuluk için de geçerli. Bir Epikurosçu, bir insanın çocuğunun sağlıklı olmasını arzulamasının doğal ve gerekli bir arzu olmadığını, dolayısıyla böyle bir istek duymamak gerektiğini anlatırdı. Kendi adına konuş! Ben böyle davranamayacağımı biliyorum. Bu iki öğreti, etik aşırılıklardır. "Bilgeliğin de aşırılıkları var," diyecektir Montaigne, "ve o da ölçülü olmaya en az delilik kadar muhtaçtır." Haklı. Stoacılık ve Epikurosçuluk abartılı, aşırı öğretilerdir ve bu noktada bilgelikleri eksiktir. Buna karşılık Aristoteles ve hatta Montaigne bize olağan bir bilgelik üzerine

düşünmeyi öğretecekler: Herkes için, daha doğrusu hemen hemen herkes için ve her gün geçerli bir bilgelik – bilge olmayanlar için, başka bir deyişle sizin ve benim için bir bilgelik.

ARİSTOTELES'LE ÜÇÜNCÜ BİR YOL

— *Aristoteles'in öğretisi, insan doğasına çok daha uygun, tam kararında bir duruş, bir "orta yol": Mutluluk bize ve erdemlerimize olduğu gibi, maddi ve zihinsel zenginliklere de bağlıdır.*

— Aristoteles olsa, Epikurosçuların ya da stoacıların *"ya da"*sının yerine bir *"ve"* koyardı. Duyduğun arzu ya doğal ve gereklidir ya da değildir; ya sana bağlıdır ya da değildir; Epikurosçu ve stoacı öğretilerin ana kalıpları böyle. Aristoteles'e göre bütün bu arzular insan hayatının, dolayısıyla mutluluğun birer parçasıdır: Öylesini de böylesini de kabul etmek gerekir. Aristoteles için de bilgelik, bir mutlu yaşama sanatıdır; ama mutluluğumuzda bize bağlı olmayan unsurlar bulunduğunu, mutlu olmak için kuşkusuz erdemli, özgür olmam, "hayatımı yönetmem" gerektiğini, ama aynı zamanda sefalet ya da onursuzluk içinde yaşamamaya, dostlar edinmeye, sağlığımın yerinde olmasına, ülkemin baskı görmemesine ya da iç savaş yaşamamasına –bana bağlı olmayan ya da çok az bir kısmı bağlı olan bütün bu şeylere– ihtiyacım olduğunu bilir o. Sokrates'in öne sürdüğü, stoacılarla Epikurosçuların iddia ettiği gibi işkence altında mutlu olunabileceğini söylemek, "Laf olsun diye konuşmaktır," diye kaydeder Aristoteles.

— *Onu haklı buluyor musunuz?*

— Evet. Kimselerin laf geçiremediği bu duygu neyin nesidir böyle? Aristoteles mutluluğunun bir bölümü erdemle ilgilidir tabii, ki o bize bağlıdır; ama kalan bölümünün kaynağı dışarıda ya da talihtedir: Bir bütün olarak ele alındığında mutluluk tamamen bizim elimizde değildir, bu Aristoteles'in kuramsal açıdan zayıf; ama bizim deneyimimize, insanlığımıza daha yakın olduğu için uygulamada güçlü olmasını sağlar.

Öte yandan iyi ve kötü sürprizleriyle, sınırlarıyla, iniş çıkışları ve çalkantılarıyla bu gündelik ve göreli mutluluğa eklenen "kurama" ve "tefekküre" dayalı bir mutluluk daha vardır ki, o bambaşka bir şeydir. Bahsettiğimiz, kelimenin mistik anlamında tefekkürdür. Aristoteles'in dehası ya da dâhice sağduyusu bu mutlulukların ikisini de reddetmemesindedir: Bir şu göreli mutluluk var, o bir açıdan şans meselesi; bir de sonsuzluk zevkine benzeyen, zihinsel ya da tinsel yaşamdaki tefekkür mutluluğu var. Bizim hedefimiz, birine ya da ötekine değil, ikisine birden ulaşmak. İkisinden birine en azından kısmen (Aristoteles'in deyimiyle "mümkün olduğu kadar") ulaşabilirsek ne mutlu; tesadüf ya da kendi zayıflığımız bize engel olursa da canımız sağ olsun. Felsefe, her derde deva bir sigorta değildir.

İŞİMİZ ŞANSA MI KALDI?

— Mutluluğun içinde şansın da bir payı olduğunu kabul edersek, bu duyguya ulaşmamızı sağlayacak kurallar, ilkeler belirlemek imkânsız hale gelmez mi? Kant'la birlikte mutluluğu, hakkında açık ya da kesin herhangi bir şey söylenemeyen, değişken bir kavram haline getirmeyi kabul etmek zorunda kalmadık mı?

— Kant'a göre mutluluk, bütün eğilimlerimizin, bütün arzularımızın tatminidir. Kavram bu nedenle değişkendir: Herkes mutlu olmak ister, ama hiç kimse bu duruma nasıl varabileceğini tam olarak bilmez! Gerekli olan, diye yazar Kant, "Mutlak bir bütün, şimdiki ve gelecekteki halimde azami huzurdur", tabii hiçbir deneysel verinin yaratamayacağı bir şeydir bu. Dolayısıyla şu ölümlü dünyada mutluluğa ulaşmak, hatta ayrıntılı olarak üzerinde düşünmek mümkün değildir. Daima birtakım doyurulmamış arzularımız olacaktır, sonuç olarak asla dolu dolu mutluluk yaşayamayacağız. İşte bu nedenle mutluluk bir idealdir, diye yazar Kant, "mantığa değil, hayal gücüne ait" bir ideal. Mutluluğu hayal edebiliriz, ama

üzerinde düşünmeyi, hele de ona ulaşmayı hiçbir zaman başaramayız.

— *Hiç olmazsa erdemli olmaya gayret edebiliriz.*

— Edebiliriz, etmeliyiz de! Ama mutluluk için bu kadarı yetmez. Kant "en yüksek iyi"ye, yani mutlulukla erdem arasındaki uyuma, bağa bu dünyada ulaşılamayacağını gösterir. Eskiler kâh mutluluğun erdemi, kâh erdemin mutluluğu yarattığını, ama her ne olursa olsun ikisinin hep at başı gittiğini düşünürken, Kant, deneyimin bu kavrayışı çürüttüğünü tespit eder: Birtakım mutlu serseriler mevcuttur hayatta; en azından bazen korkunç derecede mutsuz olabilen namuslu insanlardan daha mutludurlar. Bizim dünyamızda mutluluk ile erdem yan yana durmaz; bağdaşamaz olduklarından değil (Kant bu noktada kötümser değildir), ama birleşmelerini, orantılı, uyumlu olmalarını garanti eden, erdemli bir adamın mutluluğa kesinkes ulaşacağını gösteren herhangi bir şey yoktur.

— *Öyleyse ne yapabilir bu adam?*

— Bu uyumu başka bir dünyaya, başka bir hayata aktarmalıdır: Ölümden sonra bir hayat ve yargılayan bir Tanrı ilkesini öne sürmek gerekir, öyle ki namuslu insanlar sonunda mutlu olabilsin, kötüler ise cezasını çeksin. Hıristiyanlıktaki ödül ve ceza, cehennem ve cennet düşüncesidir bu. O ana dek bizi neyin mutlu edeceğinden çok, bunu *hak etmemizi* neyin sağlayacağına kafa yormamız beklenir. Ahlakın temelidir bu: "Mutlu olmayı hak edecek şekilde davran." Peki gerçekten mutlu olacak mısın? Bu dünyada bunun hiçbir garantisi yok. Demek ki insan hayatından umudu kesmememiz için Tanrı'ya ve ahirete inanmamız gerekir. Kant buna "pratik aklın postulatı" ve dinin ilkesi der. Bu Tanrı'nın varlığını kanıtlamaz (bir postulat bir kanıt değildir), bu insanı inanmaya zorlamaz (bir postulat bir görev değildir), ama bizi buna iter, çünkü ahlaki bir konuda anlamsızlığa saplanmamanın tek yolu budur. Kant felsefesinde "umut ufku" denen şeydir bu, aynı zamanda onun dini boyutudur ve bu bir tesadüf değildir. Şu da açıktır ki mutlulukla erdemi ayırarak, bu dünyada bir araya gelebileceklerini garanti eden hiçbir şey olmadığını gös-

tererek, Kant resmen ve fiilen erdemi öne çıkarır: İnsan öncelikle görevini yerine getirmelidir; mutluluk gelirse de bunun üstüne gelecektir. Bu bakımdan, Alman filozof Epikurosçulardan çok stoacılara yakın durur, stoacıların tersine "en yüksek iyi"ye ancak ölümden sonra ulaşılacağına inandığı halde. Eğer kendimizi mutluluğa layık hale getirirsek (ahlakın anlamı budur), nihayetinde ölümden sonra mutlu olacağımızı umabiliriz (dinin anlamı budur). Dinsizlere gelince; ahlaktan onlar da kaçamaz, ama eğer bilinçliyseler hayal kırıklığına mahkûmdurlar...

— *Sonuç olarak, iyi bir eylemde bulunurken mutluluğu şart koşmamalıyız...*

— Şart koşarak bunu yapıyorsanız kelimenin ahlaki anlamında, o artık iyi bir eylem değildir (ahlak, görevin tam tersine koşulsuz olmasını gerektirir). Mutlu olmak için iyilik yapıyorsanız, eyleminiz bencilcedir. Dolayısıyla ahlaki bir değeri yoktur. Örneğin, sadece kendi kurtuluşunu düşünerek iyilik yapan bir Hıristiyan gerçek anlamda iyilik yapmış (çünkü bencilce hareket etmiş olacaktır) ve kurtulmuş olmayacaktır. Bir sokak serserisine, cehennem azabından birkaç yıl eksileceğini düşünerek bir euro verirseniz, altı üstü bencilce bir eylemde daha bulunmuş olursunuz; inananların cehennemde geçirecekleri sürenin bu nedenle hiç de kısalmayacağını düşünmeleri için dünya kadar sebep var... Öyle ki erdemli davranmanın tek yolu, kesinlikle *hiçbir karşılık beklememektir.* Bu açıdan bakıldığında ahlak, umuda uzaktır. Herhangi bir çıkar güderek "iyi bir eylemde" bulunuyorsanız, eyleminiz ahlaki açıdan iyi değil çıkarcıdır, dolayısıyla bencilcedir. Ahlaklı davranmak, Kant'ın dediği gibi insanın "sonunda hiçbir umut beklemeksizin" görevini yerine getirmesidir. Ahlakın, ilkesel olarak umuda ihtiyacı yoktur. Umudu haklı kılmasını sağlayan da budur (yoksa aynı noktaya geri dönülmüş olurdu). Ahlakı zorunlu kılan mutluluk umudu değildir; ahlak bu umudu doğrular.

KÖTÜLER MUTLU OLSUN MU?

— Gene de görevimi yaptığım için beni ödüllendirecek bir Tanrı'nın var olduğunu umut edebilirim, öyle değil mi?

— Umut etmekse, evet! Ama bunu amaçlayarak hareket etmemek koşuluyla! Ahlak ilke olarak çıkar gütmez: Görevimizi yapmak zorundayız, çünkü bizim görevimizdir, görevin kendisinden başka hedefimiz olmamalıdır. Öte yandan, din günün birinde ödüllendirileceğimizi umut etmemize izin verir... Kant'ın felsefenin alanını üç büyük soruyla özetlediğini bilirsiniz: "Ne bilebilirim?" "Ne yapmalıyım?" "Neyi umut edebilirim?" Bunlardan birincisi, "Ne bilebilirim?", bilginin koşullarına ve sınırlarına dair kuramsal sorudur: Kant *Saf Aklın Eleştirisi*'ni ona adar. İkinci sırada gelen, "Ne yapmalıyım?" sorusu ahlaki sorudur: Kant *Pratik Aklın Eleştirisi*'ni de ona vakfeder. "Neyi umut edebilirim?" şeklindeki üçüncü soru ise, dinle ilgili olandır. Kant'ın üçüncü büyük yapıtı olan *Yargı Gücünün Eleştirisi*'nde de bundan söz etmesi beklenirdi. Ama işin doğrusu, üç yapıtta da bunu anlatmıştır Kant! Dine verdiği önemi göstermek için bu kadarı yeterlidir. Gene de bu üç soru epeyi farklıdır. Din, bir bilgi ya da bir ahlak değil (özgür ve modern bir kafası olan Kant, bilimle uğraşmak ya da ahlaklı davranmak için insanın Tanrı'ya inanması gerekmediğini gayet iyi görmüştür), bir umut önerir. Dolayısıyla insan ahlakın gereğini yerine getirmeli, yani sonunda bir umut beslemeksizin görevini yapmalıdır; aynı zamanda dinin izin verdiği şekilde davranmalıdır, başka bir deyişle mutlu olmayı hak edecek şekilde yaşarsa öldükten sonra gerçekten mutlu olacağını umut etmelidir. Ama erdemli eylemi motive eden şey, bu umut değildir. Kant'ın yarattığı devrim, geleneksel olarak yapılagelenin tersine, ahlakı dinin egemenliğine değil, dini ahlakın egemenliğine sokmaktır. Tanrı'ya inandığımız için iyi davranıyor değiliz; iyi davrandığımız için ölümden sonra mutlu bir hayat umut edebiliyoruz. Belki de Kant'ın gerçekleştirdiği gerçek devrim budur: Ahlakı kuran din değildir artık; ahlak dini kurmaktadır.

— *Yunanlılara göre de aynı şekilde, mutluluk erdemden bağımsız değildi, bilgece ya da erdemli bir hayat, erdemin hiçbir öneme sahip olmadığı dizginsiz bir hayattan daha çok mutlu ederdi insanı...*

— Bu XVII. yüzyılda, örneğin Spinoza için hâlâ geçerliydi: Gerçeği bilen ve seven bilge, tutkularına teslim olan cahilden daha mutludur... Bununla birlikte, kelimenin modern anlamında ahlaklılık bu gerçeklik bilgisinden çok, ötekine tanınan yerle tanımlanır: Modernlere göre ahlaklı bir birey bencil olmayan ya da ötekiler kadar bencil olmayan bir bireydir; kötü ise vahşice bencildir, kişisel zevki için ötekilere acı çektirmeye hazırdır. Ne var ki bu açıdan ele alındığında ahlaklılık mutluluk için yeterli olamaz: Sık sık, öteki için duyduğumuz kaygı yüzünden mutsuz oluruz! Sevdiğimiz insanların acı çekmesi sevinçlerimizin önünde bir engeldir; insanlığın mutsuzluğu doya doya mutlu olmamızı imkânsız kılar. Öyle ki artık Yunanlılardaki güzelim güven duygusunun ve klasiklerin canım iyimserliğinin sağladığı olanaklardan yoksunuz. Modernizm, mutlulukla erdemin ille de el ele gitmediğini, hatta bazen birbirlerine ters düşebileceğini öğretti. Bu durumda Yunanlıdan çok Yahudi mi sayılırız acaba? Vaiz'deki muhteşem sözü bilirsiniz: "Çok hikmette çok keder var; ve bilgi artıran dert artırır..."

— *Mutlu olmak için gerçekliği, dünyayı olduğu gibi görmeyi reddetmemiz mi gerekiyor?*

— Kesinlikle hayır! Gerçekliğe duyduğumuz aşk, ki ben canı gönülden bilinçlilik derim buna, insanın başkalarından çok kendiyle olan ilişkisini tanımlar. Bunun temelinde bizim gözümüzde ahlaklılıktan çok bilgelik yatar. Mutlulukla da bu açıdan ilgisi vardır, en azından mutluluğun doğal olması isteniyorsa. Her gerçek mutluluğun gerçeklikle bir bağı olduğu varsayılır, çünkü yalan ya da hayal dünyasında yaşıyorsak sadece sahte, aldatıcı sevinçler görebiliriz. Tabii –filozofun amaçladığı mutluluk olan– bilgelik, mümkün olduğu kadar mutlu yaşamak anlamına gelir, ama herhangi bir şekilde değil. Sırf uyuşturucular ya da yanılsamalarla elde edilen bir

mutlulukta bir bilgelik görecek babayiğit çıkmaz. Bilgelik, gerçekliğin içindeki mutluluktur – azami bilinçliliğin bağrında azami mutluluk. En hafifinden, ahlakın bunu yaratmaya yetmediğini söyleyebiliriz.

— Epikuros bir tür zevkler perhizi önerirken insan doğası karşısında gözlerini kapatmış olmuyor muydu? Arzu etmek ve hep daha fazlasını arzu etmek insanın doğası değil midir?

— Epikurosçuluk insanoğlu hakkında hayaller mi kuruyordu, yoksa biz mi Epikurosçu olma yeteneğinden yoksunuz? Acaba Epikurosçuların insanbilim anlayışı mı yanlıştı, yoksa biz mi zayıfız? Bir parçası günümüze ulaşabilmiş olan son mektuplarından birinde ölümle pençeleşmekte olan Epikuros, bir arkadaşına şöyle yazar: "Sana hayatımın çok mutlu, aynı zamanda da en son gününde yazıyorum. Böbreklerim ve bağırsaklarım yüzünden öyle bir ağrı çekiyorum ki hiçbir şey daha fazla şiddetlendiremez bunu; ama sohbetlerimizi hatırladıkça duyduğum sevinç bunu unutturuyor." Biz Epikurosçu olamadığımız sürece Epikuros haksızdır; ama olabilirsek haklıdır. Felsefeyle bilgelik arasındaki fark da buradadır işte: Felsefe bir söylemdir, oysa bilgelik bir uygulama, bir deneyim, belli bir var olma ve hareket etme biçimidir. Ama şunu da unutmayalım ki, bilgelik var, bilgelik var. Gerçek anlamda Epikurosçu olmanın, acıların ve sıkıntıların ortasında mutlu olmanın zor olduğunu kabul etmek gerek. Sıradan insanların ulaşamayacağı bir şeydir Epikurosçu bilgelik; belki Epikuros için geçerlidir, ama bana sorarsanız ben bu konuda kendimi yetersiz hissediyorum. Dolayısıyla, bana başka türlü bir bilgelik lazım.

SAHNE 2

BAROK ARZU

Hobbes'a, Pascal'a ve Spinoza'ya ait olan XVII. yüzyılda, mutluluk düşüncesi eskisi gibi değildi artık. Eksiklik ve arzu konusunda tartışıyorlardı şimdi.

HOBBES İLE DÜŞÜNMEK, EPİKUROS İLE YAŞAMAK

— *Başka türlü bir bilgelik, diyordunuz. Öyleyse tarihte biraz ilerleyelim. İnsanın özlemlerinin, doğasının sınırlarının daha fazla farkında olan başka bir filozofa mı çevirmeliyiz yüzümüzü? Dolayısıyla daima arzu etmenin ve hep daha fazlasını arzu etmenin insanın doğası olduğunu gösteren Hobbes'un tezini benimsememiz gerekmez mi?*

— Epikuros'un tersine, üstelik gene bir materyalist olmasına karşın Hobbes, insanın arzularını, sadece tamamen tatmin edilebilecek olanlarla sınırlamasının imkânsız olduğunu gösterdi. Neden? Çünkü arzu, zamana yayılır. Doğada, diye vurgular Hobbes, sadece şimdiki zamana yayılır. Ama insanoğlu hayal gücüyle kendini gelecekte tasarlamaktan vazgeçmez. İşte bu nedenle, diye yazar Hobbes, "Mutluluk, doyuma ulaşmış bir ruhun dinginliğinden ibaret değildir." Ne "en yüksek iyi" vardır, ne de bir yüce amaç: "Arzuları nihayete ermiş olan kişi, duyumları ve hayalleri tükenmiş olan

birinden daha fazla yaşayamaz." Epikurosçu ataraksiya, ölüm olabilirdi. Mutluluk, Hobbes için huzur anlamına gelmez. "Bu, arzunun bir nesneden ötekine atlayarak, kesintisiz yürüyüşüdür; birinci nesnenin elde edilmesi sadece ikinciye götüren yoldur hâlâ." İnsanın her şeyden çok istediği şey zevk değil, iktidardır: "Dolayısıyla," diye bağlar Hobbes sözü, "bütün insanlık için geçerli olan genel eğilimler arasında, ilk sıraya iktidar üstüne iktidar elde etmek için sürekli, kesintisiz olarak duyulan, ancak ölümle sona eren arzuyu koyuyorum."

— *İktidarla mutluluk arasında nasıl bir bağ var?*

— Şöyle: "Bir insanın iktidarı, gelecekte görünen herhangi bir zenginliği elde etmek için şu an sahip olduğu olanaklardan ibarettir." Arzu zamana yayıldığı anda; gene Hobbes'un yazdığı gibi, "insanın arzu nesnesi bir tek kez, bir tek an zevk duymak değil, gelecekteki arzusuna giden yolu sağlama almak" olduğu anda, her arzu bir gelecek arzusu, dolayısıyla iktidar arzusudur. Epikuros'tan alabildiğine uzaklaştık işte! Mutluluğun "en yüksek iyi" olduğu kuramın yerini, iktidarın tanımsız bir arayışın nesnesi olduğunu söyleyen bir kuram alıyor. Bu noktada bilinmesi gereken, mutluluk arayışının mı, yoksa iktidar peşinde koşmanın mı bizi harekete geçirdiğini bilmektir. İkisi de olabilir. Bana öyle geliyor ki, insan konusunda maalesef genellikle Hobbes haklıdır, mutluluk konusunda ise Epikuros. Hobbes insanbilimi daha gerçektir, Epikuros etiği daha doğrudur. Bir seçim yapmak gerekirse, ki bazen olur böyle, Hobbes ile düşünelim ve daha ziyade Epikuros ile yaşayalım...

— *İnsan konusunda yanılgı içinde olsa da ahlaka hak vermek daha yerinde olur...*

— Mutluluk, görevlerden kurulu olan ahlaktan çok, bir yaşama sanatı olan etiğe dayanır. Mutluluk ne emir altına girer, ne de emir verir: Mutlu olmak bir ödev değildir! Epikuros etiğiyle Hobbes insanbilimi arasında seçim yapmaya gelince; bazen gerekir. Ama bu, ikisinin hiçbir zaman uyuşamayacağı anlamına gelmez. Hobbes insan konusunda haklıysa, asla do-

yasıya mutlu, asla tamamen bilge olamayacağız, asla tam bir doyuma ulaşamayacağız demektir. Buna katılıyorum. Ama kusursuz bilgeliğe ulaşamayan, mutlaka zırdeli olacak diye bir kural yok! Bilgeliğin içinde de dereceler var: *Az ya da çok* bilge olabiliriz. Montaigne, bu göreli bilgeliğin en iyi temsilcisidir bence: Az ya da çok bilge, az ya da çok deli, az ya da çok mutlu, az ya da çok mutsuz olabilir insan.

— *Yani önemli olan, bilge olmaya çalışmak...*

— Önemli olan, eğer mümkünse hep biraz daha bilge olmaya çalışmak! Mutlak bilgeliğe hiçbir zaman ulaşamayacak olması, insanın kendini deliliğe hapsetmesini gerektirmez. Her şeyin asla öğrenilemeyeceği bahanesiyle öğrenmeyi toptan reddetmek de buna benzer! Bilgelik için de aynısı geçerli: Tam olarak elde edilemeyecek olması, ona yaklaşmaya uğraşmamak için sebep olamaz. Bir parça bilgelik, hiç olmamasından iyidir.

ARZU MUTLULUK GETİRMEZ

— *Aralarında yüzlerce yıl olan Epikuros'la Hobbes arasında kurguladığımız bu hayali diyalog, aklıma başka bir diyaloğu getirdi; Kallikles'le Sokrates'inkini, ki onlar çağdaştı. Kallikles der ki, mutluluk, mutlu olmak için gereken yeteneklere sahip olmaktır; yani en güçlü tutkuları yaşamak ve beslemek için insanın elindeki bütün olanakları kullanmasıdır. Sadece en güçlüler, bütün olanaklara, yeteneklere vb. sahip olanlar mutluluğa ulaşabilecektir. Sokrates de buna, böylesi daimi bir tatminsizlik içinde yaşamak demektir, diye karşılık verir; çünkü doğası gereği arzunun doyurulması mümkün değildir. Sokrates'in bu yanıtına inanalım mı gerçekten?*

— Ahlak konusunda Sokrates'e sonuna kadar katılıyorum: Kallikles'in en güçlü olanın hakkını övmesi ahlakdışıdır. Öte yandan Sokrates'e karşı da, mutluluk ile iyinin iki farklı şey olduğunu, başarısızlığa uğrayan namuslu insanın, normalde başarıya ulaşan kötü insan kadar mutlu olmayacağını

kabul etmek gerek. Yani Sokrates'le Kallikles arasındaki tartışmada ben taraf tutmuyorum. Sokrates yanılıyor: İyi (kelimenin ahlaksal anlamında) ve mutluluk apayrı iki şey. Ama Kallikles'in hatası da burada: Pis herifin teki başarıya ulaşıp mutlu olsa bile, ahlaksal açıdan yargılanmayacak anlamına gelmez bu. Son olarak Sokrates'in bu noktada hakkı var, kötünün gerçekten mutlu olması pek mümkün değil, çünkü iktidar, servet ya da şöhret isteyene sahip oldukları hiçbir zaman yetmez, hep daha fazlasını talep eder böylesi: Danaos Kızlarının fıçısı hikâyesi. Mutlu olmak, arzu edilene sahip olmak demekse, Kallikles'in tutkulu insanı bunu hiçbir zaman tadamaz: Herhangi bir şeyi elde ettiği anda daha fazlasının peşinden koşar; tatminsizliğe mahkûmdur dolayısıyla.

— *Yani arzu etmek, arzunun giderilmesi değil, hep daha fazla arzu istemek anlamına geliyor...*

— Arzu etmek, bu arzunun tatmin edilmesini istemektir, ta ki tatmin edilene dek. Peki ya sonra? Sokrates'in *Şölen*'de söylediği gibi arzu eksiklik demekse, eliniz mahkûm, sahip olmadığınız başka bir şeyi arzulayacaksınız... Sizi ne mutlu ederdi? Dileğiniz milyoner olmak mı? Arzunuz gerçekleşmediğine göre mutsuzsunuz. Piyangodan bir milyon mu kazandınız? Mutluluğunuz sadece bir an sürer: Büyük bir hızla başka bir şey arzularsınız, örneğin sevilmeyi ya da milyarder olmayı. Bu durumda Sokrates de yanılmaktadır Kallikles de, farklı nedenlerden dolayı. Ne erdem mutlu olmaya yeter, ne de mutluluk erdemli olmaya. Herhangi birinden vazgeçmek için bir neden değildir bu.

— *Yani mutluluk, arzularımızın tatmin edilmesiyle gelmiyor...*

— Arzu, eksiklik duygusundan kaynaklandığı sürece, evet, öyle! Mutlu olmak, arzuladığımız şeye sahip olmamız demektir. Ama arzu, eksiklik duygusundan kaynaklanıyorsa, tanım olarak sahip olmadığımız şeyi arzularız: Dolayısıyla insan asla arzuladığına sahip olamaz (bu gerçekleştiği anda arzu biter) ve sonuç olarak asla mutlu değilizdir... Buna karşılık, arzularımızın giderilmesi de mutluluk getirebilir, eğer yaptığı-

mız şeyi ya da var olanı (eksik olmayanı) istiyorsak. Yürürken yürümeyi, yemek yerken yemek yemeyi diliyorsanız, istediğiniz harfiyen yerine gelmiş demektir ve hiçbir şey sizi mutluluğunuzdan alıkoyamaz. Sahip olamadığınız şeyin, örneğin geleceğe dönük arzunun (umudun) tutsağı mı olduğunuza, yoksa şimdiki zamanı mı yaşadığınıza, yani yaptığınız ya da o an zevk aldığınız şeyi mi arzuladığınıza karar vermek size kalmış. Bütün güçlük, arzunun kendiliğinden eksikliği çekilen şeye yansıması: Artık sadece sahip olmadığımız, umut ettiğimiz şeyi arzulamayı biliyoruz; oysa mutluluğu yaratan eksiklik değil zevk, umut değil aşk ve eylem.

PASCAL'IN DEHASI

— *Dolayısıyla, şimdiki zamanda yaşamak koşuluyla bir şeylere sahip olmakla ve onları elinde tutmakla da mutlu olunabilir. Ne var ki bir başka filozof, Pascal, mutluluğu asla şimdiki zamanda yaşayamayacağımızı, ömrümüzü onu beklemekle ya da biter diye korkmakla geçirdiğimizi iddia ediyor; ve işte bu nedenle sonuç olarak asla mutlu olamazmışız: "Böylece hiç yaşamaz, ama yaşamayı umut ederiz, ve kendimizi daima mutlu olmaya hazırladığımızdan asla mutlu olamamamız kaçınılmazdır."*

— Mutluluğu *sahip olmakta* bulmak mı? Ben buna pek inanmıyorum. İnsan elindeki her şeyi kaybedebilir: Bir de bakarsınız, mutluluk kaygının içinde eriyip gitmiş... Mutluluğu var *olmak*'ta aramak mı? Bu, biz herhangi bir şeyiz, ve var *olmak* mutluluğa yeter, anlamına gelir... Pascal'ın çağrısına uyup deneyin bunu: Gidin odanıza, yirmi dört saat parmağınızı bile kıpırdatmadan oturun. O zaman anlarsınız var *olmak* olgusunun tek başına mutluluk getirmediğini, aksine insanı sıkıntıya, kaygıya, tatminsizliğe, hüzne sürüklediğini... Mutluluğun yolu ne sahip olmaktan geçer, ne de var olmaktan. Onun kaynağı eylemdir: İnsan sadece yaptığı şeyden gerçek anlamda haz duyar. Biricik insani mutluluk iştedir, eylemdedir.

— İnsanı sırf birkaç dakikalığına bile olsa bir odanın içinde, kendi kendiyle baş başa bırakalım: Aslında bir hiç olduğunu, ölüp gideceğine göre hiçbir şey olmamaya mahkûm olduğunu tecrübe ederken ya sıkıntıdan patlar ya da umutsuzluktan ölür. Böylece, bu sıkıntı verici şimdiki zamandan kurtulmak için bir mutluluk koşusu icat eder. Eğer Pascal haklıysa, mutluluk arayışı bir yanılsamadan, içkiyle, hayhuyla, çalışmayla, oyunla kendi kendinden kaçmanın, benliğini unutmanın bir yolundan başka bir şey değil demektir.

— Pascal için, "Ürkütücü bir dâhi," demişti Paul Valéry. Ve dehasını gösterdiği gerçek alan, sizin de az önce belirttiğiniz gibi insanbilime ya da psikolojiye yaklaşımıdır. Pascal'ın aşılmaz olduğu nokta, her ne isek onun üzerine tuttuğu son derece çığ ışıktır: İnsanoğlunun sıkıntıya, tiksintiye, hayal kırıklığına kapılmaksızın kendi kendiyle yüzleşemeyeceğini gösterir Pascal; çünkü o zaman insan kendinin de, onu bekleyenin de ne kadar önemsiz olduğunu keşfeder. Neyim ben? Hemen hemen hiçbir şey. Beni bekleyen ne? Hiç: Hiçlik, ölüm. Pascal'ın deyimiyle "oyalanma"mızın, yani kendi kendimize bir sürü meşgale dayatmamızın sebebi de budur. Amaç hep mutluluk gibi görünür, ama aslında sadece kendimizi ve ölümümüzü düşünmekten bizi alıkoymaya yarar bütün hepsi. Örneğin görünürde bir tavşan öldürmek için ava giden kralı ele alalım... Önüne nar gibi kızarmış bir tavşan getirseler, bununla mutlu olunmadığını hemen görürdü: Aslolan ganimet değil, der Pascal, avın kendisidir; tavşan değil, onun peşinden gitmektir. Çünkü hayvanın arkasından koşarken, ölümü düşünmeyiz... İnsanoğlunun sefaleti. Mutluymuşuz gibi davranıyoruz, öyle olmadığımızı ve ölüp gideceğimizi unutmak için.

— Ama gene Pascal'a göre, bir ahiret mutluluğu umut edebiliriz...

— Evet, hatta şu ölümlü dünyadaki biricik mutluluktur bu, Pascal'a göre! Neden mutlu değiliz? Çünkü hiçbir zaman var olmayan geleceği arzuluyoruz. Az önce bahsettiğiniz bölümde geçer bu. Pascal orada, insanın asla şimdiki zaman için yaşamadığını anlatır: Biraz geçmiş için, en çok da gelecek için

yaşarız. Ve metin, sizin demin alıntıladığınız sözlerle biter: "Böylece hiç yaşamaz, ama yaşamayı umut ederiz, ve kendimizi daima mutlu olmaya hazırladığımızdan asla mutlu olamamamız kaçınılmazdır."

— *Yani mutluluğa sırt mı çevirelim?*

— Pascal'a göre, hayır. Ama onu dinde aramak gerekir: Başka bir yerde şöyle yazmıştı: "Bu hayatta, başka bir hayat umudundan başka hiçbir yerde mutluluk yoktur." Bu aynı zamanda ortaya atılan iddianın da temel argümanıdır: Din, bu dünya da dahil olmak üzere her yerde daha avantajlıdır. Ben de bundan kuşkuluyum işte. Hem öyle bile olsa, düşüncenin en avantajlı olana boyun eğdiği nerede görülmüş? Ruhunu en fazlasını verene satmaktan ne farkı var bunun... Ama biz mutluluğa dönelim. Pascal haklıysa, bir ateist umutsuzluktan, dolayısıyla mutsuzluktan kaçamaz. Kendi adıma üzerinde tartışmak istediğim, tam da bu *"dolayısıyla"* durumu. Ben de tıpkı Pascal gibi bilinçli ve tutarlı bir ateistin, eninde sonunda onu bekleyen tek şey ölüm olduğuna göre, umutsuzluktan kaçamayacağı kanaatindeyim. Ama umutsuzluğun mutlaka bir mutsuzluk olduğu konusunda onun gibi düşünmüyorum.

— *Nedir öyleyse?*

— Mutlu bir umutsuzluk ya da umutsuz bir mutluluk tasarlayabiliriz –ki ben yaşamışımdır bunu–, ben buna ***neşeli umutsuzluk*** derim. Hatta inanç dışında, zihnimizde canlandırabileceğimiz biricik mutluluk gibi gelir bana. İnsan sadece sahip olmadığı şeyi umut eder. Mutluluğu umut ediyorsak, mutlu değiliz demektir. Öte yandan, doyasıya mutlu olanın da umut edecek bir şeyi kalmaz: İşte buna da bilgelik denir. Demek ki mutlulukla umutsuzluk el ele gidebilir –bir ateist için gitmelidir de–: Mutluluğu umut ettiğim sürece mutlu değilim; mutluysam umut edecek hiçbir şeyim kalmaz. Spinoza'nın düşüncesi de bu yöndedir: "Kaygısız umut, umutsuz kaygı olmaz," diye yazar *Etika*'da. Bunun sonucunda tanım gereği kaygısız yaşayan bilgenin (dinginlik dedikleri budur) hayatında umut da yoktur (herhangi bir şeyi umut etse, o umudun gerçekleşmeyeceğinden korkardı). Hayır, arzuları-

nın da olmadığı kesinlikle doğru değildir! "Arzu, insanın özüdür," diye yazar Spinoza: Bilgenin arzusu olmasa, o bir insan olmaz. Ama sadece var olanı (bu artık umut değil aşktır) ya da yaptığını (buna da umut değil irade derler) arzular. Bu noktada Spinoza'cı mutluluk, kelimenin gerçek anlamında umuttan yoksundur: Hüzünlü bir mutluluk değil; –öylesi çelişkili ve Spinozacılığa oldukça ters olurdu– ama; hiçbir umut barındırmayan bir mutluluk. Gerçeklik ona yeter. Ne var ki tanım gereği gerçekten başka şey umut edilemez. Doğu geleneklerinde, özellikle Budizm ve Hinduizmde de üç aşağı beş yukarı aynı görüşle karşılaşırız. *Samkya-Sutra*'da (o da *Mahabbharata*'dan aktarır) şöyle yazar: "Sadece umuttan yoksun olan kişi mutludur; var olan en büyük işkence umuttur; umutsuzluk ise sonsuz mutluluktur." Umut en büyük işkencedir, çünkü insan sadece elinde olmayanı umut edebilir. Umutsuzluk ise sonsuz mutluluk demektir, çünkü sadece hiçbir şeyden umudu olmayan kişi var olandan doyasıya sevinç duyabilir. İşte bu nedenle umutsuzluğa dayalı bir bilgelikten bahsettim ilk kitabımda (adı *Traité du désespoir et de la béatitude*). Umut bizi özleme mahkûm eder: Mutluluğun peşinden koşan umut bizi ondan koparmış olur böylece! Bilgelik, artık mutluluğu umut etmemekten geçer: Onu yaşamanın tek yoludur bu.

SAHNE 3

FİLOZOFLARIN ÇELİŞKİSİ

Hayatımızı mutluluk umuduyla geçirmemiz, sadece mutlu olma koşuluyla yaşamanız kuşkusuz en iyi yolu... mutsuz olmamızın. Mutluluğa ulaşmanın yolu, der filozof, onu aramamaktır...

MUTSUZLUK YOKSA

— *Kant'a göre, mutluluk bütün heveslerimizin doyurulması demek: Mutluluğun bu şekilde tanımlanması, insana onun imkânsız olduğunu düşündürmez mi?*

— Tabii... Mutluluğun bu tanımı doğru olsa, kimse bu duyguyu tadamazdı. İşte bu nedenle, başka bir tanımın ortaya atılması gerektiğini düşünüyorum. Kant ahlakla mutluluk arasında kapanmaz bir mesafe bulunduğunu göstermişti, bu konuya geri dönmüyorum. Ama bu böyle diye mutluluğa sırt çevirmeli miyiz? Hiç sanmam. Aslında, mutluluğun bütün heveslerimizin doyurulması olarak tanımlanması daha ziyade benim *büyük saadet* dediğim şeye denk düşüyor ki, o da ulaşılmazdır. Arzularımız bu kadar tanımsız ve oynakken, her seferinde sıfırdan tekrar başlarken, hepsini birden nasıl doyurabiliriz ki? Bu sadece bir rüya, bir deneyim değil! Mutluluk üzerinde kafa yormak için söz götürmez bir deneyim olan mutsuzluğu kıstas almak daha iyi olur. Mutsuzluk deneyimi,

her tür sevincin imkânsız göründüğü bir süreyi kapsar: Sabah kalkarsınız, ve başlayan günün bütün sevinçlerden yoksun olacağını hissedersiniz – çünkü dünyada en sevdiğiniz varlığı kaybetmişsinizdir, çünkü onulmaz bir hastalığa yakalanmışsınızdır, çünkü sefalet içinde yaşamaktasınızdır... Mutsuzsunuzdur: Neşe sizin için imkânsızdır artık. Bunun tersine, sevincin o an varmış gibi değil, ama hemen o dakika gerçekleşebilecek gibi (dünyanın düzenini temelden değiştiren hiçbir şey olmaksızın) algılandığı bütün zaman dilimlerine "mutluluk" denebilir. Sabah kalkarsınız ve sevincin her an içinizde doğabileceğini hissedersiniz: Mutlusunuzdur. Bu bazen tasalanmanızı, kaygılanmanızı, üzülmenizi engellemez. Kime olmaz ki bu? Ama ömrünüzde en az bir kez gerçekten mutsuz olduysanız, aradaki farkı gayet iyi görürsünüz! Mutsuz olmamak ne kadar da güzeldir! Sevincin her an gelebileceğini bilmek ne kadar da güzeldir!

— *Sonuç olarak bunların hepsinde mesele tanımlarda.*

— Tanımlar kendi başlarına değil, düşündürdükleri ve yaşattıklarıyla değer kazanırlar. "Mutluluk"tan kasıt sabit, değişmez, sürekli bir sevinç ise, hareket, değişiklik, çalkantı, Spinoza'nın deyimiyle "geçiş" demek olan sevinç hakkında, ve olası bir sevincin içindeki alan (ama dünyaya açılan bir alan) olan mutluluk hakkında yanılgıya düşeriz. Böylece insan kendine onu yaşamayı yasaklar ve mutlu olmadığı için anlamsızca mutsuz olur! Tabii yapılması gereken tam tersidir: Geride bırakılmış mutsuzluk deneyimine ve özellikle şimdi yaşadığımız, bir zamanlar gerçek olduğunu ya da mümkün olduğunu hatırladığımız sevinç deneyimine yaslanmak... İnsan mutluluğunu böyle bir sevincin üzerine kurmalıdır, ulaşılmaz bir saadetin değil. Mutlu olmak için bütün arzularınızın gerçekleşmesini beklerseniz, bu asla olmaz. Tersine hareket etmek daha iyidir: Mutsuz olmamak bizi mutlu etsin!

— *Önerdiğiniz bu tanım, mutluluğu düpedüz mutsuzluğun olumsuzu haline getirme eğilimi taşımıyor mu?*

— Benim tanımım Kant'ınkinden daha mütevazı, ama gene de olumsuz değil. Mutsuz değilken, ama aynı zamanda ve

en önemlisi sevinç hemen mümkün gözükürken, *a fortiori* gerçek iken mutluyuzdur. Sevinç hep yakında değildir, gider, gelir, ama onu bizden koparan alt edilemeyecek hiçbir şey yoktur. Mutluluk bu yönüyle hayal gücüyle bağlantılıdır, ama bu hayal gücü varlığımızın, gerçek hayat deneyimimizin bir parçasıdır. Bu durum, uzun zaman beni şaşırtmış olan sosyolojik bir olgu hakkında kafamı aydınlattı. Bir araştırma sırasında Fransızlara mutlu olup olmadıkları sorulduğunda, büyük çoğunluğu "evet" diye karşılık vermiş. Mutluluk hakkında düşüncelerim berraklaştığından beri bu cevabı daha iyi anlıyorum. Fransızların % 80'i mutlu olduğunu söylüyorsa, bu sürekli sevinç içinde yaşadıklarından değil, bunu görürdük; bütün arzuları yerine geldiğinden de değil, tam tersine. Sadece kendilerini mutsuz hissetmiyorlar; hayatlarının başka dönemlerinde bu başlarına geldiyse ya da çevrelerinde o durumda olan insanlar görüyorlarsa bunu daha da iyi kavrıyorlar. Sevincin onlar için hemen şimdi mümkün olan bir şey olduğunu düşünüyorlar: O gün değilse bir hafta içinde geleceğini, bazen yoğun bazen dağınık olsa da sevinçli anlar olacağını ve bunların bir varoluşu anlamlı kılmaya, ona bazen acı da olsa adına mutluluk denen şu tadı vermeye yeteceğini biliyorlar.

— *Bu durumda mutluluk hakkında gayet mütevazı bir kuram ortaya koymuş oluyorsunuz.*

— Evet, çünkü mutluluklarımız da öyle. Benim tanımım, hayat deneyimimize uygun olmak gibi bir değere sahip. Mutluluk mutlak bir şey değil, inişleri ve çıkışları, gidip gelen sevinçleriyle varoluşun –son derece göreli– bir halidir... Bu mutluluğu bir kenara itmek için gerçekten ya bu konuda kara cahil olmak gerekir ya da hayatı zerre kadar sevmemek! Mutlak mutluluk yoktur (yani saadet), ama mutsuz olmadığımız sürece *az çok* ya da *hemen hemen* mutluyuzdur. Müşkülpesent olmayalım! Gerçekliğin yüzüne tüküren nihilistler ya da dekadanlar gibi davranmayalım. Hayatın bana öğrettiği ve benim bir tür bilgelik olarak gördüğüm şeylerden biri şudur: *Üç aşağı beş yukarı mutlu* olmak, başlı başına bir mutluluktur.

HAYATIN ANLAMI

— Mutluluğu düşündüğümüz anda gene de hayatın anlamı geliyor aklımıza, sanki mutlu olmak varlığımızın bütün amacıymış gibi...

— Bu belki de bir tuzak. Kendi adıma, ben daha çok tersini savunurdum: Büyük mutluluklar yaşadığımız anlarda (sevincin yalnız mümkün değil, gerçek, parlak, altüst edici olduğu anlar), insan artık hayatın anlamını sorgulamaz. Bu anlamı keşfettiğimiz ya da ona ulaştığımız için olabilir mi peki? Kesinlikle hayır. Doğru neden hayatın, burada ve şimdi, bizi tatmin etmeye yetiyor olması.

— "Anlam"dan kastınız ne?

— Zor bir kavram bu, çünkü öncelikle bir ikilik* barındırıyor: Hem bir ifade değerini belirtiyor (bir cümlenin anlamı), hem de yön ve hedefi (bir eylemin anlamı). Ama her iki açıklamada da, zorluğu iki kat artıracak şekilde, anlam, kendinden başka bir şeye gönderme yapar. Bir kelimenin anlamı o kelimenin kendisi değildir (size, "Bir fincan kahve içer misiniz?" diye sorduğumda, size önerdiğim şey "fincan" kelimesi değildir). Bir eylemin hedefi de o eylem değildir. Örneğin Paris-Marsilya yönünde otoyola girecek olursam, Marsilya saatler boyunca yolculuğumun hedefidir. Uçakla New York'tan ya da Pekin'den gelecek olsam da aynı durum söz konusu olur: Marsilya, dünyanın her yerinde bir hedef oluşturabilir. Bir yer hariç. Marsilya'nın bir hedef olmadığı bir yer, tek bir yer mevcuttur: Marsilya. Eğer zaten oradaysanız, oraya gidemezsiniz. Hedef daima başka yerdedir ve biz hep buradayızdır. Ancak öteki için bir hedef vardır ve gerçeklik için de durum aynıdır.

— Mutluluk açısından ne gibi bir sonuç çıkarıyorsunuz bundan?

— Hayatın anlamı başka bir hayat (dinlerin önerdiği hedef böyledir) ya da farklı (umut ettiğimiz) bir hayat olabilir sadece. Ama gerçek hayattan başka bir şeyi hedefliyorsak, ha-

* *Sens* Fransızcada hem "anlam" hem "yön" anlamına geliyor – ç.n.

yat olduğu haliyle bizi tatmin etmiyor, yani mutlu değiliz demektir. Mutluluk, ancak mutlu olmayanlar için hayatın anlamı olabilir. Mutlu insanların, olduğu haliyle, akıp gittiği haliyle, bir andan ötekine yenilendiği ya da dönüştüğü haliyle kendi hayatlarından başka arayacak bir şeyleri yoktur. İşte bu nedenle mutluluk deneyimi kesinlikle bir anlam deneyimi değildir; şimdiki zamanın, gerçekliğin, o an el altında olan doğrunun tecrübe edilişidir. "Hayat", der Montaigne, "başlı başına kendi kendinin ereği olmalıdır." Hayatın amacı, yaşamaktır. En büyük mutluluk, anlam sorununun geçerliliğini yitirdiği bir anı –adeta sonsuzluk– yaşamaktır; çünkü hayat, şimdi ve burada bizi doyurmaya yeter.

— *Yaşamak yeterliyse, neden mutluluk üzerine düşünmek için filozoflardan yardım istiyoruz?*

— Çünkü hayat sık sık kendiliğinden yürümez hale gelir. Mutlu olmak için felsefeye ihtiyaç duymayanlara ne mutlu, bu da bir tür doğal bilgeliktir. Bu onların felsefe yapmayacakları, yaşamları ya da dünya hakkında kendilerini sorgulamayacakları anlamına gelmez, ama felsefe onlar için çok acil değildir. Ötekiler, örneğin benim gibi felsefe olmadan hayatı olduğu gibi sevme yeteneğine sahip olmayanlar için, felsefe gereklidir.

— *Yani mutlu olmak, hayatı kendi içinde başlı başına bir amaç olarak kabul etmek mi demektir?*

— Hayatı evet, mutluluğu değil! Yaşamayı bazı koşullarla, sadece sevinç verdiğinde seviyorsanız, hayatı değil, mutluluğu seviyorsunuz demektir. Ne var ki ister iyi olsun ister kötü, yaşadığınız her şey size aittir: Mutluluğa duyduğumuz arzu, bizi ondan koparıverir. Hayatı değil de mutluluğu istediğiniz sürece iki seçenek vardır: Ya sahip olmadığınız bir mutluluğu umut edersiniz (dolayısıyla mutlu değilsinizdir) ve böylece mutluluk belirsiz bir zamana ertelenmiş olur; ya da o an tadını çıkardığınız mutluluğun ömür boyu sürmesini istersiniz, bu durumda da bitmesinden korkarsınız: Güzel duygularınız sıkıntı ve kaygıyla gölgelenir, hatta o kadar ki, bazen yok olup gider bu yüzden. Mutluluğun gerçek sırrı, ancak aramaktan vazgeçtiğimizde ona ulaşabilmemizdir – böyle yapın-

ca onu elde edebileceğimizden değil, aslolanın sadece bir düşünce, bir ideal olan mutluluktan öte, acısıyla tatlısıyla, her haliyle gerçek hayat olduğunu anlayacak olduğumuzdan. Flaubert'in şu sözünü bilirsiniz: "Şu 'mutluluk' kelimesi yüzünden ne gözyaşları döküldü! O olmasa daha huzurlu yaşardık..." Tamamen haksız sayılmaz. Ama madem bu kelime var, o zaman ondan yararlanmak gerek. Mesele ona aldanmamakta. Eğer gönlümüzde yatan mutluluksa, hayatın kendisi de hemen her zaman bizi ondan koparır. Tersine, eğer acılı, kaygılı, üzücü anlarıyla hayatsa bizim sevdiğimiz, yaşadığımız sürece sevgimizin yöneldiği şey bizimledir. Paradoks da buradadır işte: Sadece mutluluk peşinde koşmayı bırakan mutlu olabilir; sadece hayatı mutluluktan daha çok seven mutlu olabilir. Alain'in son derece güzel bir şekilde dile getirdiği paradokstur bu: "Mutluluk, onun peşinde koşmamış olanların payına düşen ödüldür."

SEVİNMEYİ ÖĞRENMEK

— *Felsefe bu paradoksu yaşamamıza yardımcı olabilir mi?*

— Mutluluk umudunu bırakıp hayatı sevmeye geçmek demektir bu, hayat her zaman sevecen olmasa bile. Niye olsun ki? Hayatın değeri değildir ona duyduğumuz sevgiyi haklı kılan; tam tersine ona duyduğumuz sevgi hayata değer kazandırır. Sevgi, nesnesinin değerine bağlı değildir: O, değeri yaratandır. "Bir şeyi iyi olduğu için arzulamayız," diye yazar Spinoza, "tam tersine, onu arzuladığımız için iyi olduğuna karar veririz." Kuramsal içeriğiyle felsefe bir düşünce işidir, ama pratik ya da duygusal içeriğiyle bir arzu işidir de: Yaşamayı, tat almayı, sevinmeyi, yani sevmeyi öğrenmektir söz konusu olan.

— *Hayatın anlamı hakkında kafamızda sorular belirir belirmez, anda, bir anda mutluluğun dışında buluruz kendimizi.*

— "Kendimizi hayatın anlamı hakkında sorguladığımız anda," diyordu Freud, "hastayız demektir." Ben bu kadar ile-

riye gitmeyeceğim. Anlam sorusunu kurcalamayı kendimize yasaklayacak bir durum yok. Önemli olan, mutluluğun bu sorunun sorulmadığı noktada kendini gösterdiğini mümkün olduğunca çabuk anlamaktır. Bu bir aydınlanma, parlak bir mutluluk, bazen bir coşku anı; ama aynı zamanda çok basit bir deneyim olabilir, ki genellikle öyledir. Çok hoşunuza giden bir gezi yaptınız, sizi göklere çıkaran bir aşk ya da erotizm yaşıyorsunuz, arkadaşlarınızla bir gece geçirmektesiniz ve birdenbire bu deneyimin –gezi, aşk, cinsellik, arkadaşlık– kendi kendini doğruladığını anlayıverdiniz, hep başka bir şeye gönderme yapacak bir duyguya bağlı olmaksızın hem de. Bu deneyim o kadar dolu, o kadar mutluluk verici, o kadar yalındır ki, başka bir gerekçeye ihtiyacı yoktur. Bu dakikadan itibaren artık anlam arayışında değilizdir, gerçeği, doğruyu, varoluşu tecrübe etmekteyizdir. Anlam arayışı sonunda ucu daima dine varır, çünkü sadece öteki üzerinden var olabilir anlam: Hayatın anlamı başka (ölümden sonraki) bir hayat, dünyanın anlamı dünyadan başka bir şey, yani Tanrı olabilir ancak. İnananlar için ne mutlu. Ama filozof yorumbilgisi yapmaz. O anlamın değil gerçekliğin peşinde koşar. Ve bilge kişinin ulaştığı, daha doğrusu içinde bulunduğu, zevk aldığı şey de hep eksikliği duyulan anlam değil, hep var olan gerçekliğin ya da sonsuz doğruluğun bir parçasıdır – filozofun dahil olduğu, onu aşan, taşıyan, alıp götüren ve şimdiki zamanda tek bir bütün oluşturan gerçeklik ile doğruluğun...

— *Hayatın sadece mutluluk getirdiğinde yaşanmaya değdiğine inanmaya eğilimli değil miyiz hepimiz?*

— Hayat sadece onu seven için değerlidir. Neyse ki hemen her zaman da böyle olur. Freud'un dediği gibi, bizde bir hayat itkisi var; stoacılar buna eğilim *(hormê)*, Spinoza *conatus* (her varlığın kendi varlığında diretme eğilimi) derdi, buna göre yaşamak iyidir. Gene Alain'den bir ifade: "Hayat başlı başına nefis bir şeydir ve sıkıntıların üzerindedir..." Hayat deneyimi temelde olumludur, bu da bizi, Cioran ne derse desin, –mutsuzlukluklara, kaygılara rağmen– onu bir sıkıntı değil, muhteşem bir armağan olarak görmeye götürür. Ömür, doldurul-

ması gereken boş bir kutu değildir. Öncelikle zaten asla boş olmadığından: Hiçbir şey yapmadan otursanız bile, bir yokluk hali değil, bizzat hayatın varlığıdır hisettiğiniz. Zen anlayışıdır bu. Olduğu gibi, geçtiği gibi hayatı seyretmek, Pascal'ın iddia ettiğinin tersine mutlaka bir özlem yaşamak demek değildir; bazen de eksiksizliği tecrübe etmektir. Hayat var olduğu sürece, (beklemekten vazgeçip) pür dikkat kesildiğimiz sürece boşluk yoktur, çünkü hayat kendi kendinin özdeneyimidir ve bu deneyimde sınadığı Spinoza'nın söylediği gibi kendi var olma ve hareket etme gücüdür; bu da doğanın sonsuz gücünün bir parçasıdır. Eksiklik duymak mı? Hey tanrılar, neyin eksikliğini duymak, her şey zaten buradayken? Boşluk ve eksiklik sadece var olanın ötesinde (yani her şeyin ötesinde!) bir şeyi arzuladığınızda vardır. Ancak dikkatle bakmaktan vazgeçip bekleyişi tercih ettiğinizde sıkılırsınız. Zenginliği arzularsanız, ona sahip olmadığınız sürece özlem duyduğunuz servetin yerindeki boşluğu görürsünüz her yerde; bilmem hangi aşk hikâyesini yaşamayı umut ettiğinizde, hayatınızda o aşkın boşluğu olur ve sıkılırsınız. Sizi suçlamıyorum; bu bana da oluyor. Ama anlamaya çalışıyorum. Boş olan hayat değil; ne zaman onun dışında bir şey arzulasak o hale geliyor.

CANLI KALMAK

— *Sonuç olarak, bizi mutsuz kılan şey, arzu...*

— Her zaman değil ve her arzu da değil! Arzu, sadece var olmayan bir nesneye yöneldiğinde özleme dönüşür. Platon'un tarif ettiği arzudur bu: "Olmadığımız, sahip olmadığımız, eksikliğini duyduğumuz şeyler; işte arzunun ve aşkın nesneleri..." Neyse ki her zaman böyle olmaz. Bu bakımdan erotik deneyim, en açık deneyimlerden biridir. Yanımızda olmayan bir kadını ya da erkeği arzulamak, eksikliği, yoksunluğu, boşluğu tecrübe etmek demektir. Ama bizimle olan, kendini bize veren, sevişiğimiz kişiyi arzulamak, tam tersine bir var olma,

bir güç, bir eksiksizlik tecrübesi yaşamaktır. Başka bir örnek: Beslenme. Açlık bir yoksunluk, dolayısıyla bir ıstıraptır: Sahip olmadığınız yiyeceği arzularsınız. İştah ise, tam tersine bir güçtür: Yediğimiz, sıkıntısını çekmediğimiz şeyden zevk alma gücü. Bu arzu bir eksiklik değil, bir güçtür. Ayrıca Platon'un değil, Spinoza'nın bahsettiği arzudur: Zevk alma gücü ve güçten zevk alma! Mutluluğun ne tarafta olduğunu görmek zor değil: Özlemin değil, güç ve neşenin; Platon'un değil, Spinoza'nın tarafında.

— *Geriye ıstırap ve mutsuzluk sorunu kaldı...*

— Bunların karşısına koyabileceğimiz iki şey var sadece: Kabullenme ve mücadele. İkisi bir arada yürür. Mutsuzlukla savaşabilmek için onun var olduğunu kabul etmek, onunla yüzleşmek gerekir; ve mutsuzlukla mücadele etmek de zaten bir mutluluktur. Mutsuzluk deneyimiyle depresyon deneyimi arasındaki farktır buradaki. *Yas ve Melankoli*'de Freud bir melankoliğin (psikotik anlamda) "sevme", yani haz duyma yeteneğini kaybetmiş olduğunu gösterir. Oysa mutsuz olup da depresyona girmemiş olan kişi, sevme yeteneğini o kadar yitirmemiştir: Kendini, yakınlarını, mutsuzluğa karşı yürüttüğü savaşı sevebilir... Hayatı gerçekten sevmek, onu sadece mutluluk verdiğinde, mutluluğu şart koşarak sevmek değil, mutluluğu ve mutsuzluğu, zevki ve ıstırabı, hüznü ve neşesiyle, bir bütün olarak görmektir. Üzüntülü anlarımızda bile canlı kalıyorsak, içimizde direnen, ısrar eden, seven, dolayısıyla bizim de sevdiğimiz bir şey var olduğu için böyle. Eğer tam tersine depresyon ve melankoli bireyde intihar eğilimi yaratıyorsa, bu da hayatı sevme yeteneği bittiğinden ya da çok zayıfladığındandır; örneğin gerçeklik onu çok örselemiştir (özellikle yas tutarken: İnsan artık var olmayan o kişiden başkasını sevemez hale geldiğinde), acıya ya da hüzne yenik düşmüştür: Hayattan keyif almaz olmuştur, dolayısıyla hayatın da tadı kalmamıştır, bazen sıkıntının ve acının verdiği berbat tat dışında... Bu da psişik sağlığın ne olduğunu bize aşağı yukarı anlatıyor: Hayattan haz duymayı ve tat almayı, onu sevmeyi sağlayan belli bir yaşama sevinci.

— *Bu durumda mutluluk, bizim sevmeye yatkınlığımıza bağlı.*

— "Sevmek, sevinmektir," diyordu Aristoteles; Spinoza ise, "Aşk, bir dış neden düşüncesinin eşlik ettiği bir sevinçtir." Bu deneyimi hepimiz yaşarız. Sevmek yoksa sevinç yoktur; sevinç yoksa aşk yoktur (bir aşk acısında bile: Bize işkence eden şey, kaybolan ya da yan çizen mutluluktur). Öte yandan gerçek ya da olası sevinç, daha önce gördüğümüz gibi mutluluğun esas içeriğidir. Bu da sevmekten başka mutluluk yoktur, demeye geliyor. Bu da hepimizin yaşadığı bir deneyimdir. Hiçbir şeyi ya da hiç kimseyi sevmeyen, kendi kendini bile sevmeyen bir insan nasıl mutlu olabilir? "Dostlar olmasa," diyordu Aristoteles, "kimse yaşamayı seçmezdi." Bu koca dâhinin bana çok çarpıcı gelen bir cümlesidir bu (genellikle "dostluk" olarak çevrilen *philia*'nın, kadınla erkek arasındaki ya da aile içindeki sevgi de dahil olmak üzere, nesnesi halihazırda var olan her tür sevgiye işaret ettiğini de hatırlatalım). Hiçbir şeyi ya da hiç kimseyi sevmeyen bir insan, hayata nasıl katlanabilir? Freud'un dediği gibi, melankoli acil vakadır: İntihar tehditi ufuktadır... İntihar çok istisnai olduğundan, ben bunda bir müjde görüyorum: Aşk, hemen her zaman en güçlü olandır. Ölümden bile güçlü müdür peki? Yaşadığımız sürece, evet!

PERDE 2

CENNETİN KEŞFİ

SAHNE I

KAYIP CENNET

Filozoflar şu ölümlü dünyada aldatıcı sevinçlerden kaçarak bilgeliğe varmaya çalışırken, din mutluluk düşüncesine kanat takıp onu büyük bir kararlılıkla gökyüzüne yerleştirdi.

CENNET BAHÇESİ

— Mutluluğun başka bir yerde, "cennet" adı verilen bir öteki dünyada yuvalanabileceği düşüncesi nasıl doğdu?

JEAN DELUMEAU: Fransızcada cennet demek olan *paradis*, *pari-daiza* diye eski bir Persçe terimden gelir; sonradan Yunancada *paradeisos*'a dönüşmüştür bu. Duvarlarla çevrilerek çölün yakıcı rüzgârlarına karşı korunmuş bir bahçe düşüncesine gönderme yapar. Bu mutluluk manzarası, son derece kurak bölgelerde yaşayan insanların kalemine kendi doğallığında gelivermişti: Mutluluğu sularla, çiçeklerle ve bitkilerle dolup taşan, yemyeşil bir yer olarak hayal ettiler; "cennet" sözcüğünün ilk anlamı budur. Hıristiyanlığın yeni yeni filizlendiği yüzyıllarda kelime henüz ebedi mutluluğu ifade etmiyordu; İncil'de "cennet" sadece İsa'nın "iyi hırsızla" konuşmasında geçer: "Bugün sen benimle beraber cennette olacaksın." (Luka 23, 43). Burada "iyi hırsıza", ölür ölmez İsa'yla birlikte, doğruların yeniden dirilmeyi beklediği yere gideceği haber verilir. Yahudi geleneğindeki *şeol*'dur bu aslında, ama karanlık yanan-

lamlarından sıyrılmış haliyle: Artık bir cehennem değil, daha büyük bir mutluluğun bekleme odasıdır. Bizans sanatı, bu mekânı İsa'nın dirilişiyle birleştirerek tasvir etmeyi severdi: İsa'nın mezardan çıkıp Âdem ile Havva'ya elini uzattığı, onların arkasından da Eski Ahit'in doğru insanlarının geldiği *anastasis* sahnesiyle. İsa onları nihai ışığa, yeniden dirilişinin ışığına götürür. "Cennet" terimi bugünkü anlamını daha sonra kazandı. Cennet huzurlu "bir bekleyiş yeri" (ama araf değil) olmaktan giderek çıkıp Tanrı'nın yanında "sonsuza dek yaşamaya" dönüştü.

— *Yani İsa'ya göre cennet bir yer değil, bir durum...*

— İncil'de söylenenlerle yetinecek olursak, İsa hiçbir zaman bizim "cennet" dediğimiz şeyi tarif etmiş değildir. Doğrulara vaat edilen öbür dünyadan bahsederken, o hep "göklerin krallığı" ifadesini kullandı. Üstelik bu krallığı da anlatmadı. Hatta ona bir yer gibi değil, kelimenin neredeyse Sartre'çı anlamıyla bir "durum" olarak değindi; bu da bir insanın içinde bulunduğu, bağlandığı durum demektir.

— *Bu durumda cenneti biz mi icat ettik yoksa?*

— Onu "icat etmedik", ama adım adım somutlaştırdık. Özüne en yakın ve en sürekli Hıristiyanlık öğretisinde, "göklerin krallığı" Yaratan'la yakın, hatta içlidışlı olmayı ve yeryüzündeki bütün haksızlıklar ve üzüntüler yok olduğunda insanlığın Tanrı'nın etrafında barışmasını akla getirir. Korintoslulara Mektup'ta (1 Kor 2, 9) Aziz Pavlus'un dile getirdiği gibi bu sonsuz gelecek, "Gözün görmediği ve kulağın işitmediği, / Ve insanın yüreğine girmediği, / Allah'ın kendini sevenlere hazırladığı bütün şeyler"dir. Aziz Pavlus'un bu sözü Kilise öğretisinde yüzyıllar boyunca tekrarlandı durdu ve hep şu şekilde anlaşıldı: Ahiret mutluluğunun neye benzeyeceğini hayal etmeye kalkışmamak lazım.

ÖNCESİZ VE SONRASIZ MUTLULUK

— Yani "göklerin krallığı"ndaki mutluluğu belirlemek, tarif etmek mümkün değil, öyle mi?

— Öncesiz ve sonrasız olarak düşünüldüğünde, mutluluk imanın bir şartıdır: İnsanlığa Tanrı'ya inanmaları için yapılan çağrıdır; o Tanrı ki, kendi kişiliğinin çevresinde ve sevgisinin içinde insanlığı kendi kendiyle barıştıracaktır. Böyle bir mutluluk, sırlara dahildir: O tarif edilmez, umut edilir. Her tür hayalin ve yerin ötesindedir; tanımlamak zaten onu kaybetmek demektir. Luther *Tischreden*'de bu konunun üzerinde ısrarla durmuştu: "Annelerinin bedenindeki çocuklar nasıl doğumları hakkında pek az bilgiye sahiplerse, biz de sonsuz hayat hakkında öyle az biliriz."

— Bu durumda inananlar, hakkında hiçbir şey söyleyemeyecekleri, hatta söylememeleri gereken bir mutluluğu umut ediyorlar...

— Bu mutluluk hakkında somut ya da belirli bir şey söylemek gerçekten mümkün değildir, tarif edilmesi çok zor bir umut söz konusudur çünkü. Trento Konsili'nden sonra (1545-1563) kaleme alınan din kitabında, insanlara göklerin krallığının sırrına ermeye çalışmamaları öğütleniyordu. Şöyle bir beyanat vardı içinde: "(Cennetteki) bu saadet o kadar büyüktür ki, kimse (...) onu kafasında tam olarak canlandıramaz (...). Bugün bu nimetlerin büyüklüğünü anlamamız mümkün değil, zihnimizde zuhur edemezler. Tanrı'nın sevincine dahil olmamız lazım gelir." Ancak ve ancak o öteki dünyaya gittiğimizde bilebileceğiz, onun nasıl bir mutlulukla bağdaştırıldığını. Bu noktada, temelinde imanın bir şartı bulunan bir umuttan bahsediyoruz. Mümin, İsa'nın ona verdiği bir söze güvenmekte, yani "inanmaktadır": Göklerin krallığı vaadine. Öbür dünyadaki hayatın ayrıntıları konusunda Tanrı'ya güvenmek zorundadır: Bu mesele hakkında Hıristiyanlığın gerçek inancı budur.

— Madem tarifsiz bir mutluluk bu, nasıl oldu da sonunda onu bir mekâna yerleştirebildik? Mutlulukla cennet nasıl böyle birleşti?

— İnsanoğlunun imgelere ihtiyacı vardır. Mutluluk özlemlerini somutlaştırmaya, kendisi için sonsuz mutluluğu tasvir etmeye çabalaması da bundan oldu. "Cennet" kelime-

sinin ilk anlamının Tekvin'den geldiğini ve harfiyen muhteşem bir dünya bahçesini ifade ettiğini hatırlatmak isterim; Aziz Augustinus ve *Summa theologica*'da Aquino'lu Tommaso da onu bu anlamda kullanırlar. Ne var ki bu bahçeden kayıp bir yer olarak bahsedilmişti, böylece uzun zaman bir kayıp cennetin özlemiyle yaşadık. Bugünkü bilgilerimize göre, ahiret mutluluğunun bir zevkler bahçesindeki sonsuzluk olarak geçtiği ilk Hıristiyan metni III. yüzyıla aitti ve Aziz Cyprianus'un çevresindekiler tarafından kaleme alınmıştı. "İsa'nın yeri, lütfun yeri", "yemyeşil tarlaların besleyici bitkilerle kaplı olduğu, mis gibi kokan çiçeklerin hiç bozulmadığı zengin bir toprak" olarak tarif edilmişti. Ravenna'da, VI. yüzyıldan kalma o muhteşem Sant'Apollinare in Classe Bazilikası'ndaki mozaik de böylesi bir kavrayışa tanıklık eder: Transfigürasyonu simgeleyen bir haçın altında, devasa ağaçların göğe uzandığı, yüksek otların, çiçeklerin, beyaz kuşlarla koyunların bulunduğu yemyeşil geniş bir çayır vardır. Hıristiyan sanatındaki en büyük cennet çayırıdır bu; seçilmişleri temsil eden koyunlarıyla açıkça öbür dünyanın bir tasviridir.

— *Yoksa tek yaptığımız, fani dünyanın güzelliklerini öbür dünyaya aktarmak mı oldu?*

— Böyle bir tespitte bulunabiliriz elbette, ama bence sanatçılar kendi resimlerine kanmış değillerdi ve doğanın bu transfigürasyonunu, hiçbir sözün tarif edemeyeceği bir mutluluğu tasvir etmenin en güzel yolu olarak görüyorlardı. Sadece inancın gözüyle görülebileni ortaya sermekti onların yaptığı. Bu tasvir, başlı başına imanın bir şartıydı.

TANRISAL KUDÜS

— *Bir bahçe şeklinde temsil edilmesinden sonra cennet ideal bir şehirle, Tanrısal Kudüs'le bağdaştırıldı.*

— Aslında bu da, cenneti hayal etmenin başka bir yoluydu. Tanrısal Kudüs tasvirinin kökeni, Aziz Augustinus'tan ön-

ce Hezekiyel'e ve en önemlisi Vahiy'e dayanır. O, "nihai" şehirdi. Vahiy'in yazarı, 21. bapta şöyle demişti: "Ve mukkades şehri, yeni Yerüşalim'i, kendi zevci için hazırlanmış süslü bir gelin gibi, göğün içinden Tanrı'dan inmekte gördüm. (...) onda Tanrı'nın izzeti vardı; onun nuru billurlaşan yeşim taşı gibi çok kıymetli taşa benzerdi; büyük ve yüksek duvarı vardı (...). Ve duvarının yapısı yeşim, ve şehir saf cama benzer saf altındandı. Şehir duvarının temelleri her nevi kıymetli taşlarla bezenmişti." Ve inananlara, bu yeni Kudüs'te, "ve artık ölüm olmayacak; ve artık matem ve ağlayış ve acı da olmayacak," diye güvence verilir. Kitabın dramatik yönlerine o kadar odaklanmışızdır ki, genellikle gerçek anlamını unuturuz. Vahiy'deki ürkütücü görüntüler selini yok sayalım demiyoruz, ama bu kehanetin özünde, I. yüzyıl sonunda Domitianus'un zulmünün kurbanı olanlara yönelik bir umut mesajı bulunduğunu görelim. Barışık ve mutlu bir dünya umududur Vahiy'in anlattığı ve vaat ettiği. Dolayısıyla kitap, merkezinde Mesih'i temsilen Kuzu figürünün bulunduğu nihai bir mutluluk görüntüsüyle biter. Hıristiyanlığın ilk zamanlarından itibaren böylesi bir mutluluk umudu hep çok güçlü oldu. Bu mutluluğun bir bahçe mi, yoksa Tanrısal bir şehir biçiminde mi tasvir edildiği, içeriğinin yanında ikinci planda kalır; bu içerikte temel rolü oynayan bir umut vardı ve hâlâ vardır. Mesih'in "gelecek olan iyi şeylerin başkâhini" olarak nitelendiği İbranilere Mektup'u (İbranilere, 9, 11) bu açıdan yorumlamak gerekir. İsa, öbür dünyadaki mutluluğa bizi eriştirecek olan kayıkçıdır. O, sevincin kapılarını o açar.

— İsa nihai mutluluğun kapılarını açar, çünkü insanın kalıtsal düşmanı olan ölümü yenmiştir...

— Evet. Mesih insanlığı mutluluğa götürür, çünkü kötülüğe ve ölüme karşı zafer kazanmıştır. Burada, Hıristiyanlığın Yahudilikte olmayan bir yönünü vurgulamak yerinde olur. Hıristiyanlık, Yahudilikten doğmuş olmasına rağmen "etin dirileceğini" öne sürdü; bu düşünce eski Yahudilikte taslak halindeydi. Sonsuz hayat düşüncesi geç yeşermişti bu dinde. Tarihçiler bunun genellikle İÖ II. yüzyılın başında gerçekleştiğini söyler.

SAHNE 2

YENİLENMİŞ CENNET

İlk baştaki bahçeden sonra, cennet yüzyıllar içinde adım adım gelişti: Ve derken meleklerle şenelmiş bir gökyüzü, ardından Tanrısal bir saray haline geldi... Ama bu da değişecekti.

TANRISAL SARAY

— *Sonsuz mutluluğun yeri olan cennetten bahsederken aklımıza ilk gelen görüntüde, ölümsüz Kudüs'ten çok meleklerle dolu bir gökyüzü var...*

— Çağlar boyunca sanatçılar cennet evrenini zenginleştirdiler, önce Tanrısal Kudüs ve zevkler bahçesi temalarının ikisini de işleyerek, ama ardından giderek daha çok göklerin kraliçesi Meryem figürünün üzerinde durarak. Meryem sevgisi, özellikle Meryem'in bedeninin melekler tarafından cennete taşındığı Göğe Çekiliş sahnesi sayesinde cennetle ilgili ikonografinin hatırı sayılır ölçüde zenginleşmesini sağladı. Böylece sonsuz mutluluğun resmi, hem bakire hem de ana olan, kusursuz kadın imgesine uygun olarak yumuşatılmış, güzelleştirilmiş olan Meryem'in tasviriyle bağdaştırıldı. Kuşkusuz yabana atılmayacak kadar çok yerde cennet konusu, kurallı bir düzene göre çizilen Son Yargı sahnesiyle sınırlı kaldı: Bir tarafta seçilmişler gayet bilgece bir tavırla cennete yükseliyor; öbür tarafta şeytanlar, cehennem azabı çekenlerin et-

rafını sarmış, cehennemi ve pitoresk bir dans tutturmuş oluyorlardı. Ama bu indirgeyici metaforu aşmak gerekir, çünkü cennet bahçesi huzur ve güzellik dolu bir yer olarak zuhur eder; Tanrısal Kudüs'te de mutsuzluğun ve cehennem azabının tasvirine rastlanmaz. Meryem sevgisi cennetin havasını da değiştirdi. Son olarak kendi usulleri ve saray hayatıyla doğmakta olan monarşi de başka tasvirlerin doğmasına yol açtı: Tanrısal sarayı anlatanların. Meryem giderek daha sık, muhteşem kıyafetlere bürünmüş olarak, meleklerden ve azizlerden oluşan göklerdeki maiyetinin ortasında görünmeye başladı.

— *Böylece Meryem göklerin kraliçesi, sonsuz mutluluğun imparatoriçesi haline geldi.*

— Evet. Bu özellikle XV. yüzyıl resmi için geçerlidir: Batı terzilerinin elinden çıkma en güzel ürünler göksel maiyette yer alanların, en çok da Meryem'in omuzlarına konuldu. Renklerin ve ipeklilerin bu patlamasına, uygarlığımızın ilerleyişinden doğan yeni bir unsur eklendi: Şarkı söyleyen, müzisyen melekler.

MELEKLERİN MÜZİĞİ

— *Cennet bahçesinin sakinliğinin yerini meleklerin müziği almıştı...*

— Doğrusunu isterseniz, müziğin bütün cennet tasvirlerini kelimenin tam anlamıyla işgal ettiğini görüyoruz. O kadar ki, Rönesans'ta, müziksiz cennet olamıyordu. Müzisyen meleklerin yer aldığı cennetler, XV. yüzyılda ve XVI. yüzyılın ilk yarısında altın çağını yaşadı. Buna örnek olarak, XV. yüzyıl sonuna ya da XVI. yüzyıl başına ait bir Flaman tablosundan bahsetmek isterim. Bilbao Güzel Sanatlar Müzesi'nde bulunan bu eserde göklerin kraliçesi Meryem vardır; çocuğu dizlerindedir, bir melekler orkestrası da çevresini sarmıştır. Bütün her şey, hiç görülmemiş bir şekilde mor ve pastel ağırlıklı boyanmıştır. Sens Katedrali'nde de, transeptin sağ tarafında XVI. yüzyılın ilk yarısından kalma bir vitray vardır ki, üzerin-

de altmış kadar müzisyen melek görülür: Gerçek bir senfoni orkestrasıdır bu. Bunun dışında, Leonardo da Vinci'nin öğrencisi olan Gandenzio Ferrari'nin, kubbesinde yaklaşık iki yüz kırk şarkıcıyla müzisyeni resmettiği Lombardiya'daki Saronno Kilisesi'nden de bahsedebiliriz. Cennet ve müzik, ayrılmaz bir ikili haline gelmişti.

— *Böylece yeni bir kavrayış doğdu: Cennet mutluluğu, İsa'yla birlikte, Meryem'in yanında, onun maiyetinde olmak ve güzel müzik dinlemek demekti.*

— XVI. yüzyılın ortalarında, mesele nazik bir hal almıştı. Yeryüzündeki en güzel ne varsa onu cennete aktarmakla, oranın fazla "dünyevileştirilmesi" gibi bir tehlike yaratmış olmuyor muyduk? Oysa öbür dünya için vaat edilen mutluluk, resimlerden çok inanca kaynaklık etmeliydi: Trento Konsili'nin din kitabı bunu ifade etti; Protestanlık da kendi payına cennet temsillerindeki neredeyse teatral taşkınlığa karşı inancın yalınlığını dayattı. Barok sanat da bu bağlamda müdahalede bulunup perspektifin, kısaltımın, göz aldatımın bütün olanaklarını kullanarak *cennete* bakışın yerine cennete *doğru* bir bakış getirdi.

HEP DAHA YÜKSEĞE, HEP DAHA GÜZELE

— *Cennet tasvirinin uzun yaşayamayacak kadar güzel olduğunu ve eninde sonunda gerilemesinin kaderinde yazdığını söyleyebilir miyiz?*

— Her ne olursa olsun, barok sanatın doğuşuyla; tam olarak Corregio'nun 1535'te Parma Katedrali'nin tonozuna, Meryem'in Göğe Çekilişi freskini yapmasıyla birlikte cennet tasvirlerinin tarihinde yeni bir dönem başladı. Meryem'in gökyüzüne alınması, artık cennetten ziyade göklerin zirvesine doğru ilerleyişi tasvir edecek olan Katolik ikonografinin önem verdiği bir tema oldu: Melekler ve azizler bir ışık ve mutluluk halkasına doğru yükseliyorlardı. Kubbelerin ve tonozların çoğalması ve perspektifte, gözaldatımlarda, kısaltım-

larda ustalaşılması bu başdöndürücü uçuş betimlemelerinin yapılabilmesini sağlıyordu. Barok cennetlerin hemen hepsine, XVI. yüzyılın ikinci yarısından XVIII. yüzyılın sonuna dek bu türden ışığa doğru kanatlanmalar damgasını vurur. Buna karşılık olarak da, daha soyut ve daha hafif bir cennet tasviri ortaya çıktı: Ortaçağa ve Rönesans'ın başlarına ait, belki de biraz fazla dünyevi olan resimlere sırt çevrilip, tarif edilmekten çok arzulanan bir öbür dünya tasarlandı. Gene de barok sanat, özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıl Meksika'sında ve rokokonun zirveye ulaştığı dönemde Cermen ülkelerinde, kilise binasını bile bir cennet mekânına dönüştürmeye çabaladı: Kilisenin içine altınların, nadir maddelerin, renklerin yığılması... ve buhurun girmesi böyle oldu. Kilise, Tanrısal Kudüs'ün ışığını sergileyen bir tür tiyatro olup çıktı.

— *Barok çağın cenneti, hareket halindeki çok sayıda meleğiyle "büyük bir gösteri"den başka bir şey değil mi yoksa?*

— Kuşkusuz öyledir. Ama en önemlisi, hâlâ gizemini koruyan, hatta soyut bir mutluluğa duyulan engin bir özlemi dile getirmesidir.

CENNET İÇİMİZDEDİR

— *Ama, Katolik Reformu'nun yaşandığı, "barok" denilen dönemde, bir taraftan da gizemciliğe ve içselleştirmeye de ayrı bir yer verildi. Bu da şöyle bir soru getiriyor aklımıza: Cennet uzak bir gökyüzünden çok, insanın yüreğinde değil midir?*

— Bu soruya yanıt vermek için, yolumuzu Protestanlığa çevirmemiz gerek. Reform, resimlere düşmandı. Luther, ikonkırıcı olmasa da cennet tasvirlerine kuşkuyla yaklaşıyor, ama müziğe ses çıkarmıyordu. Luther'cilik böylece cennetin içselleştirilmesini destekledi ve eski bir gizemci geleneği yeniden canlandırdı; bunun bir yankısını günümüzde, Lisieux'lü Thérèse'in metinlerinde de görüyoruz: Luther ve Lisieux'lü azize

aynı dili, içselliğin dilini konuştular. Cennet onlara göre öncelikle kişinin kendi gönlüydü, hayatımızı bazen boşu boşuna onu aramakla geçirsek bile. İçselleşen cennet, doğal olarak ne sözle anlatılabilir ne de resmedilebilirdi. Ama her insanın yüreğinde gerçekleşebilir bir mutluluğun yattığı inancı, Hıristiyanlığın bir değişmezidir ve bunu başka dinlerle de paylaşır.

— *Acaba bu görüş, insanın mutluluğa kavuşacağı bir öbür dünya, bir "yer" düşüncesine ters mi?*

— Tarihçiler gelecekbilimci değildir, ama bana öyle geliyor ki bir cennet umudu olduğu sürece, bu cennetin varlığını ve vaadini kendinde barındıran gizemci bir deneyim olasılığı, hatta olabilirliği de olacaktır. Biz modern insanlara kalan son gizemcilik, kendi içimizde bir cennet ve bir mutluluk keşfedeceğimize dair bu umuttur işte. Dolayısıyla, barok sanatın güçlü bir biçimde ifade ettiği cennet ışığına çağrıyla, içimizde Tanrısallığın varlığını aramamıza yönelik mütevazı çağrı arasında bir zıtlık görecek bir durum yok. Barok ikonografinin kanatlanmaları ve altın parıltıları artık tarihe karıştı. Ama ruhun sessizliğinde Tanrı arayışı, yüzyılları ve medeniyetleri aşar. Kuşkusuz, bugün "dinin dönüşü" denilen şeyde onun da bir payı var.

GÖKYÜZÜ ESKİSİ GİBİ DEĞİL

— *Bilim, mutlu bir öbür dünyayla ilgili tasvirlerimizi değiştirdi mi?*

— Bilimsel devrimden önce, İslamiyette bugün hâlâ olduğu gibi cennete bir "yer biçilmişti": Aristoteles'ten ve Ptolemaios'tan miras kalan bir kozmoğrafyanın bağrında bulunuyordu. Bu anlayış, evreni, Ay'ın üzerinde bulunan çürümez bir dünya ile, Ay'ın altında uzanan, zamanın, değişimin, doğumun ve ölümün insafına kalmış bir dünya arasında kapalı kalmış, bölünmüş, sınırlanmış olarak tasarlıyordu. Önce Kopernik, ardından Galileo, Kepler ve Newton bu dünya tasvirini kökünden devirdiler. Evren tanımsız, hatta sonsuz hale geldi ve bu durumda "Tanrı katını" ya da o zamanki deyim-

le "Tanrı'nın, meleklerin ve seçilmişlerin" mekânı olduğu varsayılan küreyi belli bir yere oturtmak imkânsızlaştı. Oysa XVII. yüzyıla dek kozmoğrafik temsillerde, Tanrı katı bütün evreni kaplardı. XVI. yüzyıl sonundan kalma, kralımız XI. Charles'a ithaf olunmuş bir planisferde yerküre, yeni keşifler de göz önüne alınarak büyük bir titizlikle çizilmiştir. Ama dünyanın ötesinde, gene Aristoteles'ten kalma kozmoğrafya baskındır; planisferin en tepesinde kırmızı üzerine altın harflerle şöyle yazılmıştır: "Tanrı katı, Tanrı'nın, meleklerin ve seçilmişlerin mekânı"; o dönemde hâkim olan yaygın görüntü buydu. Ama bilimsel devrimle birlikte cennete yer biçilmez oldu. Tanrı'ya tahsis edilen bir mekân yoktu artık.

— Bilimsel devrimin ardından, zihinlerdeki devrim olmadı mı cennet tasvirlerini altüst eden?

— İkinci devrim duygularda yaşandı gerçekten de; en azından Fransa'da, Rousseau'nun *Yeni Héloïse*'inin yayımlanmasına tarihleyebiliriz bunu. Bu yapıtta bir Protestan papazı, ömrünün son günlerini yaşayan Julie'den dünya malından, sevdiği varlıkların suretinden vaz geçmesini ister, çünkü öbür dünyada ne kadın vardır ne de koca. Julie ise ona tam aksi yönde, bu dünyada sevme hakkına sahip olmadığı erkeği öbür dünyada sevebilmeyi umduğu yanıtını verir. Rousseau'nun *Yeni Héloïse*'i, sadece Fransa'yı değil, bütün Avrupa'yı etkileyen bir değişime denk düşüyordu: Nihai mutluluk o noktadan sonra giderek sevdiklerimize ve bizi sevmiş olanlara kavuşma düşüncesiyle özdeşleşti. Cennet böylece sevilen varlıklarla buluşacağımız bir yer haline geldi, hâlâ da öyledir. Bununla birlikte, kavuşma teması Hıristiyanlıkta yeni değildi ve öne çıkmak için duygulardaki devrimi de, modern dönemi de beklememişti. XIX. yüzyılda yaşamış bir Cizvit olan F.R. Blot, kendi de eski bir Dominiken metnine dayanarak, sevilen varlıklara cennette kavuşma temasının işlendiği bütün eski Hıristiyan metinlerini saymaya çalıştı. Kitabının adı da anlamlıdır: *Gökyüzünde Birbirimizi Tanırız,* 1863. Sonuç olarak sevilen varlıklarla ahirette buluşma özlemi, bütün Hıristiyanlık tarihi boyunca hep var oldu.

SAHNE 3

KAVUŞTUĞUMUZ CENNET

Modern çağda cennet denince akla, sevdiklerimize kavuşacağımız, inananlarla inanmayanların barışacağı daha soyut bir öte dünya geliyordu artık.

SEÇİLMİŞLER KULÜBÜ

— *Sevdiklerimizle buluşma inancı, sanki Hıristiyanlığa özgü değilmiş, bunu "icat eden", en azından değerli kılmış olan bizim çağdaş toplumlarımızmış gibi geliyor...*

— Kesinlikle öyle değil: Hıristiyanlığa yeni girdiğini düşündüğümüz şey, yani sevdiklerimizin bizi gördüğü ve bizim de onları tekrar göreceğimiz düşüncesi aslında Kilise'nin kurulduğu ilk yüzyıllarda, özellikle Aziz Cyprianus'ta vardır; bu aziz, yakınlarına öbür dünyada kavuşmayı dilediğini ve bunun gerçekleşeceğine kesinlikle inandığını ifade etmişti: "Neden daha hızlı davranıp vatanımızı görmeye, atalarımızı selamlamaya koşmayalım? Orada, gönlümüzde yer etmiş pek çok insan bizi istiyor. İçinde ana babalarımızın, kardeşlerimizin ve çocuklarımızın bulunduğu hatırı sayılır bir kalabalık bizi istiyor. Kendileri emniyete kavuşmuş, bizim kurtuluşumuzu kolluyorlar. Gidip onları görmek ve kucaklamak; bizim için de onlar için de ne büyük mutluluk." Tertullianus'a da kulak verelim; o da şöyle diyordu: "Tanrı birleştirdiklerini bir

daha ayırmayacak; bu aşağılık dünyada bu ayrılığa izin verse bile." Aziz Ambrosius erkek kardeşinin ölümünün ardından şunları yazmıştı: "Kardeşim, yakında sana kavuşacak olmamın dışında ne teselli kaldı bana? İsterim ki gidişinle aramıza giren ayrılık uzun sürmesin ve seni derinden özleyeni dualarınla kendine daha çabuk çekebilesin." Kavuşma inancı gene Aziz Ambrosius'un şu duasında da karşımıza çıkar: "Tanrım, sevdiklerimden ölümden sonra ayırma beni." Bu türden daha pek çok alıntı yapabilirim, ama Aziz Bernard de Clairvaux'nun ölmüş erkek kardeşine seslenişiyle yetinelim: "Tanrı'yla dolmuş olsan da, bizim için duyduğun kaygıdan soyunmadın, değil mi ki o da üzerimize titrer. Zayıflığı reddettin, ama merhamet ya da şefkati değil. Nihayetinde, ilahi sevgi ölmediğine göre beni asla unutmayacaksın." Son bir örneği de vecit halindeyken cennete ulaşmış olan Avila'lı Teresa verir bize, der ki: "Gördüğüm ilk insanlar babam ile annemdi." Dolayısıyla mutluluk, sevdiklerimize öbür dünyada kavuşmamızdır, üstelik bir daha ayrılmamak üzere.

— *Hıristiyanlıktan uzaklaştığı söylenen bizim toplumlarımızda bile, kalabalıkları Bütün Azizler Yortusu'nda ölülerini anmaya iten şey, öbür dünyada onlara kavuşma özlemi olabilir mi?*

— Bu özlem hiç tartışmasız varlığını koruyor. Ölmüşlerinin mezarlarını çiçeklerle bezeyen inançsızlar için, kuşkusuz geleceğe yönelik gerçekdışı bir eylem söz konusudur, ama gene de onların da arzuladığı bu buluşmalardır – gerçekleşeceğine inanmaksızın. Eğer onlar için mümkün olsa, sırf bu amaçla, bu özlemin gerçekleştiğini görmek uğruna Tanrı'yı yaratırlardı. Buna karşılık Hıristiyanlar için bu kavuşmalar "azizler cemaati" dogmasına dayanak oluşturur. Van Eyck kardeşlerin Gand'da bir mihrap arkalığına çizdikleri, 1432'de tamamlanmış olan *Kutsal Kuzu*'da eksiksiz bir azizler cemaati tasvir edilmiştir: Son Yargı tamamlanmış, dört ana yönden gelen seçilmişler, Tanrısal Kudüs'ün binaları ve duvarlarıyla sınırlanmış bir cennet çayırının ortasında, muhteşem bir ışığın altında toplanmışlardır. Burada cennetle ilgili iki temel tema-

nın iç içe geçtiğini görürüz: Ölümsüzleşmiş cennet bahçesi ve Tanrısal şehir. Seçilmişlerin toplanması, zamanların sonunu simgeler ve her şey olup bittikten, zamanlar tüketildikten sonra Öte'de ne olacağını gösterir. Azizler cemaati bir bakıma bir ermişler kulübüdür – gökyüzünde nihai mutluluğu bulmuş olanlardır bunlar.

AŞKLA DOLU KOCA BİR SONSUZLUK

— *Demek oluyor ki mutluluk, aşkla dolu bir sonsuzluk...*

— Aşkla dolu bir sonsuzluk, ama tekrar ediyorum, yeryüzünde sevmiş olduklarımıza kavuşma dileğiyle birlikte. Bu ezeli ve ebedi aşkta, hem Tanrı'yı, hem yakınlarımızı, hem de bütün insanlığı seveceğiz. Buluştuğumuz değerli varlıkların yanında, tanıyalım tanımayalım, bütün ötekileri de seveceğiz. Hıristiyan inancına göre cenneti içeren öbür dünyada, Tanrı'nın insanlara, insanların Tanrı'ya ve insanların kendi aralarında duyacakları sevgiden gayrısı var olmayacak. Cenneti bir kavuşma durumu olarak sunmak başka şeylerin yanında bir umut mesajı gibi de görünüyor. Şunu da ekleyeyim ki, Tanrı'ya inanmayanların kül kabının ya da mezarın karşısında düşüncelere dalmaları, yakınlarıyla söyleşmelerinin, onlara en azından zihinde ve anılarda kavuşmanın bir yoludur. İnançlıysak, sessizlikte ve yaşanmışlıklarda kalan bu buluşmaların öbür dünyada gerçek olacağı umuduyla yaşarız. Kimileri için geleceğe dönük bir gerçekdışılık, kimileri içinse geleceğin bir gerçeği olan, değerli varlıklara kavuşmak için duyulan bu özlem, gene de bir şekilde inananlarla inanmayanları birbirine yaklaştırır. Çünkü Tanrı'ya inananla inanmayan aynı mezarın başında bir araya gelip ölüleri sessizliklerinden çekip çıkarmaya, kendilerini de sevilenin artık var olmadığı bir şimdiki zamandan kurtarmaya çalışırlar. Belki de bir "halk dini" diyebiliriz buna. Ama Hıristiyanlık, bir seçkinler dini değildir: Kavuşma umudunu herkese, hatta özellikle en nasipsizlere, yeryüzünde mutluluğu en az tatmış olanlara sunar.

— Bu nihai mutluluk yitirmiş olduğumuz, çaresizce arkamızda bıraktığımız bir cennete ait değil mi?

— Cennet bana göre, kaybedilmiş değil. Mutluluğu ne geçmişte kalmış, ne de gelecekte olamayacak bir şey gibi düşünmeliyiz. Barışın ve mutluluğun sonsuz olacağı bir duruma ulaşmak yazgımızda vardır ve inananlar için bu durum ancak Tanrı'nın yanında, onun cennetinde yaşanabilir. Yeryüzünün acılarına ve çilelerine rağmen, Tanrı insanlığı barışa ve mutluluğa çağırır. Benim gözümde, bizi mutluluktan onulmazca ayıran bir "ilk günah" yoktur. Öte yandan "ilk günah"ın geleneksel kavranışı tehdit ve korkularla o derece iç içe geçti ki, sonunda insanların cesaretini kıran, hatta onları umutsuzluğa düşüren bir etki yarattı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Aziz Alfonso dei Liguori, Güney İtalya'daki ücra bölgelerde Hıristiyanlığı yaymak için Napoli'de Kurtarıcı Mesih tarikatını kurdu. Son Yargı günü ve cehennem korkusuna dayanan vaazların insanları olumsuz etkilediğini görünce, işi daha ılımlı papazlara havale etti. Tavsiye ettiği yumuşamalar özellikle XIX. ve XX. yüzyılda Katoliklerin ibadetlerinde ve din adamları arasında yayıldı. İsviçreli teolog, Kurtarıcı Mesih tarikatı üyesi ve *Croire* adlı yapıtın yazarı (cilt 1, 1981) Ray-Mermet'nin izinden giderek ben de Tekvin metninde, geçmiş zamanda yazılmış bir kehanet görüyorum: "Hayır, insanlık bir yeryüzü cennetinde doğmadı. Tekvin 3'te tarif edilen saadetten ve Tanrısal dostluktan ibaret gökyüzü, yaratılışın bir maketidir; geçmişte kalmamıştır, gelecektir. Ardımızda değil, önümüzdedir. O, Tanrı'nın zamanların sonu için niyetidir. Kitab-ı Mukaddes'in başına konulmuştur, çünkü daima önce maketi kurmakla işe başlanır."

— Bu durumda Âdem, bir zamanlar olduğumuz değil, gelecekte olmamız tasarlanan mükemmel insan mı?

— İnsanlık tarihi hakkında hâlâ yazılacak çok şey var. Başlangıçta hayvanlıktan kurtulmak gerekiyordu. Yolun sonunda ise, Tanrısallaşan insan olacak. Mutluluk vaadi geçmişe yönelik bir özlemin üzerine kurulmuş değil; aksine bize, ortasında İsa'nın gelişinin ve dirilişinin bulunduğu bir yolculu-

ğu işaret ediyor. Mesih'in ölmesi ve dirilmesi, bizim de gelecekteki bu Tanrısallaşmaya çağrıldığımızı anlamamızı sağlıyor. Kuşkusuz kötü eğilimlerimiz, eksiklerimiz, iyi olanı yapmakta bazen güçsüz kalışımızla her gün "günah" tecrübesini yaşıyoruz. Ama bütün eylemlerimiz, sanki "ilk günah"tan beri kötülük alnımızın yazısıymış, biz de ona boyun eğmişiz gibi, mutlaka kötü olmak zorunda değil. Filozof Paul Ricœur kısa süre önce geleneksel Hıristiyan pedagojisinin kötülüğe aşırı derecede odaklandığını ve sıkıştığını ortaya koydu; öyle ki çevremizde meydana gelen, aynı zamanda kendi yaptığımız iyiliğe karşı körleşebiliyoruz. Bugün her yerde kendini gösteren, felsefi kötülük saplantısı, insanlığı tarihinin ve mirasının bir bölümünden mahrum bırakmak anlamına geliyor. Kötülüğün bu şekilde merkeze konulmasında bir tür insanlık-karşıtlığı görmekten korkmayalım.

HEPİMİZ CENNETE GİDECEK MİYİZ?

— *Ne var ki cennetin vaat ettiği bu mutluluk, herkese nasip olmayacak: İncil'de söylendiği gibi, çok insan çağrılacak, ama pek azı seçilecek...*

— İbranice ve Aramice uzmanları, "çok çağrılan ve pek az seçilen" formülünün, eskiden yakıştırılan dramatik anlama sahip olmadığı konusunda hemfikirler. Bu cümle, aslında deyimler dağarcığına ait: Gerçekten de İncil'de, sözlü ve yazılı gelenekten gelen pek çok deyim vardır. Dolayısıyla "çok çağrılan ve pek az seçilen" ifadesi, teolojik bir tez değil. Üstelik İbranicede ve Aramicede bazı kıyas kelimeleri olmadığından, cümleler başka dillere aktarılırken mecburen genişletiliyor; en yakın anlam şu olabilir: "Çağrıldınız diye mutlaka seçilecek değilsiniz." Bu anlam, sadece üçbeş kişinin Tanrı'yı görme, dolayısıyla sonsuz bir mutluluğu yaşama ayrıcalığına kavuşacağını belirten cümleninkinden çok farklıdır. Gene de, ne bir mesel, ne de bir deyim olan, ama gayet açık bir teolojik anlam içeren Son Yargı kehanetini çok ciddiye alıyorum: Şöyle

ki, Tanrı bizi, yakınlarımıza karşı davranışlarımıza bakarak yargılayacak.

— *Dirildikten sonra mı olacak bu yargılama?*

— Dirilme, Yahudi âleminde tartışmalara yol açmıştı: Sadukiler bunu inkâr ediyor, Ferisiler ise olacağını söylüyordu. Hıristiyanlık, kendi payına açıkça herkesin dirilmesini istiyordu, mutluluk da sonradan ölüme ve kötülüğe karşı zaferi ifade etmeye başladı. Bizzat İsa ve ilk Hıristiyan cemaatleri, dünyanın sonunun eli kulağında olduğuna adları gibi emindiler: "Mesih'e göre, bu kuşak ölmeden" Tanrı'nın krallığı kurulacaktı. Zamanların sona ermesi hem umutla, hem de korkuyla bekleniyordu, daha doğrusu vaktin daraldığına emindiler: "Tövbe edin, çünkü göklerin melekûtu yakındır"; "... siz günü ve saati bilmezsiniz" – ama o gün yakındı. Dolayısıyla vurgulanan, insanların mutluluğa doğru koştuklarından çok, sonucunda herkesin kesin olarak iki sınıfa ayrılacağı Yargı gününün yakın olduğuydu.

— *Bu Yargı, Aziz Augustinus'a göre, insanların büyük çoğunluğunu cennetten men etmek anlamına gelmiyor muydu?*

— Geniş bir umutla dar bir umut arasında bir gerginlik ortaya çıktı tabii. Bunlardan birincisini doğuran, İsa'nın Son Akşam Yemeği'nde söyledikleriydi: "Bu benim kanım, birçokları için dökülen ahdin kanıdır." Aziz Pavlus da müritlerine Tanrı'nın "herkesin kurtulmasını istediğini" belirtmişti. Buna karşılık Aziz Augustinus, kurtarılmayacak olanları anlatmak için, "doğru yoldan ayrılmış kitle" deyimini kullanır: Bunun içine antikçağın paganlarını, ama bunun yanında vaftiz olmadan ölmüş çocukları ve selamete erecek kadar lütuf görmeyecek olan Hıristiyanları dahil ediyordu. Bundan birkaç yıl önce, Côtes-d'Armor'daki bir ruhban meclisine, tarihçi olarak katkıda bulunmaya çağrılmıştım. Bir rahip iyi bir anne olan annesinin, yeni doğan erkek kardeşini vaftiz olana kadar öpmeye cesaret edemediğini söylemişti laf arasında. Bu olay 1960'lara dayanıyor. O zamanlar pek yaygın olan, çocuğun doğarken şeytanın hâkimiyetinde olduğu inancını yansıtıyor. İşte bu nedenle, geleneksel olarak çocuklar vaftiz edilir-

ken aynı zamanda bir şeytan çıkarma ayini yapılırdı. Nitekim Fransa'nın doğu kesiminde, Alsace'tan Alpler'e dek pek çok örneği bulunan "dirilme kilisesi"nin kaynağında da gene "doğru yoldan ayrılmış kitle" öğretisi vardı: Çocukları ölü doğan ebeveynler yavrularını genellikle Meryem'e adanan bu kiliselerden birine götürüp sunağa yatırırlardı. Hazır bulunanlar dualar okur, mumlar yakardı; derken güya çocuğun canlandığını, yüzüne biraz renk geldiğini, hafifçe soluk aldığını, hatta dudaklarında bir damla sütün belirdiğini gördüklerinde çanlar çalınır ve alelacele çocuk vaftiz edilirdi: Ruhu kurtulmuş olurdu böylece! Çünkü, Aziz Augustinus'un öğretisine göre, vaftiz olmadan ölen bir çocuk, sonsuz ömrünü Tanrı'dan uzakta geçirmeye mahkûmdu. Bu iki uygulama, "doğru yoldan ayrılmış kitle" öğretisinin sıradan müminler tarafından içselleştirildiğini kanıtlıyor. Eski teologların çoğu, pek az insanın seçileceğini savundular – bugün buna inanmakta güçlük çekiyoruz. Öte yandan, Voltaire'in çağdaşı olan, Katolikliğin büyük savunucusu Başrahip Bergier filozoflara düşman olmasına rağmen, Aziz Augustinus'un "kıyıcı" öğretisini savundukları sürece, Katoliklerin bu filozofları mantıkla yenmelerinin mümkün olmadığını belirtmekten çekinmemişti. Ardından, Augustinus'un tezlerini gözden geçireceği *Traité de la Rédemption*'u yazmaya başladı. Ama gelen eleştiriler karşısında, elyazmalarını yok etti.

— *Sonsuz mutluluk vaadi, gene de öncelikle bir yargılamadan geçeceğimiz anlamına geliyor.*

— Sonuç olarak bence vereceğimiz birtakım hesaplar, yükleneceğimiz sorumluluklar olacak. Örneğin yazmak bir eylemdir, dolayısıyla yargılanacaktır. Ama bir Hıristiyan için önemli bir mesele varsa, o da, insanların sonsuz azaplar çekeceği bir yerin, daha doğrusu bir konumun var olup var olmadığını bilmektir.

ÖTEKİLERİN CEHENNEMİ

— Gerçekten de, eğer cennet tam ve nihai bir mutluluk durumuysa, cehennem de tersine, sonsuz mutsuzluğun mekânı olmaz mı?

— Bana göre cehennem sonsuz ölümdür ve bu da pekâlâ bir cezadır. Ama ben cehennemin çok küçük olacağını savunuyorum ısrarla. Geçmişteki davranışlarından ötürü sonsuz mutluluğa erişmeleri engellenecek insanlar varsa, Yargı anında kendilerinin hak etmediği mutluluğa seçilmişlerin ulaşmasına tanıklık edeceklerini varsayıyorum. Ondan sonra da, bir hiçe indirgenecekler. Bu insanların sonsuz azap çekeceği bir yerin var olduğunu söylemek, sonuç olarak Tanrı'nın kötülüğü alt edememiş olduğu anlamına gelir. Cehennemliklerin azabı, Tanrı'yla yaşama mutluluğuna erememek olacak. Bu azap onların ölmesine yol açacak, ama sonsuza dek işkence görmelerine değil. İsa "sönmeyen" bir ateşten bahsederken, bu imgeyi kullanarak, hesaplar görüldükten sonra sonsuz bir cezanın geleceğini anlatmaya çalışmıştı.

— Cehennem korkusu, cennet umuduyla birlikte silinmedi mi sonuç olarak?

— Kesinlikle öyle. Öte yandan XX. yüzyıl, cehennemi yeryüzünde tanıdı. Yahudilerin katledilmesiyle, atom bombasıyla, Pol Pot'un gerçekleştirdiği soykırımla... olabileceklerin en kötüsü oldu. İnsanlar hem cenneti yeryüzünde göremeyeceklerini anladılar, hem de cehennemin şu ölümlü dünyada var olabileceğini. Öyle ki, cehennemin ürkütücü bir netlikle tarif edildiği geleneksel Büyük Perhiz vaazları, günümüzde kullanılmaz oldu.

YAŞAMAYI BİLMEYEN İNSANLAR

— Çağdaş felsefe, özellikle Nietzsche'den beri, Hıristiyanlığın hayata yönelik bir tür nefretten, dünyayı hor görmekten beslendiğini ortaya koyuyor: Öbür dünyada yaşanacak bir

mutluluğu hayal etmek, dolaylı olarak fani dünyadaki hayatı küçümsemek olmuyor mu?

— Uzun süre boyunca Hıristiyanlıkta, dünya gözüyle mutlu olunabileceğini savunan çıkmadı. Nitekim –binlerce örnekten yalnızca biridir bu– XVIII. yüzyılın başında Versailles papazı olan Hébert bir vaazında ana babalara şöyle söylüyordu: "Kızlarınız varsa, bedenlerinin saflığını koruyun ve onların yanında yüzünüz hiç gülmesin. (...) Ey kardeşlerim, Tanrı neden babalara kızlarının karşısına neşeli bir çehreyle çıkmamalarını emreder, bilir misiniz? Kızlarına ciddi, mütevazı ve ağırbaşlı bir hava ilham etmelerinin çok gerekli olduğunu öğrensinler diye. Bu hava süsler içinde süstür ve kızlarınızı güzelliklerinin, zenginliğin, ailelerinin ve kaderin başka avantajlarının getirdikleriyle kıyaslanamayacak bir saygınlığa kavuşturur." Hatta, Aziz İoannes Hrisostomos ile Bossuet'nin ifade ettiği "İsa'nın hiç gülmediği" inancı uyarınca, gülüşün bile günah kabul edildiği oldu. Sienna'lı Aziz Bernardino, Aziz Hieronymus'un bir sözüne dayanarak şöyle söylüyordu: "Bu çağda gülmek ve zevk almak sağduyulu bir insana değil, bir çılgına yaraşır."

— Bu sözün insanı sevinç duymaya ya da mutlu olmaya heveslendirdiğini söylemek zor...

— Dikkatimizi bu türden kalıplaşmış sözlere odaklarsak, Nietzsche'nin, Hıristiyanlığı hayata karşı bir nefretten ibaret olmakla, inancı mutluluğun karşıtı olarak göstermekle eleştirmesini anlayabiliriz. Öte yandan, manastır edebiyatının dünyayı hor görmeyi, *contemptus mundi* diye formüle ettiği doğrudur: Hayat günahkârdır, çünkü ilk günahın damgasını taşır. Sonuç olarak aslolan nefis terbiyesiyle, çilecilikle ve fani şeyleri küçümsemekle gerçek hayata, öbür dünyadaki hayata hazırlanmaktır. Keşişler tarafından ve onlar için yaratılan *contemptus mundi* öğretisinin sonradan koca bir uygarlığa tavsiye edildiği de doğrudur. *Contemptus mundi* üzerine metinlerin sayıca zirveye ulaştığı dönem ortaçağ değil, dünyadan el etek çekme idealinin üzerinde ısrarla durulan XVII. yüzyıl oldu. Port-Royal'deki münzevi Jansenistler bu öğretiyi günlük

hayatta uyguladılar. Üç beş keşişle bir avuç çilecinin ideali olan yaşam biçimi, böylece bazı zamanlarda herkese örnek olarak sunuldu. Halka verilen vaazlarda bile tema genellikle bu dünyayı küçümseme idealiydi.

— *İyi ama, Hıristiyanlık başkalarına merhamet ve sevgiyi öğütler, burada bir çelişki var sanki.*

— Kesinlikle öyle. *Contemptus mundi* öğretisine paralel olarak, Hıristiyanlık sevap işlemeyi, yani kişinin kendini yakınlarına, özellikle hastalara, acı çekenlere ve kendinden fakirlere adamasını hep yüceltmiştir. Hıristiyanlığın ideali, daima başkalarının acılarını yatıştırmak, onlara fani dünyada biraz mutluluk getirmek olmuştur. Aziz Martinus ve Assisi'li Aziz Francesco örnekleri, bize Hıristiyanlığın sızıları hafifletme, umutsuzluğu, hastalığı ve yoksulluğu alt etme kaygısını hep duymuş olduğunu kanıtlar. Yüzyıllar boyunca, üstelik dünyayı hor görme söylemine rağmen, Hıristiyan yardımseverlik anlayışı uyarınca acı çekenlere daima el uzatıldı ve inananlara, yaraları ve üzüntüleri tedavi etmek görev olarak belletildi. İsa da zamanında, bıkıp usanmaksızın acılarla ve hastalıklarla uğraşan, ölüleri dirilten bir "sağaltıcı" olarak ünlenmişti.

— *Gene de Hıristiyanlar, yaşamayı bilmeyen insanlar olarak görülüyor...*

— XIX. yüzyılın sonundan itibaren, Hıristiyan âlemi gerçekten de geleneksel ahlak söyleminin fazlasıyla sert olduğunu, bunda insanoğlunun bir boyutunun, zevk ve mutluluğa olan ihtiyacının görmezden gelindiğini fark etti. Bu tespit İncil metinlerinin yeni baştan okunmasını getirdi ve İsa'nın hiçbir zaman bir çileci gibi yaşamamış olduğu, Kana'da küpleri şarapla doldurduğu, yemek davetlerini geri çevirmediği, hatta Ferisilerin onu bu nedenle kınadığı keşfedildi. Hıristiyanlığın geleneksel söylemi, bu "yaşama zevki"ni silip götürmüştü. Ama Nietzsche'ninkiler türünden eleştirilere tepki olarak, şimdi yeniden kıymete binmiş durumda. Sanki Hıristiyanlık, bu dünyadaki mutluluktan yola çıkarak, insanoğlunun sonsuz yazgısını da ihmal etmeden, bedensel boyutu tekrar keşfediyor. Hıristiyanlığa yönelik eleştiriler, onu zaman içinde

"dondurmaya" eğilimli; oysa Hıristiyanlığa hep dinamizm ve reformlar damgasını vurmuştur.

— *Hıristiyanlıkta* "carpe diem" *türünden bir anlayış, inananlara özgü bir yaşama sevgisi var mı?*

— Hayattan namusluca yararlanmak, ama ahiret mutluluğu için doğaüstü bir kaygı duyarak; Hıristiyanlığın *carpe diem*'i, yani "günü yaşa" anlayışı böyle olurdu.

KOYUNLAR SAĞA, KEÇİLER SOLA

— *Hıristiyanlık nasıl oldu da, dünyadan el etek çekme ve başkaları için tasalanma gibi birbirinden bu kadar farklı iki davranışı yan yana geliştirebildi?*

— Hıristiyanlık, farklı "mantıklara" uysalar da birbiriyle çelişmeyen bu iki davranış biçimini aynı şiddetle savundu: En yakınların bile defterden silinmesine neden olabilen inziva ve başkalarına yardım. Aziz Martinus'un olağanüstü bir popülerliğe kavuşmuş olmasının nedeni, sırtındaki örtüyü ortadan bölüp yarısını bir fakire vermiş olmasıdır. Aynı şekilde, Aziz Assisi'li Francesco'ya sağlığında *alter Christus* (öbür Mesih) diye ad takılmıştı –bugüne dek başka hiçbir aziz böylesi bir övgüye layık görülmemiştir–, bir cüzzamlıyı öptüğü için. Batı'daki Hıristiyanlık tarihini *contemptus mundi* ideolojisine indirgemek, Hıristiyanların yaptıklarının yarısını ya da dörtte üçünü unutmak anlamına gelir: –Tarihsel olarak– dünyayı hor görme –ondan nefret etme değil– idealini ve kendini başkalarına adama isteğini bir arada tutmak gerekiyor. Matta İncili'ndeki (Matta 25) Son Yargı kehanetine göre, Tanrı inanana din hakkında ne bildiğini değil, yakınına yaptığı iyilikleri, başkalarına yardım edip etmediğini soracak.

— *Tam olarak ne yazıyor?*

— Şöyle: "Fakat İnsanoğlu bütün melekler kendisile beraber olarak izzetile gelince, o zaman izzetinin tahtı üzerine oturacaktır; bütün milletler onun önünde toplanarak, çoban koyunları keçilerden ayırdığı gibi, onları birbirinden ayıracaktır.

Koyunları sağına ve keçileri soluna koyacaktır. O zaman Kıral, sağındakilere diyecektir: Ey sizler, Babamın mubarekleri, gelin, (...) melekûtu miras alın. Zira aç idim, bana yiyecek verdiniz; susamıştım, bana içecek verdiniz; yabancı idim, beni içeri aldınız (...). Mademki bu kardeşlerimden, şu en küçüklerinden birine yaptınız, bana yapmış oldunuz. O zaman solundakilere de diyecek: Ey lânetliler, benim yanımdan İblis ile onun meleklerine hazırlanmış olan edebi ateşe gidin. Çünkü aç idim, bana yiyecek vermediniz..." Yargı'nın kerteriz noktası bu olacak işte: Yardım ve fedakârlık; bundan başka kıstas yok.

— *Bir taraftan dünya hor görülebilirken bir taraftan da yakınlara sevgi duyulabildiğine göre, André Comte-Sponville'le gördüğümüz gibi filozofların pek değer verdiği hayat sevgisi de var mıydı Hıristiyanlıkta?*

— Bugün Hıristiyanlık hayatın iyi olduğunu öğretiyor ve bu konuda onu suçlamak, Nietzsche'nin eleştirilerde bulunduğu günlerdeki kadar kolay değil. Daha önce de söylediğim gibi, İncil'in günümüzdeki okumalarında teologlar daha çok İsa'nın hayatının pek çok dönemine damgasını vuran bayram havasının üzerinde duruyorlar. İsa şölenlere asla burun kıvırmadı; üstelik Hıristiyan ibadetlerinin kalbi olan Kudas sakrementini bir yemek sırasında kurdu. Paskalya yemeği, İsa'nın da katıldığı ("gerçek varlığıyla") bir dostluk şölenidir.

— *Gene de Hıristiyanlıkta çilecilik diye bir şey var. Onun köklerini hangi çağda aramak gerekir?*

— Belki içyüzü hâlâ doğru dürüst bilinmeyen Esseni geleneklerinde. Her ne olursa olsun, Hıristiyanlık tarihinde keşişler ve çöl münzevileri şehitlerin yerini aldılar. Şehitler canlarını feda etmişlerdi; keşiş denen yeni din şehitleri ise canlarını değil, dünyevi hayatlarını sundular. Ortaçağ metinlerinde ve ikonografisinde çöl münzevileri, şehitlerinkinden hemen sonra gelen seçkin bir yere sahiptirler. Adanmış bir hayat idealini, kendini feda etmenin bir başka biçimini temsil ediyorlardı. Bu ideal, Hıristiyanlığın perhizin üzerinde neden ısrarla durduğunu açıklar: Perhiz, bir inanç eylemiyle kişinin kendini sunmasını ifade ediyordu. Buna deneyimle elde edilmiş

olan, fani dünyada kuşkusuz anlık mutluluklar olsa da kalıcı bir mutluluk yaşanamayacağı inancı ekleniyordu. Faniyle ezeli arasındaki bu mücadelede, bir Hıristiyan için hangi mutluluğun üstün gelmesinin gerektiğini görmek hiç de zor değil.

UMUT KAPILARI

— Hıristiyanlığın bakış açısına göre, yeryüzünde kalıcı bir mutluluk mümkün değil midir?

— Hıristiyanlık, pek çok din ve felsefeyle, gündelik hayatın geçici mutluluklar getirebileceği noktasında hemfikirdir. Bunların sayısı ve yoğunluğu kişinin yazgısına göre artabilir ya da azalabilir; ama yeryüzündeki hayat Saadet'i, yani kusursuz ve kalıcı sevinci sağlamaz ve sağlamayacaktır. XVIII. yüzyılın sonuyla XX. yüzyılın başı arasında, insanlar her şeye rağmen bilimin, teknolojinin ve hayat koşullarının genelde iyileşmesinin hem ilerleme hem de erdem doğuracağını ve yeryüzünde mutluluğu mümkün kılacağına inandılar. 1913'te Albert Quantin *En plein vol* adında bir ütopya yayımladı. Kitapta şöyle ilginç şeyler yazıyor: "Bugünkü uygarlıklar evrimleri karşısında, yüz yaşındaki bir ihtiyarın karşısındaki üç aylık çocuk gibiler. Son derece gençler. Defalarca değişecekler (...). Evrim, ilerlemeye ve mutluluğa doğru yürüyecek, çünkü geriye dönüş ölüme götürür. Hayat giderek gelişecek; ütopya da daha şimdiden umudun kapılarını açıyor." Nitekim XIX. yüzyılla XX. yüzyıl başının pek çok ütopyacısı için, altın çağ geride kalmış değildi, daha ileride gelecekti.

— Politikanın Hıristiyanlıktaki cennet algısını ele alıp onu dinden bağımsızlaştırdığı anlamına mı geliyor bu?

— Yeryüzü cenneti özleminin, Vahiy'den doğma milenarizmle birleşmesi sonucunda, ilerlemeyi ve yeryüzünde kalıcı bir mutluluk umudunu içeren bir ideoloji ortaya çıktı. XIX. yüzyıl, böylece "yeni göklerin ve yeni bir dünyanın" gelişini kutladı. Ne var ki 1914-1918 savaşından beri çağımızın en temel niteliği, bu umudun tükenişi. Artık bilimin ve

teknolojinin yeryüzünde kalıcı bir mutluluk sağlamasını beklemiyor kimse. Büyük Savaş bu açıdan geçmişle kesin bir kopuş noktası oldu, her ne kadar felsefi açıdan umudun çöküşü çok daha önce, Marx'ın öncüsü olan Feuerbach'la ve Nietzsche'yle başlamış olsa bile. Yeryüzü mutluluğu inancı, Verdun'la doğan hayal kırıklığına dayanamadı; bunun üzerine insanlar XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başında filizlenmiş olan büyük umutların birer "ütopya" olduğunu, asla gerçekleşmeyeceğini anladılar. "Ütopya" terimi 1516'da, Thomas More tarafından yaratılmıştı: "Hiçbir yerde" olmayan bir ülke demekti. Kuşkusuz zamanın ve mekânın dışında olmasını göz önüne alarak, bir şekilde Hıristiyan cennetine de "ütopya" diyebiliriz. Ama Hıristiyanlık, pek çok başka din ve felsefe gibi, gerçekliğin tümünün zamana ve mekâna hapsolmadığını koyutlar.

— *Gene de cennetin Hıristiyanlık için gerçek bir tarafı var.*

— Sonuç olarak bana öyle geliyor ki, cennetin gerçek bir tarafı var, ama ne bilimle, ne de insanoğlunun elindeki araştırma olanaklarının herhangi biriyle ona ulaşılması mümkün değil. 1992'de yayımlanmış olan Katolik Kilisesi'nin bir kitabı, "Göklerdeki Babamız" cümlesini, "bahsi geçen bir yer değil, bir durumdur" açıklamasıyla yorumluyor. Hıristiyanlığa göre, cennet hem içimizde hem de dışımızda olacak. Bütün seçilmişler, zamanın ve mekânın sınırlarını tanımayacak olan cennetvari bir halin içinde yüzecekler. Hiç kuşkusuz, insanın kendini bilmesi gibi, kişisel bir mutluluk olacak bu. Ama bütün öbür seçilmişlerle ve yüz yüze geleceğimiz Tanrı'yla bir olmamız da yer alacak kaynağında. İsa, "Ahiret Mutlulukları" beyanında (Matta 5, 1-12) bu cennetvari halin nasıl olacağını vahiy yoluyla bildirmiştir: "Ne mutlu yaslı olanlara; çünkü onlar teselli edilecekler. Ne mutlu salaha acıyıp susayanlara; çünkü onlar doyurulacaklar. Ne mutlu merhametli olanlara; çünkü onlara merhamet edilecek..." Bu "Ahiret Mutlulukları" bugüne değil geleceğe, ölüme karşı kazanılacak zaferin sonrasına ait olan bir konumu tarif eder. Bu mutluluk konumu, fani dünyanın bütün acılı durumlarından net bir kopuşu

ifade edecektir: Olumsuz olarak tanımış olduğumuz her şeyin olumlu hali olacaktır bu.

— Tanrı'nın yanında yaşamak ve onu görmek ne bakımdan mutluluğun teminatı oluyor?

— "Gönül gözüyle görme", Tanrı'yı görmeyi ifade eden teolojik bir terimdir. Bu görüş insanı mutlu kılacaktır, üstelik sonsuza kadar. O'nun çevresinde toplanmış olan insanlıkla derin bir uzlaşmayı da beraberinde getirecektir. Tanrı'yı görmek mutluluk verir, çünkü bu sevgiyle yüz yüze gelmeye denktir. "Tanrı sevgidir" önermesi, Yuhanna'nın birinci mektubunda yer alır. Bana kalırsa, çağdaşlarımız için "Tanrı sevgidir" önermesiyle başlayacak bir *Credo*'nun kaleme alınması yerinde olur. Bir Hıristiyan için cennetin, hem Tanrı'nın hem de Tanrısal sevgiye dahil olmuş olan başkalarının sevgisi demek olduğuna kuşku yoktur. Ne zamanın ne de mekânın içine oturtulması mümkün olmayan Hıristiyan "ütopyası", Tanrı'yla yüz yüze gelmek, Yaratan'ın hemen yanında bütün insanlarla barışmaktır ve öyle de olacaktır. Jean-Paul Sartre'ın olumsuz ifadesinin tersine, ötekiler bizim cehennemimiz değil, cennetimiz olacaktır. Bu "ütopya"ya inanmak olsa olsa "Tanrı'nın krallığı" için çalışmaya teşvik eder insanı.

İNANANLARIN AFYONU

— Cennetin ışık saçan bir yer olarak sunulması, fani dünyanın korkularına ve acılarına karşı bir panzehir değil midir?

— Tarihsel açıdan konuşursak, tam da öyle oldu. Bütün Hıristiyanlık tarihi boyunca, özellikle Katolik ülkelerde müminler adım başı cennet tasvirleri gördüler: Heykeller, resimler, vitraylar, mihrap arkalıkları cenneti pek çok şekilde, kiliselerde, sokaklarda ve meydanlarda gözler önüne seriyordu. Cenneti görüyorduk, ama cehennem uzakta değildi. XIV. Louis'nin zamanında, her dört çocuktan biri beş yaşına, her iki çocuktan biri yirmi yaşına gelemiyordu ve yetişkinler arasında ölüm oranı bugünkünden çok daha yüksekti. Ortalama

bir evliliğin ömrü yaklaşık on beş yıldı. Bütün bunların üstüne, veba yüzünden ölüm oranlarının doruğa ulaştığı oluyordu: Üç yılda (1348-1350) Avrupa nüfusunun en az dörtte birinin, hatta üçte birinin kara vebaya kurban gittiği tahmin ediliyor. Daha sonra, 1630'da Milano'da, 1656'da Napoli'de, 1720'de Marsilya'da yaz ayları boyunca veba nüfusun yarısının canını aldı: Marsilya'da 120.000 kişiden 60.000'i öldü. Aziz Vincent de Paul'ün zamanında Paris sokaklarında açlıktan hayatını kaybetmiş kişilerle karşılaşmak olağanüstü bir olay değildi. Dolayısıyla insanlar alabildiğine kaderciydiler, bir taraftan da veba salgınlarından dehşete kapılmış durumdaydılar. Bu koşullarda hepsinin kafasının ölümden sonrasıyla, hayattan sonraki hayatla meşgul olması hiç şaşırtıcı değil.

— *Bugün artık ölüme aynı gözle bakmıyoruz.*

— Eskiden ister Katolik olsun ister Protestan, her Hıristiyan çocukluğundan itibaren hayatının nihai anlamının yeryüzünün ötesinde olduğunu bilirdi. Yani pekâlâ bir cennet kültürü, buna karşılık olarak da bir cehennem ve araf kültürü vardı. Bugün biz tam tersine, ölümün sınırlarını geriletmiş durumdayız, onu silmeye çalışıyoruz; üstelik "nihai amaçlar" ve insanın ebedi yazgısı üzerinde ısrar eden din adamlarıyla aramıza bir mesafe koyduk. Gene de bugün ölümün vadesini ileriye atmış olsak bile, onun önüne geçilmez karakterini asla ortadan kaldıramayacağız.

PERDE 3

MODERN İNSANIN HAYALİ

SAHNE I

AYDINLANMA ÇAĞI'NIN ŞEHVETİ

Mutluluk aramıza geri döndü! Aydınlanma Çağı'nın başlamasıyla birlikte mutluluk göklerden inip yeryüzündeki ve bilinçlerdeki yerini aldı yeniden.

ZEVKİN YARARLARI

— *Yeryüzünde ulaşılması mümkün, gerçek bir mutluluk düşüncesinin XVIII. yüzyılda doğduğunu, daha doğrusu tekrar doğduğunu söyleyebilir miyiz?*

— ARLETTE FARGE: O kadar geriye gitmek gerekir mi, bilemiyorum. Çünkü, XVIII. yüzyıl Hıristiyanlıktan uzaklaşmış, ama ondan tam olarak kurtulamamıştı; pek çokları için temel dayanak noktası hâlâ Gökyüzü, Şeytan, Tanrı ve dindi. Kuşkusuz, mutluluk fikri gökyüzünden gelen esinden çok düşünceye, felsefeye, düşe ya da tecrübeye bağlıydı. Ama XVIII. yüzyıl insanı, akıl adına, inanç, Hıristiyanlık ve din alanındaki her şeyi bir kenara itmiş değildi: Hatta doğaüstü, tuhaf olaylardan ve batıl inançlardan büyük zevk alırdı. Ne var ki aklın dünyası kaçınılmaz olarak kapıyı çaldı ve Voltaire, Diderot, Rousseau gibi büyük yazar ve filozoflar tarafından savunuldu. Aydınlanma Çağı hakkındaki bütün kalıplaşmış fikirlere rağmen, XVIII. yüzyıl aynı zamanda sıkıntılı bir dönem oldu gene de.

— Bu sıkıntı her ne pahasına olursa olsun mutluluğu isteyip de ona ulaşamamaktan kaynaklanıyor olabilir mi?

— Sıkıntı kesinlikle mutluluğu elde etme isteğinden kaynaklanıyordu: XVIII. yüzyıl mutluluğu tecrübe etmeye çalışıyor, ama ona hangi araçlarla ulaşacağını tam olarak kestiremiyordu. Yeryüzünde mutluluk peşinde koşmayı sürdürürken bir yandan da kendini arayan bir yüzyıldı o. Ayrıca o dönemde mutluluk düşüncesiyle bağlantılı, çok büyük bir duyarlılık vardı, duygulara, hayal gücüne büyük bir yer veriliyordu. Öte yandan o çağın "şu" ya da "bu" olduğunu ileri sürmek çok zor ve kuşkusuz yanlıştır. Aslında XVIII. yüzyıl hiçbir şey söylemiyordu. Toplumun farklı sınıflarından insanlar vardı bağrında ve onlar da bazen benzer, bazen de birbirine zıt hayatlar sürüyor, fikirler yürütüyor, gelişine göre kendi hikâyelerini yaşıyorlardı.

— Hangi şekilde?

— XVIII. yüzyılda zevki ve şehveti keşfettik. Eli kalem tutan herkes bunun yararlarını vurguladı. Saint-Hyacinthe 1736'da, *Recueil de divers écrits*'de şöyle yazıyordu: "Şehvet, zevkleri zarafetle kullanma, duygularla tatma sanatıdır." Böylece aşırı incelik bir zorunluluk haline geldi; seçkinler için bir estetik meselesiydi bu, hatta bazen ruhlarının saflığını yok etme pahasına geliştirmeye çalışıyorlardı bu yönlerini. Gene de bundan şehvetin sadece duyuları kapsadığını çıkarmamak gerekir; şehvet, ahlaki bir edim ve insanın yönelmesi gereken bir deneyim gibidir: Sohbet, paylaşım, karşılıklı ilişki, keşif; bütün bunlar şehvetin alanına girer, uyumun ve ince zevkin kurallarına daima saygı gösterilmesi koşuluyla. Toplumsallıkta, keyifli dostluklar aramakta da şehvet olduğu söylenebilir; Rousseau *Yeni Héloïse*'de şöyle yazıyordu: "Keklik nasıl sürü halinde yaşamak için varsa, insan da öyle, toplum içinde yaşamak için vardır." Burada insanlarla birlikte olmaktan duyduğu hazzı, toplum içinde yaşamanın zevkini açıkça ifade ediyordu.

— Peki ama, şehvet bir seçkinler tabakasına mı özeldi?

— Tabii biz burada sadece aydınların dünyasından bahsediyoruz; heyecanlarını söze dökmeyi bilen insanlardı bunlar;

toplumun bütününü göz önünde tutmak ve toplumsal koşulların birbirinden ne kadar farklı olabileceğini hiç akıldan çıkarmamak gerekir: Duyularla algılanan haz, zevk, toplumsallık ve şehvet, gayet belirli toplumsal ve kültürel içeriklere göre şekillenir. Her şey aynı zamanda kişinin cinsiyetine, yaşına ve toplumsal hiyerarşinin içindeki konumuna da bağlıdır. Bir zanaatkâr, zengin bir tüccar ve bir aristokrat için mutlu olma yolları bir değildir; insanın incelik peşinde koşabilmesi için rahata ermiş olması ve dış görünüşün her şeyden fazla önem taşıdığı bir ortamda yaşaması gerekir. Bu kesinlikle yoksul halkın zevk ve haz arayışında olmadığı anlamına gelmez; ama onun önünde aşması gereken iki engel vardır: Birincisi ekonomiktir ve yeterli maddi imkânlara asla kavuşamayacak olmayı ifade eder; ikincisi içseldir ve her konuda çok hızlı fikir edinen seçkinlerin, halkın estetik deneyim hakkına sahip olamayacağı yolundaki değerlendirmeleridir.

— *XVIII. yüzyılın insanları zevklerini çoğaltmaya çalışıyorlar mıydı? Mutluluk onlar için hazları çeşitlendirip biriktirmek anlamına mı geliyordu?*

— XVIII. yüzyılın seçkinleri böyle davranmayacak kadar mantıklıydılar ve zevklerini çoğaltmak değildi dertleri. O yüzyılda sürdürdükleri hayat tarzı, kafalarında pek çok soru işareti uyandırdı. Sonuç olarak aristokratlar monarşik iktidardan giderek çekilmiş, yerlerini dolduransa büyük burjuvazi olmuştu; bu durumda soylular ne türden bir mutluluğa kavuşabilirlerdi? Politik mutluluğu elde etmeyi düşünmüşken, şimdi nasıl bir mutluluk hedefleyebilirlerdi? Politik mutluluktan dışlanınca, onlar da Saray denen mikrokozmosun içine kapandılar ve bütün sevinçleri kral tarafından fark edilmekle sınırlanıverdi. Onlar artık sefahat içinde yaşamakla mutlu oluyorlardı. Bu aslında son derece zorlayıcı bir yöntemdi, sürekli olarak, üstelik kaygıdan kıvranarak iktidar ve ayrıcalık peşinde koşmak demekti.

— *Peki ya ötekiler, Saray dışındakiler?*

— Daha mütevazı insanlar mutluluğu başka yerlerde aradılar: Onların istediği zevkleri çoğaltmak değil, yeterli bir eko-

nomik dengeye ulaşmak, konu komşuyla, mahalleliyle iyi geçinmekti. Mutluluk aynı zamanda, onları yöneten prenslerin yürüttüğü politikaları anlayabilmek için bilgi sahibi olmaktan geçiyordu. Halk giderek pasif konumda kalmayı reddediyor, bilmeye, öğrenmeye, kendi başına düşünebilmeye çabalıyordu.

İŞİNİN EHLİ SEFİHLER

— *Sefahat içinde yaşayan insan denince, son derece mutlu, vur patlasın çal oynasın diyen biri geliyor aklımıza!*

— Bu konuya daha ciddi, daha girift bir çerçevede bakmak gerek. Sefahat içinde yaşamayı benimsemiş olan insan, başkalarını nasıl baştan çıkartacağı konusunda kafa yoran, genellikle son derece bilgili biri, bir bilgedir. Kralın iktidarı tarafından hep itilir, dolayısıyla onu tavlamayı başaramaz ya da çok zor başarır. Ona tanınan yer giderek küçülür: Gözden düşmek, onun sanatıdır. Sefahat, bu duruşu çok fazla basitleştirdiğimizde zannedebileceğimiz gibi bir bedensel mutluluk ve haz arayışı değil, iktidara yakın olan, lütuflarda bulunma, daha iyi bir toplumsal konum sağlama olanağına sahip erkek ve kadınların dikkatini çekme isteğidir. Aristokrasi için Saray'la temsil edilen kapalı ortamda, kral ayrıcalık işaretlerini dağıtarak iktidarını kullanır ve sefih insan da son derece katı bir hiyerarşiye sahip bir ayrıcalıklar sistemi içinde daima daha yükseğe çıkabilmek için, bu sistemi dikkate alarak "avlarını" seçer. Onun istediği zaten bir kadının bedeninden çok ruhunu cezbetmektir; işin dolandırıcılık kısmı da budur zaten. Sefahat, başkalarının gönlünü çelerek iktidar kurma çabasıdır. Bu doğrultuda zevkleri kullanmaya bir engel yoktur tabii, hatta tam tersine; ama kalbi çalınan insanın dikkatini çekmek, ruhu üzerinde iktidar kurabilmek başlı başına bir mutluluktur.

— *İnsanın aklına* Tehlikeli İlişkiler*'deki ve Sade'daki kinizm geliyor...*

— Bu tutumu mutlaka Sade'ınkiyle ya da sadizmle bir tutmak gerekmez, çünkü burada söz konusu olan, karşı tarafa

hiçbir acı verme isteği olmaksızın dolaplar çevirmek, bazen bedenine el bile sürmeksizin bir kişiye, aklına, ruhuna sahip olmaktır. Gene de o kişiyi "hapsetmek", ayartma manevralarının tutsağı olmasını sağlamak gerekir. Choderlos de Laclos'nun romanı *Tehlikeli İlişkiler*'in bir kahramanı olan, ömrünün sonuna dek Valmont'un büyüsünden kurtulamayan Madam de Fontanges'ın başına gelen de buydu işte.

HALKIN İYİLİĞİ

— XVIII. yüzyılda hem saray halkını, hem halk tabakalarını, herkesi kapsayan bir mutluluk fikri var mıydı?

— Hayır, pek sayılmaz. Öncelikle halk tabakalarının aslında mutlu olduğunu ileri sürmek tehlikeli olur: Çok fazla değişiklik, kararsızlık, oynaklık, yas ve eksiklik yaşamış, pek çok yara almışlardı. Tarihte genelleştirmeler zaten daima şüpheli, hatta hatalıdır. Aydınlanma ruhu açısından öncelikli olan, halk için bir mutluluk tanımlamak değildi, neye yarardı ki bu? Voltaire gibi en aydınlanmış filozoflarda bile, halk tabakalarının ya da en aşağı köylü tabakalarının mutluluğa ermesinin pek yararlı bir şey olmadığına, çünkü halkın bu kesiminin ne olduğunu anlamaya bile vakit bulamayacağına dair şaşırtıcı metinlere rastlanır. Halktan erkeklerle kadınların, kendilerini tamamen çalışmaya adadıklarından dolayı tutkuları olamaz: Bu yüzden mutluluğun düşüncesi bile onlara yabancı kalacaktır. Halkta sevinç fikri yoktur; çünkü zaten düşünmez onlar, ne heyecan duyarlar, ne arzuları ne de özlemleri vardır. Dolayısıyla mutluluğu demokratikleştirmek derdine düşmek kesinlikle yersizdir; mutluluk tutku cinsinden bir şeyse, yoksullar hayat mücadelesine o kadar gömülmüşlerdir ki tutkuları olamaz. Topluma anarşinin hâkim olmaması için, onların buyruk altına alınması, bağımlı kılınması şarttır. Nitekim filozof Jean Blondel *Des hommes tels qu'ils sont et doivent être* (1758) adlı yapıtında şöyle yazar: "Onların daha az tutkularının olmasının nedeni düşüncelerinin de daha az ol-

masıdır. Acı çekmeye alıştıkça, acı çektiklerine inanma alışkanlığını kaybettiler..."

— *Jefferson mutlu olma hakkını Amerikan anayasasına koyduğu halde, XVIII. yüzyılın insanları politik demokrasiyi keşfetmiş, ama mutluluk demokrasisini keşfetmemiş olabilirler mi?*

— Bu yüzyılın insanlarının, tarihsel olarak o çağa pek uymayan bir terim olan demokrasiyi keşfetmiş olduklarından emin değilim, ama eşitlik ve monarşiye körü körüne boyun eğmenin reddi üzerine kurulmuş bir toplum düşündüler. Onlara göre halk düşünmezdi; dolayısıyla halkın mutluluğu da politik inançlarının odak noktasını oluşturmuyordu. Bana kalırsa o zamanın tarihçileri de, aynı şekilde halkın yediği, sevdiği, öldüğü ama kesinlikle düşünmediği görüşü doğrultusunda çalıştılar. Yoksul insanın, derlerdi, düşünceleri olamaz, o mutlu mu yoksa mutsuz mu olduğunu bile ayırt edemez ki. Aydınlanma Çağı'nın filozoflarının gözünde halk bilinçsiz bir kitleydi. Bununla birlikte polis ve hastaneler kendi paylarına halkın "iyiliği" için çalıştılar, bunun tek sebebi aşırı mutsuzluğa düştüğünde insanların ayaklanıp toplumsal düzeni tehdit edebilmesi olsa bile. XVIII. yüzyıl adaletsizlikleri, yani iktidarın tezahür ettiği alanları kusursuz bir biçimde isimlendirir, dile getirir, yerli yerine oturtur ve adalet sayesinde gelecek, adaletle yaşanacak bir mutluluğu savunur. Bununla birlikte herkesi kapsamayacaktır bu, çünkü bu çağ her ne olursa olsun düzenlere ve hiyerarşik yapılara saygı gösterir, öncelikle okumuşları ve aydınlanmış seçkinleri içeren biri kamusal alan yaratmaya çalışır.

— *Bu mutluluk ve adalet ne şekilde kendini gösterdi?*

— Bu ikisi, öncelikle kişilere var olma ve düşünme hakkının tanınması ve açıkça görünen eşitsizliklerin reddedilmesi anlamına geliyordu. Her mesleğin kendine özel bir kılığı oldukça ve insanlar koşullarını gösteren kıyafetler giydikçe, eşitsizlik iyice göze çarpıyordu. Halkın ortasında, herkesin gözü önünde uygulandığı için cezalar da fazlasıyla aleniydi: Dolayısıyla toplumsal koşullardan daha saydam bir şey yok-

tu. Kazığa ya da çarka bağlanarak, kırbaçlanarak teşhir edilmek de hali vakti yerinde, talihli kişilerden çok halktan insanların payına düşüyordu. XVIII. yüzyıl insanları, birtakım haklardan ve ifade özgürlüğünden yoksun kalmaya karşı yavaş yavaş isyan etmeye başlamışlardı.

— *Zanaatkârların kafasında nasıl bir mutluluk vardı?*

— Zanaatkârlar, loncalar halinde örgütlenmiş toplumsal bir kategori oluşturuyordu. Bütün meslek loncalarının çok sıkı kuralları, başlarında da herkesin haklarıyla görevlerini denetleyen birer kethüdaları vardı. Kalfalar ve çıraklar, zanaatkârın dükkânında yaşardı. Kendi içlerinde örgütlenen kalfalar, haklarını savunmak için bir araya gelmeyi bilirlerdi. Bütün bu meslekler (tenekeciler, ayakkabı tamircileri, marangozlar, bakırcılar vb.), "töresi, yasası belli" denilen türdendi, çünkü hem belli bir yapıları vardı, hem de denetim altındaydılar. Mutluluk düşüncesi genel olarak işini iyi yapmakla, toplum içinde yükselme isteğiyle, atölyede ya da dükkânda bulunanların sıcak bir biçimde kaynaşmasıyla bir tutuluyordu. Usta ile karısı için şereflerini korumak da saadetin bir parçasıydı: Ciddi çalışma, namuslu bir hayat, çalışkan kalfalar, bol sipariş.

— *Ya köylülerde?*

— Köylerde, ırgatlar, çiftçiler ve gündelikçiler bambaşka bir çerçevede yaşıyorlardı; seçkinlerle filozofların ortaya attığı, mutluluklarının doğayla aralarındaki kopmaz bağın üzerinde yükseldiği düşüncesinin altında eziliyorlardı: Muhtaç ya da sefil durumda olsalar da ne gam, doğayla sürekli temas halinde olmak başlı başına bir sevinç kaynağıydı. Böylece kentlerde, köy hayatının ve alışkanlıklarının verdiği zevk göklere çıkarılır oldu. Doğanın güzelliği sayesinde ırgatlar iyi ve mutlu olacaktı. Kentlerdeki lüks ve ölçüsüzlük ise aksine, insanı kötü yapıyordu. Mutluluğun içinde saman ve tarla kokusu da vardı: "Elimde avcumda pek bir şey yok, ama huzurluyum," diyordu köylünün biri, daha önce bahsettiğimiz Jean Blondel'in kitabında.

KIRLARDAKİ MUTLULUK

— *Aydınlanma ve incelikler çağının görüşüne göre, mutluluk kırda bayırda mıydı yani?*

— Doğa, kırlardan yayılan bir mutluluk imgesini canlandırıyordu. Genellikle XVIII. yüzyılın kentlerin çağı olduğunu düşünürüz, oysa "kırsal" mutluluk da bir model olarak benimsenmişti. Rousseau'nun mükemmelen gösterdiği gibi kent insanı çürütüyordu; o, lüksün ve şehvetin yuvasıydı, oysa doğa özde yatana, yani mevsimlerin güven verici çevrimine yakındı; tazeliğin ve masumiyetin simgesiydi. Toplumun ve kentlerin kokuşmasından önceki, kökenleri içeren doğaydı bahsedilen. Louis Sébastien Mercier'nin 1782'de kaleme aldığı *Paris Tablosu*'nda bu açıkça görülür: Kent tehlikelidir. Louis Sébastien Mercier, XVIII. yüzyılın çok tanınmış bir vakanüvisiydi. Paris'i, sakinlerini, çeşitli hallerini, trafiğini, lüksünü ve haksızlıklarını, tıpkı bugünkü bir sosyolog gibi gözlemlemişti. Gözünden hiçbir şey kaçmıyor, kıvrak üslubuyla, başkentin hem neşeli hem de zorlu temposuna canlılık katıyordu. Onu okuduğumuzda, hem büyülenmiş hem de kaygılı olduğunu görürüz: Çirkin suratlı sefil insanlarıyla çelimsiz ve ezik bulduğu Paris halkı üzerine ürkütücü bir tablo ortaya koyar. Doğanın övülmesi bir kayıp cennete, dinden arındırılmış bir cennet imgesine duyulan özleme denk düşmez; insan elinin henüz neredeyse hiçbir şeye değmemiş, hiçbir şeyi yıpratmamış olduğu bir duruma dönme isteğini ifade eder. Kesinlikle ilk insanların yaşadığı cennete, Tanrısal âleme bir gönderme yoktur bunda.

— *Robinson Crusoe'nun, aslına dönmüş insanın mutluluğu mudur anlatılmak istenen?*

— Öyle de söylenebilir, ama Devrim'in insanları buna bir toplumsal ideal eklediler. Sonuç olarak politik açıdan akılcı bir toplum inşa etmeye çalışıyor, insanları bir kardeşlik bağıyla birleştirecek erdemli bir mutluluk umut ediyorlardı. Böylesi "el değmemiş", masum bir mutluluk ideali aynı zamanda XVIII. yüzyıl ve *Ancien Régime* insanlarının tutkular karşı-

sında duyduğu korkunun da bir ifadesidir: İster ahlaki ister fiziksel olsun, mutluluğun sırrı "ölçülü olmakta"ydı. Bu kavramı tanımlamak kolay değil. Robert Mauzi'ye göre (*L'Idée du bonheur dans la littérature et la pensée françaises au XVIIIé siècle*), "'fazla'yla 'fazla az'ı birbirinden ayıran mesafe oldukça dardır. Berisinde ruh, yoksulların açgözlülüğü yüzünden alabora olur; ötesinde ise, bu sefer de lüksün verdiği baş dönmesiyle sersemler. Mahrem zevklerden vazgeçmeksizin hayatın güçlükleriyle başa çıkabilmemiz, sadece ölçülü bir refahla mümkündür."

— *Ölçülü olmakla gelen bu mutluluk neyin ifadesi?*

— R. Mauzi'ye göre mutluluk, "huzur düşüncesinin toplumsal bağlama taşınmasıdır": Yani ne fazla hasta, ne fazla iyi olmalıyız, çünkü her türden aşırılık peşinde sapmaları ve başıboşluğu getirir. Mutluluk sıradan, ortalama olandadır. Pek çok sağlık ya da tıp raporunda, insanlara "sağlıklarına dikkat etmeleri", yavaş ayağa kalkmaları, yavaş yürümeleri vb. önerilir. "Ölçülülük", tutkuların taşkınlığının, aşırılığının tam tersidir; arzuları azdıran, gürültülü, cıvıl cıvıl kente yönelik bir kınamadır. Böylece tıp, hem erkekler, hem çocuklar, hem de kadınlar için geçerli olan bir mutluluk, bir huzur fikrini insanlara dayatmış oldu; tıbbın kuralcılığı, mutluluğa giden yol olarak kendini kabul ettiriyordu. Sağlık için de, tıpkı erdem ve mutluluk için olduğu gibi acele etmemek, aşırıya kaçmamak gerekiyordu. Gene bir aşırılık olan çilecilik değildi bahsedilen; daha çok bir tür "perhiz bilgisiydi", sadece ölçülü olan şeyleri kapsayan bir perhiz. Aristoteles'in erdemin, iki kötülüğün tam ortasında bulunduğunu savunduğu tezi tekrar ele alınmış ve tıbba aktarılmıştı: İnsan bedeni üzerindeki incelemelerde, kalıcı bir mutluluğa kavuşmaya yarayan birtakım uygulamalar öğretiliyordu – heyecanda, yemekte, fiziksel faaliyette ve cinsellikte kararı bilenler ulaşabilirdi bu mutluluğa.

KİMİLERİNİN MUTSUZLUĞU...

— Halk tabakaları da bu "ortalama" mutluluğu bir hak olarak görebilirler miydi?

— Nüfusun bu kategorisi, yani gündelikçiler, ırgatlar, su satıcıları, kendi seçmedikleri, sadece katlandıkları bir hayat sürüyorlardı. Genellikle köyden kalkıp Paris'e gelirdi böyleleri; çünkü Lyon ve Marsilya'yla birlikte Fransa'nın üç büyük kentinden biri olan Paris'in taşı toprağı altındı. Sunduğu iş olanaklarıyla insanları büyülüyordu. Ama Devrim dönemindeki Paris hem kent, hem kırdı: Maillot kapısında buğday, Gentilly ovalarında fasulye yetişir, Montmartre'da bağlar uzanırdı. Paris'te ne kadar cadde varsa, o kadar da çalılık vardı: Bunların arasında aşklarınızı saklayabilir, gizli gizli birileriyle buluşabilir ya da ilişkiler sürdürebilirdiniz; özellikle daima kötü sürprizlerle karşılaşma riski olan kadınlar açısından bunun korkunç sonuçlar yaratabilmesine rağmen. Seine Nehri çok önemli bir yer tutuyor ve bugün artık bilmediğimiz olağanüstü bir hareketlilik yaratıyordu: Odun, buğday ve erzak ikmali su yoluyla yapılıyordu; tabii seyahatleri de unutmayalım: Memedeki çocuklar kıyıdan atlarla çekilen kayıklara bindirilip yollanır, eğer hayatta kalırlarsa aylar ya da yıllar sonra gene su yoluyla ailelerine geri dönerlerdi. Paris hemen hemen bir su kenti sayılırdı: Kıyılar boyunca yürünür, orada çalışılır, kaçakçılık işleri ve daha başka ufak tefek işler orada ayarlanırdı. Daha sabahın üçünden itibaren zahmetli çalışmalar, uzun yürüyüşlerle sürekli diken üstünde tutulan insan bedeninin çevresinde dönen bir dünyaydı bu. Aynı zamanda söz konusu toplumun tam anlamıyla karma olduğunu da akılda tutmak gerekir: Sonradan XIX. yüzyılın talep edeceğinin tersine, erkeklerle kadınlar ayrı değillerdi; birlikte çalışır ve gelişir, birtakım şanslar sunan ve tehlikeler barındıran, ama o dönemin emekçi kesiminin alışkanlıklarının bir parçası olan bir meyhanenin karma ortamında buluşurlardı.

— Kısacası, kimin eli kimin cebinde, belli olmayan bir toplum muydu bu?

— Bedenin ve jestlerin fazlasıyla var olduğu, "gözenekli" bir toplumdu: İnsanlar şarkı söyler, dans eder, içer, çalışır, sıkıntı çeker, sık sık fiziksel kazaya uğrar, hapse girerdi. Sürekli olarak işle, tehlikelerle ve şiddetle karşı karşıya kalan biri ise ölçülü olamaz, tıp kurallarının gerektirdiği gibi "ağır" hareket edemezdi. Bana sorarsanız, tıpkı zevklerde olduğu gibi acılarda da kabalaşmış, kışkırtılmış, diri bir vücuttu söz konusu olan. Ne var ki, bugünkü deyimle söylersek beden "kabak çiçeği gibi açıyordu", ama bu mutlaka cinsel ahlaksızlık anlamına gelmiyordu. Çiftlerin arasına genelde bir mesafe giriyordu, çünkü örneğin koca köyde kalıyor, karısı ise para kazanmak için Paris'e gelmiş oluyordu. Kalacak yer bulamadığından biriyle birlikte yaşamaya başlıyordu; evler o kadar derme çatmaydı ki, ister istemez yakışıksız bir yakınlık yaşanıyordu. Halk genellikle son derece coşkuluydu; ama meyhanelere gitse de, bir taraftan da hayatını belirgin bir acıyla yaşıyordu. Neredeyse sıkıntısız tek bir gün geçmiyor, bunun üzerine bir de kuralların ağırlığı ekleniyordu: Monarşinin otoritesi altındaki polisin görevi, artık halkın heyecanlarını günbegün denetlemekti.

— *Halk korkutuyor muydu?*

— Halk, monarşinin ve filozofların en başta gelen meşgalelerindendi, çünkü "halk varsa, her şey mümkündü"; ondan her şey beklenirdi; içgüdülerine fazlasıyla bağımlı ve histerik olduğu düşünülen kadınlardan da öyle – "dişi halk" deyimine de rastlıyoruz bazen. Halk korku saçıyor, ama monarşi de aynı zamanda törenler düzenleyerek, şenlik ateşleri yakarak onun coşkusunu körüklüyor, onu kendine bağlıyor, hatta takdirini kazanmaya çalışıyordu. Öte yandan polis de, halkı gözlemleyip ayaklanma heveslerini ya da tehlikeli gruplaşmaları engellesin diye işbaşına çağrılıyordu.

— *Sapkınları, zavallıları gözden ırak tutmaya çabalamıyorlar mıydı bir taraftan da?*

— Bu meselenin dönüm noktası, Michel Foucault'nun üzerinde dört dörtlük bir çalışma yaptığı, "büyük hapis" denilen şeyin hayata geçirildiği 1656 yılıdır: İş bulmak için o kentten bu kente dolaşıp duran aşırı kalabalık göçebe bir top-

luluk oluşturan yoksulları bir yerlere kapatmaya karar verdiler. Bu insanların cahil ve denetlenemez olduğu ileri sürülüyordu. Söz konusu yoksullar ve dilenciler, aslında asker kaçakları ya da köylerinde karınlarını doyuramayan ailelerdi. Ne var ki dilencilik ciddi bir başıbozukluk olarak kabul ediliyordu, son derece sağlam bir biçimde örgütlenmiş olan polis de bunu kollamak ve engellemek zorundaydı. Polis teşkilatı, yoksulları hastanelere ya da hapishanelere tıkıp varlıklarını silmek, onları görünmez hale getirmek için kurulmuştu; bu sayede görüntü kurtarılmış olacaktı: Yani yapılan şey, onların düzeni bozmalarını engellemekten çok, varlıklarını inkâr etmekti. Böylece Bicêtre ya da La Salpêtrière gibi büyük hastaneler inşa edildi. Hastaların yanında deliler, sapkınların yanında yoksullar da buralara kapatıldı, ve niyet hep aynıydı: Bu adamları göremiyorsak, demek ki bir bakıma var olmadıklarını varsayabilirdik. Toplumun kıyısında olan kim varsa, hepsi bir araya toparlanıp göz önünden uzaklaştırıldı. Bu hapsetme işi monarşiye pahalıya patladı: Salpêtrière Hastanesi'nde 3.000 kadın vardı, Bicêtre'de ise 4.500 erkek; yılda 20.000 çocuk da sokağa bırakılıyordu. Aslında amaç, işi akılcı bir şekilde organize ederek bu oynak topluluğu toplumsal açıdan kontrol altında tutmaktı: Polis müfettişleri ve hükümetler için bir vazgeçilmez olan "büyük hapis"in bütün anlamı da budur işte. Gene de bu girişim pek etkili olmadı, çünkü birtakım yakışıksız yakınlaşmaları ve "yeraltı" ilişkilerini barındıran bu "hapis" dünyası, firara zemin hazırlıyordu: Hapse atılan insan kadar, oradan kaçan vardı.

— *Sonuç olarak, başkalarının mutluluğunu korumak için bazı insanları hapsetmek gerekiyordu.*

— Bu kollama ve denetleme girişiminin ardında kuşkusuz toplumsal mutlulukla ilgili bir düşünce var, çünkü gözünün önünde dilenciler olmazsa, halk kendini mutlu sayar, kralın onun "rahatını" düşündüğüne inanır. Ama gene de her zaman böyle olmadı: Paris'te hemen her dilenci tutuklandığında bir isyan ya da başkaldırı yaşandı. Herkes bir gün içinde işini kaybedebileceğini, hastalanabileceğini ya da yaralanabileceği-

ni, dolayısıyla dilenciliğe kadar düşebileceğini biliyordu. Dolayısıyla tutuklamalara kafa tutmak, günün birinde sizin başınıza gelebileceklerin önüne geçmeye çalışmak demekti.

— *Polisi maşa olarak kullanan monarşi, toplum dışında kalanların hapsedilmesinin hayırlı bir iş olduğunu düşünüyor muydu peki?*

— O çağda, birilerinin bir yerlere kapatıldığını düşünen yoktu; daha ziyade, yoksul insanın bu sayede bütün kötülüklerden uzak kalacağı, bir bakıma koruma altında olacağı kanısındaydılar. Ne var ki gerçekte böylelerini bekleyen ölümdü: Hastaneler aslında bir korku girdabı, ölümün iniydi – bunca felaket karşısında sık sık öfkeye kapılan vakanüvisler ve tarihsel anı yazarları bunu hararetle ifade ederler.

— *Yani, mutsuzluk imgesi hakkında konuşmaktan kaçış yoktu...*

— Mutsuzluğun izlerini ve derin etkisini anmaksızın mutluluktan bahsedilemez. Aslında, en azından en yoksul tabakaları bekleyen kader genellikle buydu. Mutsuzluk öncelikle matemdir, bir çocuğun, bir kardeşin ya da ebeveynin kaybedilmesidir. Dul kalmak, art arda gelen yaslar, hastalık, açlık, yokluk gündelik hayatın mutsuzluk payını oluşturur; ama bana kalırsa bu noktada herhangi bir şekilde bir sefalet edebiyatı yapıldığına inanmamız gerekmiyor. Bu yüzyıl hakkında edinilmiş düşüncelerin aksine, ölüm hâlâ bir skandaldı: Sekiz çocuğunuzdan altısını kaybettiyseniz bile, her seferinde mutluluk yeni baştan iflas etmiş demekti. Ölüme hiçbir zaman alışamadı insanlar ve çocuk ölümlerinin sayısının yüksek olmasına rağmen annelerde bir bağlılık vardı: Çocuklarını terk eden kadınların bebeklerin başlıklarının ya da kundaklarının içine bıraktıkları notlar bunun kanıtıdır: "Yemin ederim, vaftiz edilmiştir", "Filan saatte başının okşanmasından çok hoşlanır" gibi. Hatta bazen yaptığından pişman olan ya da maddi durumunu biraz düzelten kadınların, hastaneye geri dönüp çocuklarını tanımaya çalıştıkları da olurdu.

ZEVKLERİN DENETLENMESİ

— Ancien Régime devrinde bu şekilde halkın mutluluğunu ya da zevklerini denetlemeye yönelik bir politika mı izleniyordu yani?

— Böyle söyleyebileceğimizi düşünmüyorum, çünkü monarşinin çok başka amaçları vardı, en azından birtakım toprakları fethetmek gibi. Ama gene de polis örgütü kesinlikle akıl almaz bir şeydi: Memurlar her şeyi not ediyor, gözlemliyor ve arşivliyor, böylece sürekli ve etkili bir denetim kurmaya çalışıyorlardı. Bu çaba bir niyetin ifadesiydi, Michel Foucault'nun deyimiyle bedenleri uysallaştırma niyetinin. Ne var ki hemen her zaman sonuç başarısızlık oldu. Kralın ve polis müdürünün en büyük saplantısı, uyrukların mutluluğu için "toplumun huzurunu" sağlamak gerektiğiydi; bunun için de yoksullar pek ortalıkta gözükmemeli, "sakin" ve düzenli olmalıydılar. Polis raporlarında, özellikle de içlerinden en önemlisi olan Delamare Polis Raporu'nda ifade edilen mutluluk düşüncesi budur işte: Halk, kamu düzenini bozmayacak bir mutluluğa kavuşmalıdır; ulusun bağrında mutlu mesut yaşaması, ondan ortalıkta görünmemesini ya da en azından mümkün olduğu kadar az görünmesini istemek anlamına gelir. Seçkinlerin kafasında, insanlar arasındaki eşitsizlik kolayca aklanıyordu: Toplumsal denge için, cemaatin mutluluğu için bu gerekliydi. Nitekim Voltaire *Felsefe Sözlüğü*'nde, "Eşitlik" maddesinde şöyle yazar: "İnsan türü şu haliyle, ancak ve ancak hiçbir şeye sahip olmayan fazla sayıda yararlı insanın varlığı sayesinde ayakta kalabilir."

— Peki bir aristokrat için bunun tam tersine, her şeyin mubah olduğu, kontrol edilemez bir mutluluk var mıydı?

— Hayır, çünkü sefahat bir suç olarak kabul ediliyordu: Polis dışarıdan gelme derebeylerine ya da aristokratlara özgü, büyük sefahat dediği şeyin peşindeydi, tıpkı eşcinselliğin (en son 1746 yılında bir eşcinsel ölüm cezasına çarptırıldı), yoldan çıkmış papazların, şeytana uymuş din adamlarının, fuhuş mekânlarının peşinde olduğu gibi. Kral, aristokratların yöne-

timde fazla yere sahip olmamasına dikkat ederdi; ayrıca devamlı denetim altında tutulurlardı.

— *Kral olmak, yüce mutluluğa kavuşmak anlamına mı geliyordu?*

— Kral, yüce mutluluğun tadını çıkarmaktan çok, Tanrı'nın adına mutluluk vermek zorunda olan kişiydi. Mutluluğu huzur şeklinde dağıtmak, onun görevlerinden biriydi. Bütün kral fermanları şu kelimelerle başlardı: "Kral, daima mutluluklarını istemiş olduğu uyruklarına sesleniyor..." Kral uyruklarının mutlu olmasını sağlarsa, onlar da karşılığında ona sadakat ve sevgi borçlu olurlardı: Bu duygu, tıpkı Tanrı'nın iyilik ve selamet bahşettiği biçimde insanlara barış ve dinginlik sağlayan bu krala bağlılıkta bulunabilirdi ancak. Gene de kral kendisinin de mutluluğa hakkı olduğunu iddia edebilirdi. Hükümdar güçlü, iktidarlı olmalıydı, dolayısıyla metreslerinin olmasında ne akıl sınırlarını aşan, ne de utanç verici bir durum vardı. Ama birtakım yasalara da saygı gösterilmesi şarttı; nitekim XV. Louis Flandre ülkesine savaşa giderken, resmen yapması gerektiği gibi yanına kraliçeyi almak yerine, metresi Châteauroux düşesiyle yola çıkmak gibi bir gaf yaptı. Seks ile savaş yan yana düşünülemezdi, ve eğer kral savaşı kazanmak istiyorsa, yanında bulunması gereken kişi meşru karısı olan kraliçeydi, metresi değil. Hükümdar büyük olaylar karşısında bir erdemlilik örneği sergilemeliydi. Zaten her fırsatta kendini gösteren, sürekli göz önünde olan bir insandı: Eşinin loğusalıktan çıkma ayininde (genç loğusa bir süre dinlendikten sonra sosyal ve kamusal hayatına geri dönerken), veliaht prensin düğününde vb. Uyrukların kralın mutluluğunu dert ettiği yoktu, oysa kral bütün illerde var olan memurları, ordusu, polisiyle çöpleri toplatarak, erzak sağlayarak, gelirleri, vergileri kontrol ederek, zenginlikleri bölüştürerek, coğrafi ve demografik açıdan onların mutluluğunu yönetirdi. Bu noktada, topluca halkla kurulmuş bir ilişki söz konusudur.

SAHNE 2

MATERYALİZMİN DOĞUŞU

XVIII. yüzyıl, hayatın bütün tuhaflıklarına ve renklerine meraklı bir bakışla canlanmıştı: Mutluluk hem keşifte, hem de eğlencedeydi. Çikolata içerken de mutluyduk, kralın düğününe giderken de.

MUCİZENİN ZEVKİ

— XVIII. yüzyılda Paris gibi bir şehrin zevkler tablosunu çizmek istesek, nelerden bahsetmemiz gerekirdi?

— Öncelikle şenliklerden duyulan, kolektif bir zevkten bahsedebiliriz – ister büyük Versailles şenliği olsun, isterse Pont-Marie'de ya da Pont-Neuf'te yapılan en mütevazı halk şenliği. Tatil günlerinin de sayısı kabarıktı. Ama bunun yanında bir de müzikten, şenlik ateşlerinden, ayıcılardan, balonlardan, sihirli çarklarıyla Seine üzerinde süzülen gemilerden alınan haz vardı. Genel olarak mutluluk, nefsin doyurulmasıyla ve keşfetmenin zevkiyle bağlantılıydı. Bu eğlence anlarında aristokratlar halkın arasına karışır, aynı merakın kıpırtısını onlar da duyarlardı. XVIII. yüzyıl, her şeyin hem şehirde, hem de kırlarda bir gösteri olduğu yüzyıldı. Paris, insanların ne yapıp edip gitmek ve para kazanmak istediği bir serap şehriydi, ama aynı zamanda mutsuzluk veren, ezici bir yerdi de: İnsanları kendine çektiği kadar iterdi; toplumdaki

bütün sınıflara, son derece güçlü ve karmaşık duygular verirdi. Soylu sınıf, kendi payına en çok kırsal kesimde yaşar ve kolayca seyahat edebilirdi. Aydınların da aynı şekilde yabancı ülkelerle, özellikle Rusya'yla kalıcı ve canlı ilişkileri vardı. Öte yandan XVIII. yüzyılın insanları cennet gibi yerlerin hayalini kurmuyorlardı: Onlara göre mutluluğun temel biçimleri karşılıklı ilişkilerle, sohbet ve temaşayla şekilleniyordu. Halk bilgiye susamış durumdaydı; "çılgınca" ya da farklı, hatta korkunç olan ve dışarıdan gelen ne varsa onu şaşırtıyordu: Kızılderililer, iki kafalı çift, Seine'i yürüyerek geçmeye çalışan esnek sabolu adam vb. Yani Tuileries'ye gidip havadisler alarak, yabancı ülkelerdeki hayatı araştırarak kavramakta, görmekte, bilmekte, bilgi edinmekte mutluluk vardı. Mutluluk, yeni olanın öğrenilmesindeydi, çünkü bilgi bir güçtü – haberdar olma ve düşünme gücü.

— *Oysa XVIII. yüzyılı, akıl çağı olarak düşünmüşüzdür hep...*

— Ama aynı zamanda manyetizmayla tedavinin, "paranormal" deneyimlerin de çağıdır. Olağandışı olana doğru yapılan bu yolculukların temelinde de gene merak ve karşılıklı ilişkiden alınan zevk yatıyordu. Mucizelere yönelik bir ilgi, inanılmaz olana inanmak için gerçek bir istek vardı.

Halkın tuhaflığın cazibesine kapılması, Hıristiyanlıktan uzaklaşmasının bir işareti değildi. Hıristiyanlıktan uzaklaşma, iktidarın kutsallıktan arındırılması, kralın Tanrısal bir hakka sahip olduğu düşüncesinin gözden geçirilmesi gibi temel bir konuyu ifade eder.

PANAYIRLAR VE ÇİKOLATA

— *Bu yüzyılı gözümüzün önünde canlandırabilmek için, mutluluğu neyin yarattığını hayal edebilir miyiz?*

— Büyük azizlerin yortularına denk gelen tatil günlerinin sayısının kabarık olması, eğlenceyi gündelik hayata soktu: Aziz Martinus yortusu, yoksulun, hayırseverliğin, cömertliğin

ve sadakanın onuruna şarabın seller gibi aktığı bir gündü; Aziz Hubert yortusu da gene neşeli bir gündü, tıpkı Paris'in ve afetlerin sahibesi Azize Geneviève'in yortusu gibi (fazla ya da az yağmur yağarsa Azize Geneviève'e dua edilir, kemiklerinin saklandığı sandık Paris'in bir ucundan ötekine, şatafatlı tören alaylarıyla dolaştırılırdı). Resmi ve dini bayramlarda, daima halkın katıldığı büyük şenlikler olurdu. Bir de Kutsal Pazartesi vardı – günümüzde hâlâ bazı mağazaların pazartesi kapalı olmasının nedeni de budur işte: O gün, şarap duhuliye sınırının, yani Paris'i çevreleyen ve bir vergi ödeyerek girilen duvarların ötesinde daha ucuzdu; insanlar kenar mahallelerden çıkıp hayatı, çalışmamanın, içip dans etmenin verdiği mutluluğu kutlarlardı.

— *Şehirde bir "panayır" havası esiyormuş...*

— Hayır, daha ciddi birtakım törenler söz konusuydu. Ruggieri ailesinin İtalya'dan Fransa'ya ithal ettiği ve bütün halkı gerçekten büyüleyen havai fişekleri de ayrıca anmak gerek. Son olarak da masraflarını krallığın karşıladığı zoraki bayramlar vardı: Bunlar bir zaferi, bir prensin evlenmesini ya da bir kraliçenin loğusalığının bitmesini kutlama bahanesiyle, gösteriş olsun diye yapılan, iktidarı kutlayan törenlerdi. Kamusal merasimler, iktidarın gövde gösterileri bugünküyle karşılaştırılamayacak kadar çoktu. Örneğin 1770'te veliaht prensin düğünü korkunç bir kalabalığın toplanmasına, hatta pek çok can kaybına neden oldu: İnsanlar, bugünkü Belediye Meydanı'nın yerindeki Grève Meydanı'na doğru itişe kakışa ilerliyorlardı; gösterişli arabalarla dolaşan aristokratlar yaya halkı sıkıştırıyorlardı; sonuç olarak üç yüz insan beyin kanamasından öldü. O yüzyılda coşku çok yoğundu. Su oyunlarına da bayılırdı herkes, ama en revaçta olan, çikolata denen o "zehir", o "ilaç"tı. Son derece pahalı bir baharattı bu; ve imkânı olup da çikolata içenler sarhoş olurdu. Bu içeceğin keşfinin özel bir öyküsü yoktur – büyük olayların ötesine geçip gündelik hayata can vermek tarihçinin görevleri arasındadır: Tıpkı kahve gibi çikolata denilen baharatın da tadına sadece zenginler bakabilirdi, çünkü pahalıydı; yasak hazları, o güne

dek hayal edilmemiş bir zevki ve sıcaklığı tetikleyen, bilinmeyen bir maddeydi bu.

— *Yani mutluluk sadece sokakta mıydı? Kişinin özel alanında "özel" mutluluk diye bir şey yok muydu?*

— O çağda özel alan diye bir şey yoktu. XIX. yüzyılın keşfedeceği şekliyle mahremiyetten bahsedilemezdi henüz, dolayısıyla mutluluk kesinlikle evde değil sokakta, salonlarda ve bazen de saraydaydı. Özel alan diye bir şey düşünülmüyordu bile: Halkın yaşadığı evler hep birbirinin içine bakarken, soylularınkiler en uygun katlarda yer alıyordu; ama soylular, öbür katlarda oturan zanaatkâr ve işçilerle sürekli temas halindeydiler. Bu iğretilikten mecburen yakışıksız bir yakınlık doğuyordu: Zanaatkâr atölyesinde yaşıyor, "kalfası" da çalışma masasının altında uyuyordu. Chardin'in çizdiği türden gündelik sahneler, aslında çocukların, ana babaların ve... komşuların iç içe geçtiği kamusal hayatın görünümleridir. Mutluluk "kişiye ait bir evde" değildi. Mutluluk ya da mutsuzluk veren, sokaktı, komşulardı, mahalleydi. Öte yandan emek ve maaş, ama bunun yanında iyi bir ün de mutlu olmanın, saygı görmenin bir yoluydu.

— *Sokakta temaşa olunan felaketler neler peki?*

— Örneğin, ortalık yerde yapılan idamlar geliyor aklıma. Halk seyretmek için yığılsa bile idamları sokağın bayramları ve mutlulukları arasında saymak gerektiğinden emin değilim. Kayıtlarda infaz sırasında meydana gelen, kalabalığın kurbanı savunduğu pek çok ayaklanmadan bahsedilir. Özellikle efendilerinin evinde hırsızlık yapmaktan hüküm giymiş hizmetkârların idamında olurdu bu. Ya da kalabalık, infazı "ıskalarsa" öfkesini cellattan çıkarırdı. İdamlara kaygıyla gelenler vardı, ama genellikle ölmek denen bu büyük oyuna tanıklık ederdi herkes. Bu bir ölüm gösterisiydi ve birtakım soru işaretleri uyandırırdı: Ölmek ne demek? Ruh bedeni tek eder mi, ileride onu görme şansımız olacak mı? Bir tür gizemdi tanık olunan. Öte yandan Aydınlanma Çağı'nın insanları, pek düşkün oldukları tiyatroyu da bazen bir sefahat, bir fuhuş mekânına çevirirlerdi. Dolayısıyla polis de orayı çok sıkı

kontrol altında tutardı. Tiyatro bozguncu bir rol oynayabilir, halk da orada içindeki şiddeti açığa vururdu: Bağırır, güler, oyuncuları hırpalar, coşkuyla kesintisiz olarak tepkisini ortaya koyardı.

KENDİNİ BEĞENDİRME SANATI

— *Aşk da bu yüzyılın en önemli saplantılarından biri, öyle değil mi?*

— Âşık olmak öğrenilen ve hep daha fazla titizlik, incelik gerektiren bir mutluluktu; baştan çıkarma ise, mutlu olmak için en revaçtaki yöntemdi: Mektuplar, hediyeler –halk tabakaları arasında bile–, küçük notlar, kurdeleler alınıp verilirdi. "Sinirlenmek", isyan etmek, şakalaşmak keyif verirdi. Beğenilmek, gülmek, ötekinin yüzüne bakmak ve birbirimizi el üstünde tutmak bugün de hâlâ bir zevktir.

— *Kadınlar bu baştan çıkarma işlerinde ayrıcalıklı bir yere sahip miydi?*

— Halktan kadınlar çok şiddet görürlerdi; hiçbir özgürlükleri, hiçbir medeni hakları yoktu. Erkeğin kulu kölesi gibiydiler ve genellikle son derece kötü davranışlara maruz kalırlardı. Ne var ki bana kalırsa, XVIII. yüzyıl kadını belki de XIX. yüzyıl kadınından daha "mutlu"ydu: En azından yalnız başına meyhaneye gidip şarap içme, çalışma, gezinme vb. hakkına sahipti. Soylu kadınlar ise salon kurar, böylece bir tür entelektüel toplumsallaşma biçimi yaratmış olurlardı. Akıllarını, ironi duygularını sergilerlerdi. XIX. yüzyıl kadını ise daha fazla engellenecek, daha fazla baskı görecek, daha fazla boyun eğmeye zorlanacaktı.

Şunu da ekleyelim ki, kendini beğendirme ve sohbet sanatı, gerçek birer mutluluk tekniğiydi: XVIII. yüzyılda cemiyet hayatı olağanüstü coşkuluydu. Tartışma ve polemik mekânı olan salonlarda esas olan sohbet etmek, zekânın gücüyle karşı tarafı baştan çıkarmaktı. Gazeteci, aydın, politikacı ya da idareci olamayan kadınlar, çok iyi isim yapmış, çok tu-

tulan bilim ve edebiyat salonları kurmayı başardılar. Soylu ve entelektüel kadınlar –örneğin Madam d'Epinay– böylece büyük bir nüfuza sahip oldular. Salonlarda her konuda tartışılır, her şey hakkında polemik yapılır, böylece karşı tarafı yumuşaklık ve şevkle "yönlendirmeye" dayalı, en etkili baştan çıkarma yöntemi uygulanmış olurdu. Ayartılan akıldı ve kadın burada "gülünç kibar" değil, tartışmayı canlandıran kişi rolündeydi. XVII. yüzyılda XIV. Louis ile Madam de Maintenon'un sert yönetimi sırasında baskı altına alınmış olan üst tabakanın cemiyet hayatında, artık paylaşmanın, sohbetin, keşfetmenin sıcaklığına, keyfine ihtiyaç vardı. Bir kez daha karşılıklı ilişkiyle doğan ve onun içinde var olan bir mutluluk söz konusuydu.

— *Yani XVIII. yüzyıl kadını belli bir ahlak anlayışının boyunduruğu altında değil miydi?*

— XVIII. yüzyılda kadın doğal olarak kamusal hayatın içinde yer alıyordu. Kendi görüşünü ortaya koyma, isyanlarda taraf olma gücüne sahipti: Hatta bütün kavgalarda başı çekiyordu, çünkü, erkeğe göre daha az ceza gördüğünden, gururla polisin karşısına dikiliyordu. Devrim sırasında o kadar "can sıktı" ki, sonunda Meclis'ten uzaklaştırılmalarına kadar vardı iş – bu da kamusal hayatta son derece etkin olan XVIII. yüzyıl kadınlarına yönelik gerçek bir hakarettir.

— *XVIII. yüzyıl aynı zamanda ekonomi üzerinde şekillenen, liberal, materyalist düşüncenin doğuşuna da tanıklık etmişti...*

— XVIII. yüzyılın fizyokratları ekonomi hakkında çok kafa yoruyorlardı; öte yandan hemen uygulamaya sokulmasa bile gerçekten de liberal düşüncenin doğduğunu görüyoruz. Zanaatkârlar ve loncalar âlemi her şeye rağmen belli bir özgürlüğe sahipti ve onlara göre memnuniyetin yolu paradan geçiyordu. Bu mesele, birbirinin tersi iki akımı karşı karşıya getirdi. Özellikle Diderot ile Voltaire lüksü savundular, ama amacının zevk olması koşuluyla; mülkiyetin değil, belli bir keyfe ulaşmanın bir aracı olarak paranın aklanmasıydı bu. Doğru olan biriktirmek, yığmak değil, harcamaktı. Parayı bir

kenara koymak kınanması gereken bir davranıştı ve cimrilikle ya da aylaklıkla bir tutulabilirdi. Öte yandan, Rousseau gibi birtakım filozoflar kanaatkârlığı, "ölçülü olmayı" savunuyorlardı: Para ve zenginlik huzuru bozar, bireyin çürümesine neden olurdu; zenginler mutsuzluğa mahkûmdular; para her ne olursa olsun bir mutluluk aracı olamazdı. Çelişkili bir biçimde, kendi kendine mutlu olup olmadığını soracak, bunun için kaygılanacak durumu bile olmadığından insanların en mutlusu, yoksul olandı. Rousseau'ya göre yoksulların mutluluğu bileklerindeki güçte ve harcadıkları emekteydi.

— Emek kavramı da zaten bu çağda doğup, temel bir değer özelliği kazanmıyor mu?

— Öyle. XVIII. yüzyılın temel düşüncesidir söz konusu olan; buna göre aylaklık iradeyi körelten, insanı "gevşeten", "kadınlaştıran", yani zayıf düşüren şeydi. XVIII. yüzyıl sona ermeden önce, fizyokratlar ulusal bir birlik gerektiğini savunmaya başlamışlardı; emekçilerin, malların ve zenginliklerin sürekli dolaşımı sadece böyle sağlanabilirdi. Fransa'da aslında hâlâ çok çeşitli âdetler vardı; yasalar ve hukuk her yerde aynı değildi: Bir birliğin olmayışı, vergi ve harçlarda ifadesini bulan çok çeşitli uygulamalar, malların dolaşımına köstek oluyordu. Normandiya olsun, Franche-Comté vb. olsun, her bölge ayrı bir yargı ve ekonomi sistemine sahipti, bu da ulusun refaha kavuşmasını engelliyordu. Bu bölünmüşlüğü aşmayı isteyen fizyokratlar okulu, hatırı sayılır bir ilerleme kaydederek XIX. yüzyılı hazırladı. Bu erkenci "ekonomistler", aynı zamanda ticaretin sınırları aşan bir barış ve kardeşçe bir uyum yaratacağını da savundular: İnsanlığa yarar sağlayacak bir ilerlemeye şiddetli bir özlem vardı, Aydınlanma Çağı insanlarının, geçmişleri tarafından bazen geriye çekilmelerine rağmen; Voltaire, aynı sayfanın içinde hem Calas ailesinin ya da dine küfrettiği için idam edilen La Barre şövalyesinin kurbanı olduğu adaletsizliği ve hoşgörüsüzlüğü kınayıp, hem de halkı bir hayvanla kıyaslayabiliyordu. Diderot'nun yönettiği *Ansiklopedi* de bu türden çelişkilerle doludur.

— XVIII. yüzyılda, sadece devrimcilerin değil, bütün insanların daha fazla zevke özlem duyduklarını ve tüketerek rahatlamaya çalıştıklarını söyleyebilir miyiz?

— Halkın büyük bir çoğunluğunun en büyük derdi hayatta kalmaktı ve ekonomik, toplumsal ve politik açıdan alabildiğine bağımlıydı. Bu insanlar çok basit bir nedenle tüketimden kendilerine bir mutluluk payı çıkaramazlardı, o da tüketememeleriydi. Doğruyu söylemek gerekirse, fiziksel olarak yıpranmış, sakatlanmış, pestili çıkmış bir toplumu gözümüzün önüne getirmeliyiz, ayrıca her yıl yirmi bin çocuğun sokağa bırakıldığını, ayrıca dilenciliğin çok yaygın olduğunu (nüfusun üçte birinden fazlası dileniyordu) hesaba katmalıyız. Dolayısıyla, mutluluk hayatta kalmakla eşanlamlıydı. Ama bu döneme ait belgeleri okuduğumuzda bir taraftan da halk tabakalarının var olmaya, bir "şekle", bir yüze, özel, özgür bir varoluşa sahip olmaya can attığını hissederiz. Ve öyle ya da böyle, bu kişiler Paris nüfusunun onda dokuzunu temsil ediyordu. Bunun yanı sıra, komşularla kaynaşmak, mahalle hayatına doğrudan dahil olmak için son derece büyük bir istek olduğunu da söylemeliyiz.

SAHNE 3

AVRUPA'DA YENİ BİR DÜŞÜNCE

İnsanlar eşit ve özgür doğarlar. Ya mutluluk? Fransız Devrimi daha adil, dolayısıyla ister yoksul olsun ister soylu, herkese mutluluktan pay sunmaya daha elverişli bir toplum kurma niyetindeydi.

VAR OLMA HAKKI

— Saint-Just, "Mutluluk, Avrupa'da yeni bir düşüncedir," der...

— Devrimcilerin savunduğu görüştür bu. Saint-Just mutluluğu gerçek bir dünyada kurmak, adalet ve erdemin el ele verdiği eşitlikçi ilkelerin içinde somutlaştırmak istiyordu. Devrimci zihniyete göre bir kralın boyunduruğunda olmamak bile mutluluğa doğru atılmış bir adımdı ve artık her şeye hâkim olan halk, o andan sonra kendi kendinin boyunduruğu altına girerdi; bu ise, mutsuzluk ya da adaletsizlik olasılıklarını epey azaltırdı. "Mutluluk yeni bir düşünce," der Saint-Just; çünkü eskiden, Ancien Régime zamanında toplumsal ya da ekonomik açıdan edinilen bütün mevkilerin kralın paşa gönlüne ya da geleneklerden ileri gelen yasalara ve derebeylerinin isteklerine göre değişebileceğini biliyordu. Kralı devirmiş olmak, erkekler ve kadınlarının gözünde gündelik hayata yayılabilecek bir mutluluk olasılığı hayalini doğuruyordu.

— Fransız Devrimi'ne önderlik eden düşüncenin, mutluluğu yeryüzünde kurmak olduğunu söyleyebilir miyiz?

— XVIII. yüzyılda nüfusun büyük çoğunluğu için mutluluğun yolu eşitlikten ve hükümdarın karşısında iradesiz bir varlık olarak değil, kraldan bağımsız, gerçek bir birey olarak var olmaktan geçiyordu. İnsanların 1750'den itibaren ortadan kaldırmaya çalıştıkları da bu bağımlılıktır işte. Yoksulu da, zanaatkârı da kendi görüşlerini ifade edebilmeyi ve hüküm verebilmeyi istiyordu: Dolayısıyla mutluluk her şeyden önce bu var olma, düşünme –hatta krala ve yasalara karşı düşünme; ki eskiden küfür ve saygısızlık olarak görülürdü bu– arzusunda yatıyordu.

— İnsanları Bastille'i basmaya iten de gene bu arzu mu oldu?

— Bu onları en azından giderek kraldan uzaklaştıracak, onunla aralarına bir mesafe koyacak bir arzuydu. XVIII. yüzyılın tarihinde baştan sona entelektüel bir mutluluk arayışı vardır; bu da okumaların, astronomik ya da bilimsel keşiflerin olduğu kadar, felsefi ve politik tahlillerin de peşinde koşmak demekti. Öte yandan halk kendi payına düşünme, özgürce düşünme olanağına kavuşmak için savaşmak zorundaydı. Dolayısıyla mutluluk, belli bir özgürlük ve eşitlik düşüncesiydi; ama kardeşlik henüz gündemde değildi: İnsanlar özgür ve haklar konusunda eşit doğarlardı, ama henüz kesinkes kardeş ilan edilmemişlerdi. Mutluluk bir mücadeleden geçiyordu, soylulara karşı değil, polise ve monarşiye karşı verilen bir mücadeleden. Ama ayaklanmalar ve kıtlık zamanları dışında taraflar hiç açıkça, göğüs göğüse çarpışmadılar. Her ne olursa olsun, Aydınlanma Çağı'nın insanları hesaplarını polisle göreceklerdi.

— Talepleri onları Kilise'den çok polisle mi karşı karşıya getiriyordu?

— Öyle; günümüzde herkes Devrim'in birtakım dinsel kökenleri olduğunu düşünse de. 1750 yılında Kilise, monarşiye bağlı Roma taraftarlarıyla yoksul halk tabakalarına daha yakın olan Jansenist papazlar –oysa Jansenizm ilk başta daha

çok aristokratlara özgüydü– arasında bölünmüştü. Jansenistlerin en güçlü oldukları yerler, Val-de-Grâce yakınlarındaki Saint-Jacques-du-Haut-Pas; ya da Maubert-Mutualité, Saint-Germain-l'Auxerrois gibi Paris'in en yoksul ruhani bölgeleriydi. Zaman içinde Jansenizm monarşiye ve krallığa kafa tutarak halka hizmet etmeye başladı: Bu rahiplerin yaptıkları dinsel işlemler, özellikle ölmek üzere olanları kutsal yağla meshetmeleri, Roma tarafından geçersiz ilan edildi. Ama bu karar bir skandala neden oldu; hatta bu olayı Devrim'e yol açan nedenlerden biri olarak görecek kadar ileri giden tarihçiler vardır. Ölümden önceki son kutsamaları reddetmek, bir ruhu huzurdan, rahatlıktan, selametten mahrum bırakmak demekti. Dinsel kisveye bürünmüş bu olay, halkın monarşiden kopmasına yol açtı: Kral, diyordu insanlar, ruhlar üzerinde hiçbir güce sahip değildir ve onların kurtulup kurtulmayacağına karar veremez. Ve bu, halk tabakalarının mutluluğu yepyeni bir açıdan kavraması demekti: İnsanlar selamete ermek için, tepeden inme herhangi bir emrin dayatması olmaksızın, kendileri çabalayacaklardı. Bireyler, kralın buyruklarına ters düşse de, kendi bildikleri gibi düşünebilme hakkına kavuşmaya büyük özlem duyuyorlardı; oysa kral Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi, Mesih'in vekiliydi. Bu mutluluk arayışı bir "kamuoyu" alanının, yani kişinin kendiliğinden düşünme hakkı ve yeteneğinin, hayatını özgürce yönlendirebilmesinin sınırlarını şekillendirdi – kralın insanların umutlarına, zihinlerine, mutluluklarına karışmayacağı bir alanın. Hükümdar ekmek ve iş sağlardı hiç kuşkusuz, ama bilinçleri yönetmemeliydi.

— *Var olma ve düşünme hakkına duyulan bu özlem, kaçınılmaz olarak Devrim'i getirmeli miydi?*

— Bazı tarihçilerin desteklediği birtakım tezlerin tersine, Devrim kesinlikle önceden kestirilebilir değildi: Hatta 13 Temmuz'da bile, 14'ünde Bastille'in alınacağını kimse bilemezdi. Nasıl şekillendiğini düşünecek olursak, Devrim beklenmeyen bir şeydi, ama onu hızlandıran tabii ki Varennes'e kaçış oldu. Aslında XVI. Louis'nin Varennes'e gitmesiyle koca bir halkın mutluluğu firar etmiş, baba çocuklarını terk et-

mişti; adalet de yerine getirilmez, saygı görmez olmuştu, çünkü kral artık yoktu. Eğer hükümdar, tıpkı Tanrı gibi halkının güvenliğini olduğu kadar mutluluğunu da sağlamak zorunda olan kişiyse, bu hareketiyle işte bu mutluluğu hiçe saymıştı. Devrimci hareketler için başka açıklamalar da bulunabilir; ama Varennes bir ulusun yaşadığı travmayı temsil ediyor. Yabancı bir ülkeye giden bir kral, görevinden, işlevinden kaçan, kendi kendisiyle, erdemiyle, onuruyla, Tanrı'nın hemen ardından gelen yeriyle çelişkiye düşen bir kraldır. O andan itibaren, hükümdarı mahkemeye çıkarmak gerektiği düşüncesi kafalarda yer etti. Varennes'deki tutuklama sahnesi son derece anlamlıdır: Kralı, paraların üstündeki portresinden tanırlar. Ne var ki para aynı zamanda verginin ve gücün, yani sevilmese bile bir baba, Tanrı'nın yeryüzündeki bir temsilcisi gibi olan krala bağlılığın simgesidir. Devrimcilerin söylemleri, halk için, monarşiden ve kraldan bağımsız, ama kardeşlik ve adaletin kahramanca erdemlerine uygun, ortak mülkiyete ve zenginliklerin paylaşılmasına saygılı bir mutluluğun kurulması için duyulan isteğin izini taşıyacaktı. Böylesi bir mutluluk, ister istemez ayrıcalıkların kaldırılmasını, usulsüz ve keyfi bulunan derebeylik haklarının reddedilmesini getirecekti.

— *Devrim, mutluluğun 1. yılını ifade ediyordu...*

— Evet, ama bunun istenen, hatta hayali kurulan, idealize edilen bir mutluluk olduğunun altını çizmek koşuluyla. Tarihte, herkesin böyle tek yürek olup bütün bir toplumun mutluluğunu kurmayı istediği başka bir an tanımıyorum; her ne kadar Devrim döneminde sapmalar, hatalar, adaletsizlikler ve Terör zamanları da olduysa da. Bütün oranları koruyarak, XX. yüzyıldaki Résistance'tan başka, aynı ikna gücüne sahip olmuş, tarihe bu kadar nüfuz edebilmiş bir dönem daha görmüyorum. Devrimciler Tarih yazdıklarının ve yarattıklarının, eşitlik ile özgürlüğü hayata geçirdiklerinin, derebeylik toplumuna ve krallığın keyfiliğine son verdiklerinin gayet bilincindeydiler. Derebeylerinin adaleti gerçek hayata adaletsizlik, bir avuç haksızlık olarak yansımıştı ve devrimcilerin ifade ettiği mutluluk ideali vatandaşlar arasında eşitliği kurmak, halkın

iyiliği için çalışmak, Saint-Just ve Robespierre'in salık verdiği Erdem'in gereklerine uygun davranmak için ayrıcalıkların yok edilmesini getiriyordu ister istemez. Devrimcilerin kafasında yüce bir erdem anlayışı vardı; sefahatin ve başıbozukluğun temsilcisi olarak gördükleri aristokrasiyi mahkûm etmelerinin sebeplerinden biri de budur. Şehvetin ve kötülüğün simgesi haline gelen Marie-Antoinette'e yönelik yergileri bu açıdan bakınca daha iyi anlayabiliriz. Devrimcilerin mutluluğu, erdemsiz ya da ahlaksız olamazdı: Bu bakımdan Robespierre ile Saint-Just, birer ahlakçıdır.

MUTLULUĞUN DİKTATÖRLÜĞÜ

— *Erdemden ayrı tutulamayan bu mutluluk anlayışının ucu Terör'e varmamış mıydı?*

— Tarih biliminde Devrim olayı hakkında iki yorum vardır: Ya Devrim'in daha 14 Temmuz 1789'da içinde Terör tohumunu barındırdığını savunmalıyız ya da sadece Devrim'in ardından Terör döneminin geldiğini – ki bu başka bir şeydir. Aslında devrimciler Ancien Régime toplumu tarafından şekillendirilmiş insanlardı; bu büyük burjuvalar, hatta aristokratlar, Ancien Régime'in iktidar anlayışını miras almışlardı ve zaten tam da bu sorun yüzünden karşı karşıya geldiler: Jakobenlerin, Jirondenlerin, Montanyarların savunduğu görüşler birbirinin tam zıttıydı. Öte yandan Robespierre ile Saint-Just, her şeyin adil olabilmesi için adil olmayanın ortadan kaldırılmasından yanaydılar. Artık "mutluluğun düşmanlarına" en ufak bir yaşam şansı tanınması imkânsızdı. Bu noktada, bir bakıma erdem adına yaratılmış bir mutluluk diktatörlüğü söz konusudur. Ama bu diktatörlük tamamen 14 Temmuz olaylarının arkasında şekillenmiş değildi: Paris halkı hiç kuşkusuz Terör'ü istememişti. Bunu tetikleyen, iktidar ve ideoloji savaşları oldu. Şunu da kabul etmek gerekir ki, erdemle ayrılmaz bir bütün olan bir mutluluğun uğruna varıldı geçmişi "tamamen silme", adaletsizi ve kötüyü ortadan kaldırma isteğine.

Bu da, her şeye ve herkese karşın mutluluğu kurma arzusunun doğurduğu bir tür püritenlikte ifadesini bulur.

— O güne dek aristokratlara mahsus olan bir mutluluğa özlem duyan burjuvalar yapmadı mı Devrim'i?

— Tarihçiler gerçekten de 1789 Devrimi'ni halkın değil burjuvaların yaptığını savundular. Ne var ki devrimciler, tıpkı halk gibi son derece karmaşıktılar ve ne olduklarını ilk bakışta anlamak mümkün değildi: Danton halktan biriydi, babası çerçiydi. 1789'u yaratan adamların çizdiği mutluluk, birikim yapmak, tutumlu davranmak, harcamaları sınırlamak, vasat, "ölçülü" yaşamak derdindeki büyük tüccar, büyük zanaatkâr içindi. Onun saadeti iş hayatında erdemli olmaktan geçiyordu; hüzünlü, matematiksel, akılcı bir erdemdi bu. Bunun yanı sıra zanaatkâr, hayattan aldığı zevki, savurganlığını, harcamalarını kıskandığı soyluların karşısında aşağılık kompleksine kapılıyordu. Bu kin ve eksiklik duygusuyla katılaşıyor, mutluluğunu üzüntünün içinde kuruyordu. Onları debdebeye heveslenen, ama "pintice" bir hayat süren Balzac karakterlerinin habercileri olarak düşünebiliriz. Bu insanların ahlak anlayışı, harcamaları ve hayal gücünü kısıtlamaktan ibaretti: İnce iltifatlardan ya da romanlardaki gibi yaşamaktan değil, tutumluluktan zevk alıyorlardı. Bu açıdan eli sıkı büyük tüccarlar XVII. yüzyılın büyük sofularının vakur halefleridir.

— XVIII. yüzyılın belirleyici özelliği olan yaşama "huzuru"nu yavaş yavaş yitirdik mi?

— XIX. yüzyıl gayet sert, karanlık bir yüzyıldı, proletaryanın son derece özgün bir biçimde özgürleşmiş ve belli bir feminizm anlayışının doğmuş olmasına rağmen. Bu çağda ayrıca bir hijyen, temizlik, sağlık saplantısı da gelişti: Ahlakçı ve huzursuz bir yüzyıl oldu bu. Coşkudan, bedensel ve duygusal hayattan bir şeyler eksiliyordu yavaş yavaş. XVIII. yüzyıl gürültülü ve zorluydu; bazen akşam sokağa çıkmakla ya da sadece ortalıkta dolaşmakla bile insan hayatını tehlikeye atabilirdi, ama yoğun bir koşturmaca, sürekli gürültü, adım başı atlar, öküzler, kediler, köpekler, çığlıklar, telaş, sarhoşluk, kı-

pırdanan eller, gönüller vardı... Şimdi içinde yaşadığımız bedensel ve fiziksel durum farklı: Bedenimiz eskisi kadar kışkırtılmıyor ya da en azından başka türlü oluyor bu; belki daha mutlu, çünkü daha iyi bakılıyor. Ne var ki Norbert Elias'ın çok değer verdiği âdetlerin uygarlaşması sürecinde, kolektif tensellik duygusunu biraz kaybettik, iç içe olmanın, sürekli ilişkide bulunmanın, birlikte yaşamanın ne demek olduğunu unuttuk; kuşkusuz zahmetli, ama coşkuluydu öylesi. Gerçek bir demokrasi elde ettik, ama teknokrasinin ve duyarsızlığın hayaleti kol geziyor artık.

SONSÖZ

BUGÜNÜN MUTLULUĞU

AYDINLANMA ÇAĞI'NDAN GERİYE NE KALDI?

— *XVIII. yüzyılın keşfettiği bu yeni düşünceden, halkın mutluluğundan geriye ne kaldı? Günümüzde mutluluğu tamamen özel, kişisel bir mesele olarak görmüyor muyuz?*

— ARLETTE FARGE: Pek çoğumuz için, mutluluk tabii öncelikle özel bir mesele: Bir ev sahibi olmak, çocuklar, meslek hayatımızda ilerlemek vb. Kamusal mutluluğu ifade eden dili ve bunu talep etmek için gereken kelimeleri kaybettiğimiz oldu; belki sadece şu an hariç; toplumumuz, Avrupa çapında, hatta dünya çapında bir anlayışın herkese fırsat eşitliği sunması için savaşıyor. Nitekim XVIII. yüzyıl insanları, eşitlik ve özgürlük mahrumiyetlerini ortadan kaldırmış, bunun için kelimeler yaratmışlardı.

XVIII. yüzyıl, aynı zamanda meraklılığıyla, öğrenme isteğiyle de büyüleyicidir: Bana öyle geliyor ki bu kolektif merak duygusunu da kaybettik, çünkü her akşam gözümüzün önünden sel gibi akıp giden görüntüler bizi doyuruyor, hatta uysallaştırıyor. XVIII. yüzyılda bütün toplumsal sınıflara yayılmış olan büyük merak, insanların her konudan konuşmasına, herkesin bilgi ve zenginlik düzeyine göre her şeyi keşfetmek istemesine yol açıyordu. Mutluluk bir ölçüde karşılıklı ilişkilerin verdiği zevkte, bu ayartma, cazibe oyununda yatıyordu; şenlik havası salonlarda olduğu kadar sokaklarda da hâkim-

di. Son olarak bedenlerdeki, davranışlardaki duyarlılığın dilini ve ifadesini, ateşliliği, canlılığı yitirdiğimizi de ekleyeyim. Genel olarak, ister yumuşak ister zorbaca olsun, ötekiyle kurduğumuz ilişkiyle, kamusal ya da politik hayata katılmakla ilgili bir şeyler elimizden gitti. Bir taraftan da bunun farkına varıyor, bu yüzden acı çekiyoruz, ki bu bir umuttur. Demek ki, başka türlü olabilir.

CENNETTEN GERİYE NE KALDI?

— Görünüşe bakılırsa, bizim bugünkü toplumumuz sonsuz mutluluğa inanmaktan vazgeçmiş durumda: Dindar Hıristiyanlar arasında kısa süre önce yapılan bir araştırmanın sonucunda, dirilişe inananların sayısının azaldığı tespit edildi. Bu cennet inancının tükendiğini mi gösteriyor?

— JEAN DELUMEAU: Hıristiyan olduğunu iddia etmek ve İsa'nın dirileceğine, Mesih'in dirilmesiyle de insanların dirileceğine inanmamak birbiriyle bağdaşmaz: Hıristiyan inancının temelinde, Kurtarıcı'nın dirilmesiyle kapılarını bize açacak olan bir başka dünyaya inanmak vardır. Bizans ikonografisinde, *anastasis* sahnesiyle, yani daha önce gördüğümüz gibi İsa'nın ölülerin arasına inip insanlığı sonsuz mutluluğa götürmesiyle sık sık ifade edilen de budur. Bizi ölümden ve aşktan, dolayısıyla Tanrı'dan uzaklaşmamıza neden olan her şeyden kurtarmış olan "Kurtarıcı"nın görevi böyle tayin edilmişti.

— Ahiret inancının ortadan kalkmasını, Hıristiyanlar arasında bile acil mutluluk arzusunun giderek daha baskın hale gelmesiyle açıklayabilir miyiz?

— Elli yıldır Batılı ülkelerde bilim ve teknikteki ilerlemeler, insanlık tarihinde hiç görülmemiş konfor, ulaşım, rahatlık olanakları yarattı: Dolayısıyla, mutlu olmak için bizden öncekilerin sahip olmadığı olanaklara kavuşmuş olduk. Geçmiş kuşakların kaderciliğinden koptuk, felaketlere boyun eğmeyi de reddettik. Batı'da ortalama yaşam süresinin uzaması, günümüzde hayata ve dünyevi mutluluğa niye bu kadar önem

verildiğini açıklıyor. Somut mutluluk beklentilerimiz ve arzularımız, gerçekten de bizi ahiret kaygısından uzaklaştırıyor. Böylece bir bakıma sanki hayat hiç bitmeyecekmiş gibi bir yanılsamaya kapılıyoruz. Ölüm bizi hep yakalıyor, ama biz ömrümüz boyunca onu düşünmekten kaçınıyoruz. Ölüm toplumlarımızı terk etti: İnananlar için bile o hep daha sonra, hep başkalarının başına gelecek. Korku ve konforsuzluk azaldıkça, cennet ve ahiret mutluluğu düşüncesi de uzaklaşıyor. İnsanların sefalet içinde, zahmetli bir hayat sürdüğü korkulu dönemlerde, tarihin karanlık anlarında, ahirette sonsuz bir mutluluğa kavuşma umudu bir tür panzehir etkisi yaratıyordu. Hayatın maddi olarak kolaylaştığı bugün, bu cennet imgesi giderek siliniyor. Yaşamdan yararlanmak için bolca maddi olanağa sahip olduğumuzdan, yeryüzündeki kaderimize daha fazla önem veriyor, ölümü düşünmeyi hep erteliyoruz.

— Mutluluğu kafasında sadece kişinin kendini gerçekleştirmesi olarak canlandıran çağdaşlarımız için ahiret mutluluğu hâlâ bir anlam taşıyor mu?

— Kişinin kendini mümkün olduğu kadar "gerçekleştirmeye" çalışması meşru ve arzu edilen bir şeydir, ama bunun ötekine zarar vermemesi koşuluyla. Gene de her insan ecel kapıyı çaldığında, isteklerinin ve hayallerinin ancak bir bölümünü gerçekleştirdiğini fark eder: Tamama ermek imkânsızdır. Yeryüzünde asla gerçekleşemeyecek bir mutluluk idealidir bu. Kuşkusuz ötekilerden daha "başarılı" olmuş hayatlar var, ama ömrümüzün son deminde, "Neye elimi attıysam başardım, arzu edebileceğim bütün mutluluğu tattım," diyebilmek hiçbirimizin harcı değil. Bu dünyada arzuyla gerçeklik arasında daima aşılmaz bir mesafe var: Ulaşabileceğimizden daha fazlasını arzularız hep. Her inananın, fani mutluluğun ötesine özlem duyması da bundandır. Tatminsizlik bizim için esastır; bütün hayatımızın özetidir bu.

— Kitab-ı Mukaddes'in bahtsızı Eyüp şöyle söyler: "Ben iyilik beklerken kötülük geldi; / Ben ışık umarken karanlık geldi" (Eyüp 30, 23). Yarının asla mutluluk getirmeyeceği anlayışı değil mi bunun altında yatan?

— Kitab-ı Mukaddes'te, özellikle Eyüp'te ve Vaiz'de insan hayatının kırılganlığını anlatan pek çok metin vardır. Ne var ki, Eyüp dirilişe inanmıyordu. Daha önce gördüğümüz gibi, bu düşünce Yahudilikte geç yeşerdi. Eyüp zamanın ötesindeki "başka bir yerde" nihai bir ödül umut etmiyordu. Çetin sınavlardan ve felaketlerden geçtikten sonra, iyiliklere bu dünyada kavuşmayı bekliyordu o.

— *Cennetin silinmesine paralel olarak umut da silinmiyor mu?*

— İnsan, umuduyla birlikte, hayatın anlamını da kaybeder: Hayat mutsuzluklarla doluysa bir hiç olur, insan da sonunda kendi kendine sorar: "Yaşamak neye yarar?" "Hayat, hiçliğin sahnelediği kabaredir," demişti şair Léon-Paul Fargue. Çağdaş felsefe, özellikle Heidegger'den beri insanoğlunu ölüme yürüyen bir varlık olarak tanımlıyor, ölümü kabullenmeyi de en özgün insan davranışı olarak kabul ediyor. Bir Hıristiyan içinse, tam tersine, ne kadar zor olursa olsun ölüm, sevinçten ibaret bir öbür dünyaya uzanan bir geçittir.

— *Bu inanç, dini bir teselli aracı haline getirmiyor mu?*

— Din cenneti, hayatın mutsuzluklarına karşı bizi avutmak için "icat etmedi". Bana kalırsa tam tersine bizim içimizde sonsuzluğa bir özlem, "tanrılaşmaya" bir çağrı var. Mutluluktan ibaret bir öbür dünya umudu belki bir avuntu, ama bunun ötesinde, fani dünyadaki zor hac yolculuğunun sonunun ahiretin ışığına çıktığına dair bir inanç. Buna iman etmek yeryüzündeki varlığımıza bir anlam kazandırır, kendi eylemlerimizi anlamak ve geçmişimizi baştan okumak için bir anahtardır. İnsan dünyaya tesadüfen gelmedi, evrimin bir ürünü olsa bile. Ne var ki günümüzde umut barındırmayan, genellikle hayal kırıklığıyla, yılgınlıkla ve hiçliğe doğru yol aldığımız duygusuyla sonuçlanan acil bir mutluluk istiyor pek çokları. Böylesi umutsuz bir mutluluğu arzulamak, bana geleceği olmayan bir tavır ve çağdaş toplumlardaki karmaşayı gösteren bir işaret gibi geliyor. Hayattan burada ve şimdi en yüksek derecede yararlanmak, özetle hayatı "hiçliğin kabaresine" döndürmek demek. Çünkü ne bugünde ne geçmişimizde, hastalık ve acının

olmadığı bir fani hayat hayal etmemizi sağlayacak hiçbir şey bulunmuyor. Bu durumda, ya bütün bunların hiçbir anlamı yok ya da anlam ölümün ötesinde ve daha şimdiden şu ölümlü dünyadaki sevinçlerimize ve sıkıntılarımıza ışık tutuyor.

ANTİK BİLGELİKTEN GERİYE NE KALDI?

— Aydınlanma Çağı'nın ütopyası da, cennet de ağır yaralı. Dolayısıyla biz de bugün gene felsefeye dönüyoruz. Mutlu olmayı istemek, kaçınılmaz olarak mutluluğun hep sürmesini arzulamak olmuyor mu?

— ANDRÉ COMTE-SPONVILLE: Eğer öyle olsaydı, imkânsızı istemiş olurduk! Acı çekiyoruz, ölüyoruz... Mutluluk nasıl daim olabilir? Mutluluğun sürekliliğinden, kalıcılığından vazgeçip, var olduğu sürece ondan yararlanmak gerek: Sabah kalkarken hemen o an bir sevinç yaşayabileceğimizi bilmek de başlı başına bir mutluluktur. Freud'un "yas çalışması"nın bize öğrettiği de budur. Dünyada her şeyden çok sevdiğiniz kadını ya da erkeği kaybettiniz: Neşe kesinlikle imkânsız gelir size, bir daha asla mutlu olamayacağınızı hissedersiniz... Ve aradan altı ay ya da iki yıl geçtikten sonra, bir de bakarsınız sevinç gene mümkün hale gelmiş, hatta bazen yaşanıyor da... Sevincin tekrar olasılık dahiline girdiği bu an, yas çalışmasının tamamlandığını, en azından iyi yolda ilerlediğini, mutluluğun yavaş yavaş tekrar doğmakta olduğunu gösterir... Yas, hüzünden gelir, ama sevince uzanır. İşte bu nedenle gereklidir. Madem ölümlüyüz, bizim ve başkalarının ölümünü kabul etmeden mutluluk olmaz. Montaigne'in bilgeliğidir bu: "Ölümlü varlıklara özgü bütün zevkler ölümlüdür." Bütün mutluluklar da öyle.

— Bu durumda mutlu olmak; güzel bir anın tadını çıkarmak, "iyi vakit" geçirmek mi demek?

— Mutluluğu "küçük mutluluklara", küçük zevklere, küçük doyumlara indirgememeye dikkat edelim! Doğrudur, mutlu olmak için sonsuz mutluluktan vazgeçmek gerekir, en

azından sonsuzluk belirsiz bir süre anlamına geldiği sürece. Bu belirsiz süre bir geçmişle bir geleceğin, başka bir deyişle iki hiçliğin toplamından başka bir şey olamaz. Hatta sadece hayallerde var olabilir desek yeri var. Aziz Augustinus gösterir ki, geçmiş, artık olmadığına göre yoktur; gelecek, henüz olmadığına göre yoktur. İkisinin toplamı nasıl var olabilir? Var olan tek şey şimdiki zamandır; devam ettiğine göre bir sürekliliği vardır, ama belirli bir süre ya da bir zaman dilimi değildir. Şimdiki zaman ne kadar sürebilir ki? Bir saat mi? Tabii ki hayır! Akıp gitmekte olan her saatin bir parçası geçmiş, bir parçası gelecektir; ve akıp gitmekte olan saatte, bu geçmişi bu gelecekten ayıran şu anki, süresiz anın dışında şimdiki zamana ait hiçbir şey yoktur. Peki bir saniye? Ona da hayır: Şu sırada yaşadığımız saniyenin bir parçası (örneğin yüzde otuzu) geçmiş, bir başka parçası da (yüzde yetmişi) gelecektir. Ya şimdiki zaman? Saniyenin yüzde otuz ile yüzde otuz birlik dilimi arasındadır. Ama saniyenin bu iki yüzdelik parçası arasında hiçbir şey yoktur, en azından herhangi bir zaman diliminden bahsedilemez: Şimdiki zaman, gerçekliğin tümünü kucaklayan, zamandaki bu hiçliktir. Bir zaman dilimi değilse de, zamanın gerçek tarafıdır. Bir süre değil, sürmekte olanın varlığıdır. Sonsuzluk diyebiliriz buna, ama tamamen farklı bir anlamda: Sonsuz bir süre (bir geçmişle bir geleceğin toplamı) değil, şimdiki zaman olarak kalan, süresiz bir şimdiki zaman. Eylem halindeki varlık: Var olma eylemi. Bir töz olarak değil, bir oluş olarak. Bir isim olarak değil, fiil olarak. Bizzat şimdiki zaman. Sadece şimdiki zamanda yaşarız ve o hiç durmadan değişir, dolayısıyla devam eder. Dün mü? O artık yoktur. Yarın mı? O henüz var olmamıştır. Sadece şimdiki zaman vardır. Daima bugün. Daima şimdi. Şimdiki zaman bizim mekânımızdır, üstelik biricik mekânımız: Biz zaten sonsuzluğun içindeyiz. Çoğu zaman bunun farkına varmayız. Geçmişin (pişmanlık, özlem) ya da geleceğin (umut) eksikliğini çekeriz. Hiçlik bizim için önemlidir, çünkü ona tutunuruz. Ama tecrübe ettiğimiz fiili sonsuzluktan dolayı, Spinoza'nın dediği gibi "sonsuz olduğumuzu hissettiğimiz ve tecrü-

be ettiğimiz" (ölümden sonra sonsuz olmayacağız, burada ve şimdi öyleyiz) olur. Ve sevinç budur işte! Dolu dolu yaşamak budur! Sevinci sonsuzluk boyutunda tecrübe etmek, mutluluktan başka bir ismi hak eder; Spinoza'nın yolundan giderek, buna sonsuz mutluluk diyebiliriz. Sonsuz mutluluk ne bütün arzularımızın gerçekleşmesidir, ne de kesintisiz bir sevinç (saadet değildir yani). Mutluluğun sonsuzluk ve aynı zamanda gerçeklik boyutudur: Olası bir sevinci hayal etmek yerine fiili bir sevinci (ve bu nedenle sonsuz olan bir sevinci: Gerçeklik daima sonsuzdur) gerçekten yaşayarak mutluluğu yakalamak. Bu tecrübenin altında gizemcilik vardır ya da en azından tinsel hayat, ama din yoktur: Bu, sonsuz şimdiki zamanda yaşamanın bir yoludur.

— *Yani birden çok mutluluk mu var?*

— Elbette! Hatta sonsuz sayıda: Ne kadar birey ve ne kadar mutlu an varsa o kadar... Ama konuyu özetlemek ve daha açıkça anlayabilmek için, mutluluğun belli başlı üç türü ya da mutluluk üzerinde düşünmenin üç farklı biçimi olduğunu kabul edebiliriz. Bunlardan birincisi, onu örneğin bütün arzularımızın tatmin edilmesini sağlayacak, değişmez, sürekli bir sevinç olarak kabul etmektir: Ben buna *saadet* diyorum. Kant'ın dediği gibi, hayal gücünün idealidir bu, aklın değil. Bu türden bir mutlulukla kurabileceğimiz tek gerçek ilişki, ona inanmaktan vazgeçmektir: Saadetle asla tanışamayacağız, en azından şimdiki hayatımızda; ve fani dünyada ancak ona sırt çevirmemiz koşuluyla mutluluğu tadabiliriz.

İkinci mutluluk anlayışı, görelidir: *Daha az ya da daha çok* mutluyuzdur (mutsuz değilsek) ya da sevincin hemen mümkün olduğunu her hissettiğimizde, hele bize daha yakın olduğunu, daha kolay ya da daha sık neşelendiğimizi düşündüğümüzde mutlu *sayılırız* (yani mutluyuzdur). Bu, kelimenin yaygın anlamında *mutluluk*'tur.

Son olarak da, benim *sonsuz mutluluk* dediğim bilgelere özgü mutluluk var; gerçekliğin içinde (neşeyi hayal ederek değil), dolayısıyla sonsuzluğun içinde (yani ister istemez hayal ürünü olan geçmişle geleceğin bir toplamında değil), bugüne

ait bir mutluluk. Ezeli ve edebi değiliz; hiç durmadan değişiyor, yaşlanıyoruz; günün birinde öleceğiz. Ama şimdi ve burada, sonsuzluk anlarıyla tanışabiliriz. Bizler birer bilge de değiliz. Ama bilgeleştiğimiz anlar oluyor. Bu sonsuz mutluluğu "hissedip dile getirmiş" olan (bu tıpkı mutlu bir sonsuzluğa, sonsuz bir sevince benziyor), onu unutamaz. Ne var ki bu, sonuç olarak onun ölmesini engellemeyecektir. Ama ölümü, ezeli ve edebi *olmuş olması* gerçeğini de değiştiremez.

— *Bunun anlamı bütün arzularımızdan kurtulmamız gerektiği mi? Mutluluk arzuya karşı verilen bir savaş mı?*

— Kesinlikle hayır! Spinoza'nın söylediği, benim de inandığım gibi arzu insanın özüyse, ancak insanlığımızdan, hatta hayvanlığımızdan sıyrıldığımız taktirde bütün arzularımızdan kurtulabiliriz, yani bir cesede ya da bir tanrıya dönüşürsek! O kadarı bana yetmez! Arzunun kökünü kazımak değil mesele, başka türlü arzulamak. Arzu iki farklı şekilde düşünülüp yaşanabilir; ya Platon'un dediği gibi ya da Spinoza'nın. Platon'a göre, arzu eksikliktir. Sadece sahip olmadığınız şeyi arzularsınız. Mutlu olmak arzu ettiğiniz şeye sahip olmak olduğuna göre, asla mutlu değilsinizdir. Arzu eksiklik demek olduğuna göre, sadece sahip olmadıklarımızı arzuluyorsak, tanım gereği arzuladığımız hiçbir zaman bizim olamaz. Bu arzuların asla tatmin edilemeyeceği anlamına gelmez, ama bir arzu giderildiği anda arzu olmaktan çıkar (giderildiğine göre artık bir eksiklik yoktur, arzu da eksiklik olduğuna göre artık arzu da kalmamış demektir). Dolayısıyla şimdiki zamanda *arzulamakta olduğunuz* şeye değil, en fazla geçmişte *arzulamış olduğunuz*'a erişebilirsiniz. Ne var ki mutlu olmak bir zamanlar *arzulanmış olana* değil, o an *arzulanmakta* olana sahip olmaktır: Demek ki asla mutlu olamazsınız. Kısacası, arzuyu eksiklik olarak kabul ettiğimiz sürece ister istemez mutluluk hep ıskalanacaktır: Onu asla yaşayamaz, sadece umut edebiliriz.

— *Yani mesele, arzuları başka türlü yaşamakta.*

— Evet. Arzuyu başka türlü düşünmek –ve yaşamak– mümkündür: Platon'a göre değil, Spinoza'ya göre. Spinoza'ya bakacak olursanız, arzu eksiklik değil güçtür; cinsel

güçten ya da iştahtan bahsederken kullandığımız anlamda güç. Cinsel güç eksik olanı arzulamak değil (buna yoksun kalmak denir), ama tam tersine, eksik olmayan, yanımızda olan, kendini teslim eden kadından ya da erkekten zevk alma yeteneğidir. İştahlı olmak yiyecek sıkıntısı (açlık) çekmek anlamına gelmez; eksikliği çekilmeyen yiyecekten zevk alabilme gücüdür. Yemeğin başında konuklarınıza *açlık olsun* değil ("dilerim yiyeceksiz kalırsın!"), *afiyet olsun* dersiniz: "Görüyorsun, yiyecek sıkıntısı yok, bir kuş sütü eksik, dilerim bu yemekten keyif alacak gücün olur." Arzuları yok etmek değil mesele, onları dönüştürmek – eksik olanı arzulamaktan vazgeçip eksik olmayanı, başka bir deyişle var olanı arzulamaya geçmek. Olmayanı arzulamak, umut etmek demek; var olanı arzulamak ise sevmek. Dolayısıyla biraz daha az umut besleyip, biraz daha çok sevelim.

— *Bu da arzuyu zevke dönüştürmek oluyor, çünkü sonuç olarak iştah ya da cinsel tatmin zevk verir...*

— Evet, bu arzuyu bir zevk gibi yaşamak demek! Bu noktada da en açık örnek, gene erotik deneyim. Cinsel arzunun (arzuyu bir süre için yok eden) orgazm isteğiyle aynı şey olduğunu sanan kişi, erotik hayatımızı neyin zenginleştirdiğini, neyin ona haz kattığını anlamamış demektir. Eğer derdimiz en kısa yoldan orgazma ulaşmak olsa, mastürbasyon yeter de artardı, hatta öylesi daha kolay olurdu. Ama kim bununla yetinmek ister ki? Erotizm, yüz seksen derece tersidir bu söylediğimizin. Hazza en kısa yoldan ulaşmakta değil, yolun kendisinden zevk almaktadır mesele; yol uzun olursa ne âlâ! Arzuyu yok etmek değil, onu büyütmek, geliştirmek, süresini uzatmak ve yeniden doğmasını sağlamak... *Aşk yapmak* derler buna, öyle değil mi? Aşk eyleminde yaşadığımız, tam da bir *eylem*'dir: Ne bir durum, ne elde edilen bir şeydir bu; eylem halindeki arzunun verdiği, ötekine duyulan arzuyla ikiye katlanmış olan sevinçtir. Arzuyu zevke dönüştürmekten çok, arzunun kendisinden zevk almaktan söz edilebilir. Bütün varlığımızla ilgili bir ders vardır bunda. Mutluluk, "arzu olarak kalan arzuya duyulan, gerçekleşen sevgi"den başka bir şey

değildir – René Char'ın şiir için söylediği bir sözü kullanacak olursak. Yani arzu, nesnesinin yokluğu demek değildir bu durumda (bir şiirin eksikliğini duyan olmuş mudur hiç?), bu nesneden tekrar tekrar keyif alma, sevme gücüdür.

— Umut ise, hep bir yokluk, eksiklik deneyimi midir?

— Umut bir arzudur, ama her arzu bir umut değildir. Genel olarak arzu kapsamında, umudun ayırt edici özellikleri neler? Ben üç özellik görüyorum. Birincisi, tanım gereği ancak sahip olmadığımız şeyi umut ederiz: Umut, nesnesi eksik olan bir arzudur (umut etmek, zevk almadan arzu duymaktır). İkincisi, umut, doyurulması bize bağlı olmayan bir arzudur. Umudu istekten ayıran da budur işte: Umut etmek, güce sahip olmaksızın arzulamaktır. Üçüncüsü, umut, tatmin edilip edilmeyeceği bilinmeyen bir arzudur: Umut etmek, bilgiye sahip olmaksızın arzulamaktır. Bu hem umudun gücünü (biz ne kadar zayıfsak, o da o kadar güçlüdür: Ne zaman zevk, güç ya da bilginin eksikliğini hissetsek, umut kaçınılmaz olarak yanı başımızdadır), hem de zayıflığını (aslında sadece bizim zayıflığımızı dile getirir o: Umudun olduğu yerde zevk, irade ve bilgi olmaz) gösterir. Umudu bir erdem değil, bir tutku olarak gören stoacılar haklıydılar. Umudu, elimizden geldiği kadar kurtulmaya çalışmamız gereken bir "bilgi eksikliği", "ruhun bir zayıflığı" olarak gören Spinoza da haklıydı. İrade daha iyidir. Bilgi daha iyidir. Aşk daha iyidir.

— İyi ama, umudu arzunun gerçekleşmesi, bir eksiksizlik deneyimi olarak kabul edemez miyiz?

— Tekrar erotik deneyim örneğine dönecek olursak, bunun ne gibi bir umut barındırabileceğini kavrayamıyorum: Erotik deneyimin en önemli yanı, tam tersine umuda hiç yer bırakmamasıdır. Aynı şekilde bir şiir okuduğumda da hiçbir şey umut etmem, sadece o şiir bütün varlığımı sarmıştır: "Güzel olan," demişti Paul Valéry, "umudu ortadan kaldırandır." Bu daha genel anlamda, bizi tatmin eden her şey için geçerlidir. Mutlu olduğum anlar, her zamankinden daha güçlü umutlar beslediğim değil, var olandan keyif aldığım, hatta bazen başka hiçbir şey umut etmeyecek noktaya vardığım anlar-

dır – hayatın en güzel anları. Bu mutluluğun sürmesini bile umut etmem – çünkü öyle olmazsa, umut korkuyla el ele yürüdüğünden, hemen ya biterse diye sıkıntıya girer, dolayısıyla mutluluğu yitirmiş olurum. Bunun tersine, delice umut anları korkunç acı dolu da olabilir; tam da korkusuz umut olmadığından. Çocukları ağır bir hastalığa yakalanmış ana babaları düşünün: Yavrularının iyileşmesini ne kadar kuvvetle umut ederlerse, ölmesinden de o kadar çok korkarlar ve bu da onları daha çok mutsuz eder olsa olsa. Böylesi ölü bir çocuktan iyidir, diyeceksiniz bana... Tabii: Korku, dehşetten iyidir. Ama bir başka açıdan da sağlıklı bir çocuk daha da iyidir (bu durumda onun iyileşmesini değil, sağlığını korumasını umut ederiz: Daha hafif bir umuttur bu, çünkü korku daha zayıftır). Öte yandan ölüm gelip çattığında umutla birlikte korkuyu da ortadan kaldırır ve böylece yas çalışmasının önünü açar. Hayal edebildiğim en kötü şey, çocukları yıllar önce kaybolmuş, ölü mü sağ mı olduğu bilinmeyen ana babaların hali: Yas tutmak mümkün değildir bu noktada; ebeveyn sonsuz umuda ve korkuya mahkûmdur. Daha büyük bir felaket olabilir mi? Mutluluğa daha zıt ne var? Mutluluk korkunun olmamasını gerektirdiği gibi ve tam da bu nedenle, umudun olmamasını da gerektirir. Tabii bunun anlamı mutluluğun melankoli ya da depresyonla kardeş olduğu değil, bir tür dingin umutsuzluk ya da umut yokluğuyla yan yana durduğudur. Sadece herhangi bir umut beslemeyen kişi mutluluğu dolu dolu yaşayabilir; sadece mutluluğu dolu dolu yaşayan kişinin artık umut besleyecek hiçbir şeyi kalmamıştır.

— *Yani, umut et, diyen inanca tamamen karşısınız...*

— Söyledim size: Ben ateistim, ve Pascal gibi, Kant gibi bilinçli bir ateistin umutsuzluktan kaçamayacağını düşünüyorum. Bu nedenle, umuda ihtiyaç duymayan bir mutluluk tasarlamaya çalışıyorum. Bu, inançlı birinin mutlu olamayacağı anlamına gelmez. Hatta bazılarına soracak olursanız, ölümden sonra bir başka hayat olduğunu umut ettikleri için (Pascal'ın deyimiyle "tükenmez bir mutluluktan ibaret bir sonsuzluk") mutlu olma olasılıkları daha fazladır. Gene de,

umut etmek, mutluluğu mutlaka elde edeceğimiz anlamına gelmez. Cennete gideceğinden kuşku duymayan biri, kibir günahını işlemiş demektir: Bu konuda, eğer varsa Tanrı karar verebilir sadece ve biliyoruz ki onun hikmetinden sual olunmaz... Çağdaşlarımızın pek çoğunun dinsel temelli bir iyimserlik taşımasına rağmen (cennete inanıyorlar, ama artık cehennem yok: Her ne olursa olsun sonuçta kazanan biz oluyoruz!), Pascal, bütün Hıristiyanlık geleneğiyle birlikte, cennetin garantili olmadığını, herkesin selamete ermeyeceğini, bunun da öncelikle bize değil, Tanrı'ya ve şefaatine bağlı olduğunu hatırlatıyor. Öte yandan, cenneti umut ederseniz, derdi Spinoza olsa, ona ulaşamamaktan korkarsınız. Böylece bütün ömrünüz cehennem azabı korkusuyla zehrolur. Buna mutluluk denebilir mi? Başka bir açıdan, mutluluk Tanrı'yla yaşamak demekse, ancak öldükten sonra eksiksiz bir mutluluğa kavuşabiliriz; fani dünyada bu mutluluğun umudunu taşıyabiliriz ancak, o da ona sahip olmama kaygısıyla karışık olarak. Size tekrar Pascal diyeceğim. O müthiş bir dehadır. Ama bir mutluluk üstadı mıdır peki?

— *İnananlar umuttan vazgeçemezler mi?*

— Bütün insanoğulları gibi onlar da bazı anlarda mutludurlar, bazılarında mutsuz. Mutluluk uğraklarının dokusunda, tıpkı bizimkiler gibi umuttan çok, hele de hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığımız bir ahiret umudundan çok sevinç ve sevgi vardır. Hıristiyanlığın en derin anlamda, gerçek bakış açısı budur. Dinin üç erdeminden (iman, umut, sevgi) en önemlisi üçüncüsüdür, diyordu Aziz Pavlus: "Geri kalanların hepsi geçecek, bir tek sevgi geçmeyecek." Umut yok olup gidecek mi? İnananlar için cennette umut edecek hiçbir şey kalmayacağına göre, evet! İman geçecek mi? Cennette Tanrı'yla olacağımıza göre, evet: Artık ona inanmak değil, onu tanımak ya da onu hayranlıkla seyretmek söz konusu olacak! Kısacası, Göklerin Krallığı'nda ne iman kalacak, ne de umut: Sadece sevgi olacak, sadece sevgi! Bu durumda, sadık bir ateist olarak benim bakış açıma göre biz zaten, şimdi ve burada cennetteyiz: Her şey bilinebileceğine göre inanılacak bir şeyin;

her şeyi yapmak (bize bağlı olan şeyleri) ya da sevmek (bize bağlı olmayan şeyleri) gerektiğine göre umut edilecek bir şeyin olmadığı, aynı anda hem fani, hem tinsel olan bu uzamda – dünyada, Krallık'ta.

— Sonuç olarak dönüp dolaşıp aynı düşünceye geliyoruz: Günün birinde öleceğimiz gerçeği her tür mutluluğu ipotek altına almaz mı? Sonunun kötü olacağını bildiğimiz sürece nasıl mutlu olabilir ya da hayatı sevebiliriz ki?

— İnsanlık durumunun trajik tarafıdır bu... Pascal bu noktada da en öndedir: "Komedyanın geri kalanı istediği kadar güzel olsun; son sahne kanlıdır. En sonunda toprak atarlar üstümüze ve edediyen öyle kalır." Peki bu böyle diye yaşamaktan vazgeçmek gerekir mi? Elbette ki hayır! Bilgelik, bir başka türlüsünü (ölümsüz olanını) hayal etmektense hayatı olduğu gibi –narin, fani, gelip geçici– sevmek demektir. Sevinçli umutsuzluğu, insanın artık hiçbir konuda, hatta önündeki hayat için bile umut beslememesi olarak tanımlıyoruz. İki yıl sonra hâlâ hayatta olmayı beklerseniz, ölmekten korkarsınız. Bu noktada da gene umutla korku kol koladır. Başımdan geçen mutluluklar, Proust'un deyimiyle "ölüm düşüncesini bile umursamaz hale geldiğim" tecrübelerdi. Anlatıcı Venedik'te, San Marco Meydanı'ndaki kaldırımlarda, Guermantes konağının avlusunda yürümekte veya çayına batırdığı şekerli çöreğini yemektedir; ve birden tekrar zamana kavuşur, yani sonsuzluğa (bitimsiz bir süre anlamında değil, "saf halde biraz zaman" anlamında: Var olan bir zaman). İşte gerçek mutluluk böyle yaşanır. Ölüm unutulmuş değildir, ama günün birinde öleceğimizi bilmek burada, şimdiki yaşantımızda hiçbir değişiklik yaratmaz. Ölüm, sadece daha sonrası için, sonsuzluk için mutluluğu umut edenlerin mutlu olmasına engel olur. Ama tabii, hepimiz öleceğimize göre mutluluk sonsuza dek süremez. Bunun tersine, mutluluğu muhtemel ya da gerçek bir sevinç fırsatı, ama yaşanan ana ait bir fırsat olarak yaşayanlar için ölüm bir sorun olmaktan çıkar, çünkü hayat çözümün ta kendisidir. Ve hayatın bunun için ölümsüz olmaya ihtiyacı yoktur! Mesele

hayatı, olduğu gibi sevmektedir, yani geçici olduğunu bilerek. André Gide *Dünya Nimetleri*'nde iyi özetlemiş bunu: "Ölüm düşüncesi gerektiği kadar kesin olmadığından, hayatının en küçük anına yeterince değer katamadı." Ölüm, yaşamdan olduğu gibi keyif almamıza engel değildir. Tam aksine: Ölüm hakkında kafamız berraksa, ömrümüz çabucak solup gitmesine rağmen iyice değer kazanır. Tam da hayat sonsuza dek sürmeyeceği, bir gün ölüp gideceğimiz içindir ki, her anın eşsiz bir değeri vardır. Gide'in dediği gibi, hayatın arkasında "kapkaranlık bir ölüm fonunun" olması, onun değerini iyice artırır. Gökyüzü ne kadar karaysa yıldızlar o kadar parlak olur; gündüzler de yıldızlarla doludur, ama onları görmeyiz, çünkü "o kapkaranlık fon" yoktur. Bazen hayatı göremememizin ya da onu çok sıradan bulmamızın sebebi budur işte, ölümü unutmuş olmamız. Ölümü düşünmek, dünyaya daha sıkı sarılmanın bir yoludur. Mutluluğumuza engel olmak şöyle dursun, hiç beklemeden ona kavuşmaya iter bu bizi!

— *Neyi beklemeden?*

— Sonuna kadar gidelim hadi. Beklemeden mutlu olmanın anlamlarından biri şudur: Birer bilge olmayı beklememek. Montaigne bunu salık verir: Hayat felsefeden daha değerlidir, ve gerçek bir mutluluk, kusurlu bile olsa –ki bütün mutluluklar böyledir–, bir efsaneden ya da yalandan başka bir şey olmayan ideal bir mutluluğa yeğdir. Bırakalım bilgelik hayallerini! Bırakalım mutluluk hayalleri kurmayı! "Hayat," diye yazar Montaigne, "maddi ve bedensel bir etkinliktir, özü itibariyle kusurlu ve bozuktur; ona, onun istediği gibi hizmet etmeye çabalıyorum." Mutluluk yola çıkmamızdaki amaç değil, yolun kendisidir. Sarsıntılı, yamru yumru, zor bir yol mu? Evet, hemen hep öyledir. Ama zorlukları sevmez ya da kabullenmezsek hayatı nasıl sevebiliriz? Mutluluk insanı dinlendirmez; sonu başarıyla biten bir çaba ya da alt edilen bir başarısızlıktır o. Uzun lafın kısası cesaret yoksa mutluluk da yoktur, bu noktada stoacılar haklı. Ama zevk olmadan da olmaz, dolayısıyla Epikuros da haklı; sevgisiz de olmaz, bu durumda sa-

dece sevgi konusunda uzman olmak isteyen Sokrates, Aristoteles ("Sevmek, keyif almaktır"), Montaigne ("Kendi adıma hayatı seviyorum"), Spinoza ("Aşk bir sevinçtir"), Freud (insan "sevme yeteneğini" kaybettiyse hasta demektir) ve hepimiz haklıyız. Mutluluk ne var olmakta, ne sahip olmakta. O, harekette, zevkte ve sevgide.

